

Mezey Barna

A munkaethosz és a szegényrendészet kriminalizálódása

A középkorban a szegénység egyszerre jelenthetett elesettséget és emelkedettséget, társadalmi bukást és lelki dicsőséget. Volt, akit környezete tett szegénnyé, mások szegénynek születtek, végül akadtak, akik önként vállalták a szegénységet. (A városok életüket tengető szegényei mellett megjelentek az önmaguk által keresett szegénység jegyében megszervezett testvérségek.) Patrícusok dobták el vagyonukat, osztották szét, vagy tették kegyes alapítványba, adományozták az egyháznak.¹ A társadalom legszegényebb elemeinek nélkülözési szintjén éltek a szerzetesek, a zarándokok, a szentföldre bűnbánatot tartani igyekvő vezeklők.² Az egyház a szegénység dicsőségéről, becsületéről szólt, s támogatásra hívott föl, az alamizsnaosztással maga is segélyezési feladatokat vállalt.³ Szerzetesrendeket alapított, melynek tagjai apostoli szegénységben a többi koldussal egy sorban tengették életüket, s folyamodtak segítségért.⁴ Ez a kép oly színes volt, hogy nem igazán tette lehetővé sem egységes, sem koncepciózus szegénység-kezelés kialakítását. A szegénységnek valódi szegénységgé kellett válnia ahhoz, hogy sor kerülhessen a konzisztens elképzelések realizálására. Le kellett választani a középkori vallásos képről a megfelelő hivatásos egyházi szegénységet, az önkéntes szegénységet, és világosan el kellett határolni a munkakerülő, csavargó, kriminális elemekből álló koldusvilágot a valódi rászorultaktól. Jóllehet a városok erre tettek kísérleteket, a megoldás egészen a reformáció koráig váratott magára. Ekkor két – egymáshoz kapcsolódó – jelenség adott lehetőséget a változtatásokra.

A 16-17. században alapvetően alakult át szegénység struktúrája. Részben az iparosodás és a mezőgazdasági válság hatására, részben az Európán átsöpörő háborúk eredményeképpen addig elképzelhetetlen módon megnövekedett a városi szegények és a „hullámzó lakosság” száma. Az országutakon élő csavargó- és koldustömegek komoly rendészeti és igazságügyi kihívásokat jelentettek a hatóságoknak. Ezzel egyidejűleg a hagyományos gondozási rendszer lényegében összeomlott. A társadalmi változások által átalakított szegénység „alkalmatlanná vált” a hagyományos kezelésre, legyen az az egyház alamizsna-rendszere vagy a városok zárt képletekhez igazodó saját szegény-gondozása. Nem volt kérdés, hogy megoldást kellett találni a problémákra.

¹ BORST, ARNO: *Lebensformen in Mittelalter*. Berlin, Propylän Verlag, 1973. 105.

² WOLF, ALOIS: *Deutsche Kultur in Hochmittelalter (1150-1250)*. Essen, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1986. 181-182.

³ LINDGREN, V. – SCHLAGETER, J.: *Armut und Armenfürsorge*. In: *Lexikon der Mittelalter*. München – Zürich, Artemis Verlag, 1980. Band. I. 988.

⁴ LAUM, BERNHARD: *Armenwesen. Geschichte der öffentlichen Armenpflege*. In: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Hrsg. Ludwig Elster, Adolf Weber, Friedrich Wieser (Redaktion: Dieter Werkmüller). Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1923-1929. Band. I. 943.

Az új eszközök keresésében fölbukkant és meghatározó pozícióra tett szert a protestantizmus szegénység-elgondolása, amelyik a szegényektől alapvetően más magatartást várt el. Ehhez az elgondoláshoz azután a protestáns városigazgatás és államhatalom megfelelő rendészeti és büntető igazságszolgáltatási eszközöket csatolt, aminek eredményeként forradalmasodott a szegényügy, a rendészet és a büntetés-végrehajtás egyaránt.

A középkori szegénység és a szegénygondozás problémái

Mint már említettük: a középkori szegénygondozás legfontosabb problémája a szegénység rendkívüli összetettsége és definiálhatatlansága volt. Szegénynek lenni hozzávetőlegesen annyit jelentett, mint rászorulni mások segítségére. A szűkölködés azonban korántsem jelentett valamiféle társadalmi kizártságot. A társadalom valamennyi rétegéből vezettek csatornák e mindegyre szélesedő rétegbe. Visszatérve a fentebb említett kézenfekvő csoportosítási lehetőségre: a szegénység alapvető rétege az egzisztenciális szűkölködők köre, akik társadalmi helyzetükből adódóan kerültek nyomorult helyzetbe, akik a társadalom munkaszervezetében nem szereztek pozíciót. A legalsóbb rétegekről van szó, akiknek a megélhetés gondot jelentett. Ők vagy már eleve ebbe a szociális csoportba születtek, vagy elszegényedtek. Az elszegényedés oka a középkorban rendkívül változatos utakon következett be. A nagy társadalmi átrendeződéseket nem számítva, meghatározó jelentőségűek a válságperiódusok, a népeségrobbanások, a nagy járványok, a mindennapos háborúk és a természeti csapások. A középkor embere kiszolgáltatott ezeknek a folyamatoknak és eseményeknek. A városokban is „szegényhullámok” söpörtek végig a rossz termésű évek, az árdrágulás, a pénzhiány miatt; jellemző a különféle gazdasági okokból tönkrement iparosok, kereskedők és családjaik látványos elszegényedése és nyomora. A szegénységet táplálták tehát a városi nyomorba zuhantak, a tűzvészek, katasztrófák, árvizek áldozatai. A középkorban tragikus következményekkel járt a kiskorúakra és a nőkre nézve a családfő, az eltartó elvesztése. A rokonok nélkül maradt özvegyek, árvák, a család nélküli leányok esélytelenek voltak a „nőfölösleggel” rendelkező feudális társadalomban a felemelkedésre. A „törvénytelen” gyermeket a jog úgyszintén lefelé szorította. Egy-egy komolyabb betegség a társadalom perifériájára taszította az érintetteket, így például a született nyomorékokat, a szélütötteket, a bénákat, vakokat, süketnémákat, a ragályok áldozatait, a pestisfertőzötteket, a bélpoklosokat, a félkegyelműeket vagy dühöngő tébolyodottakat. A városba menekülő parasztok megfelelő ismeretek híján többnyire alkalmi munkából élő, kiszolgáló vagy munkanélküli tagjává váltak a városi lakosságnak.

Az önkéntes szegénység megjelenését a hivatalos ideológia pártolása, az egyházi politika támogatása hívta életre. Tömegek keltek zarándokútra⁵, aján-

⁵ WOLF i. m. 181-182.

lották fel vagyonukat az egyháznak, választották az önként vállalt aszkézist, ezzel természetesen az országutak rászorultjainak számát növelve. Előkelő urak kolostorokat alapítottak, hölgyek vonultak vissza az élettől a zárdák falai mögé, egyszerű, szegény, magányos életet választva.⁶ Az egyház megújítását célzó mozgalmak az apostoli szegénységhez való visszatérést hirdették személyes példájukkal. Ebben az irányban indultak el az első eretnekmozgalmak is. Ezzel egy időben a lovag-, gyógyító- és tanító rendek mellett kolduló szerzetesrendek jöttek létre, amelyek tagjai csatlakoztak a kéregető és ellátásra szoruló hullámzó lakossághoz.⁷ Az aszkétikus öltözet, netán meztelenség, a mezítláb járás kitűnő kommunikációs és propagandaeszköz volt hatásossága és közérthetősége miatt.⁸ A városokban ún. testvérségeket szerveztek, amelyeknek úgyszintén alapelve lett az önkéntes szegénység.⁹ A középkor országútjain közlekedő, a szegénység határvidékén élő társadalomhoz tartoztak a középkori iparos-képzés részeként vándorló céhlegények, bizonyos „becstelennek” tartott, mégis igényelt foglalkozások úzói, a csepűrágók, a kerítők, a prostituáltak, a festők, a mutatványosok, a légtornászok, a komédiások és a zenészek.¹⁰ Az országutakon bukkantak föl időről időre az elűzött zsidó csoportok vagy a középkor végén felbukkanó cigány kompániák.

Az országutakra, a szegénység csavargó rétegeibe kényszerültek a politikai, ideológiai okból nem szívesen látott, a születési környezetüktől, addigi munkájuktól, tulajdonuktól, házuktól, földjüktől, termelő eszközeiktől megfosztott, elűzött elemek, a büntetőbírói ítélettel kiközösítettek, száműzöttek és persze mindezek családtagjai, akiknek minimális esélye maradt a „becsületessé” társadalomba való visszatérésre. Itt láthatjuk a munkakerülő, lusta, vagabund elemek „hivatásszerűen” koldulók csoportját, azokat, akik feladták az esélyt a társadalomba történő visszatérésre. E „csavargó nép” az országutak mentén, a hegyekben, sűrű erdőkben rendezkedett be, és ott igyekezett kihasználni a középkor differenciálatlan szegénygondozását, igénybe venni a kolostorok, isptályok vendégszeretetét, az alamiznaosztást. Ez a csavargó népeesség szépen gyarapodott, generációk nőttek úgy föl, hogy sosem tartoztak a társadalom organizált rétegeihez.

Erre a bonyolult társadalmi képletre kellett valamiféle választ adnia a karitatív elkötelezettségű szervezeteknek, melyek között hosszú évszázadokig egyetlen meghatározó apparátus volt: az egyház. Az egyházi szegénygondozás kézenfekvő módon következett a keresztény karitás szelleméből. Máté evangéliumának értelmében¹¹ a keresztény ember kötelessége az éhezőknek

⁶ BOOCKMANN, HARTMUT: Die Stadt in späten Mittelalter. München, Beck, 1986. 254.

⁷ BORST i. m. 731-732.

⁸ KLANICZAY GÁBOR: A civilizáció peremén. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1990. 166.

⁹ BORST i. m. 105.

¹⁰ VONTOBEL, KLARA: Das Arbeitsethos des deutschen Protestantismus von der nachreformatorischen Zeit bis zur Aufklärung. Bern, A. Francke A. G. Verlag, 1946. 79.

¹¹ Mt.25, 35-36.

ételt adni, a szomjazókat megitatni, a ruhátlanokat felruházni, az idegeneket vendégül látni, a betegeket gondozni, a foglyokat meglátogatni. Az Ótestamentumban reális jelenségként előforduló szegénység és szükség az Újszövetségben már idealizált formában jelent meg, mely az irgalmasság eszméjének kiterjesztésével a vagyonosok állandó feladatává tette a szükeget szenvedők támogatását. Mindenkinek kötelessége volt a meglévő fölöslegből szűkölködő embertársait segíyezni, „A szegények szeretetének gyakorlati tevékenységben, alamiznaadás képében kellett megnyilvánulnia.”¹²

Igaz ugyan, hogy a szegénység Krisztusra vonatkoztatva felértékelődik a kereszténységben – írja Robert Castel –, akárcsak a remeték, szentek, egyházi emberek vonatkozásában: mert ők le tudtak mondani a világi hívságokról, hogy közelebb kerüljenek Istenhez. Ennek a felértékelt szegénységfogalomnak azonban van egy sajátos jellemzője, hogy tudniillik önként vállalt szegénység, „Isten felé törekvő aszkézis”, s az egyházi és a papi élet köré összpontosul. Nem önmagában a szegénység, hanem az önkéntes, aszkétikus szegénység. A Benedek rendi regula szerint a szerzeteseknek semmijük sincs, szembe kell nézniük a szegénységgel, mert a betegség, a kemény szigorral vezetett élet mellett ez vezet vissza Istenhez; Krisztus útját kell járni szegénységben és teljesen egyszerű életvitelben. A ciszterek eszménye a teljes önmegtagadás és a szegénység, egyszerűség. A koldulórendek reguláinak középpontjában úgyszintén a nincstelenség állt. A dominikánusok az apostoli élet ősi egyszerűségét hirdették. Szent Ferenc a legnyomorúságosabbak, leginkább nincstelének közé hívta rendtársait, arra szólított föl, hogy mindent adjanak el, ajándékozzanak a szegényeknek, mondjanak le a világi gazdagságról.¹³

A keresztény ideológia egészen másként vélekedett az „elszenvedett szegénységről”, mely anyagi természetű nyomorúságos helyzetet hordoz magában. Szent Ágoston például lenézően szól a segélyre szoruló szegényekről és a koldulásról. Miután a szegénység általában éhezést, didergést, betegséget, magárahagyatottságot idéz fel, a nélkülözés, a javaktól megfosztottság megjelenési képleteit, igen gyakran pejoratív felhangot kapott.¹⁴ A „nyomorult szegénység” egyáltalán nem volt népszerű. Viszont a kereszténység filozófiájában a könyörületeség alapvető érték, par excellence keresztény erény, ami mintegy kötelezővé teszi a nyomorult állapotban lévők segélyezését. Erre a tételre épült a keresztény szegénygondozás.¹⁵

¹² RATZINGER, GEORG: *Geschichte der kirchlichen Armenpflege*. Freiburg im Bibeisgau, Herd'schke Verlagsbuchhandlung, 1884. 15.

¹³ SOUTHERN, RICHARD WILLIAMS: *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban* Budapest, Gondolat, 1987. 268., 309., 343-347.

¹⁴ CASTEL, ROBERT: *Les Métamorphoses de la question sociale*, Paris, Fayard, 1995. (A mű egyes részletei megjelentek magyarul „A szociális kérdés alakváltozásai” címmel. In: „A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok...”. Koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon. (Szerk. Léderer Pál, Tenczer Tamás, Ulicska László.) Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1998. 31.

¹⁵ CASTEL i. m. 30.

Miután a szegénygondozás szerkezete szoros kapcsolatban van a szegénység megítélésével, fontos látni, hogy a keresztény felfogás is különbséget tett „jó szegény” és „rossz szegény” között. Ez utóbbi fogalom arra szolgált, hogy segítségével kizárjanak bizonyos csoportokat a segélyezési rendszerből. E szerint rossz szegények voltak a világ isteni rendje ellen lázadók (hitehagyók, eretnekek). A mártírium hű szimbolizálója volt a kényszerűen viselt szegénység testi megjelenése: „a fekélyesek, csonkák, bénák, sánták, félkarúak, formátlan testű asszonyok, éhségtől szédelő aggok, nyomorék gyermekek koszos lerongyolódott tömegei”.¹⁶ A láthatóan egészséges, tehát munkaképes, az aszkétikus és önkéntes nélkülözés köréből kieső szegényeket sokszor „lustaként” definiálták, akikre vonatkozóan igyekeztek a szisztematikus segélyezés lehetőségét korlátozni. Ennek azonban ellene hatott a sokszor említett könyörületesség, a keresztény segélyezési felfogás, az az alaptézis, mely meghatározta a szegénygondozás technikáját, illetve később a megváltható bűnbánat praxisa. (A vagyonosabb hívek az alamiznatámogatás rendszerében megvásárolhatták lelki üdvüket, bűnbánatukat.) Ez a szisztéma – nem véletlenül – egészen a reformációig működött. Ezek szerint tehát az egyházi segélyezést nem az intézményrendszer, hanem a segélyezés rendszere működtette. A szegénygondozásnak ez a „konceptiója” rányomta bélyegét a világi gondolkodásra is. Lényege az volt, hogy a segélyezési rendszer nem a segélyezettre, hanem a segélyezőre koncentrált. A bambergi lepraispótlály alamizsnagyűjtő perselyein például a következő felirat állott: „Addig adjatok, míg éltek, ha már nem lesztek, többé nem adakozhattok”.¹⁷ Nem az volt a fontos, ki kapja az adományt, hanem hogy ki adja; s nem az, hogyan osztják, hanem hogy kitől származik, amit osztanak. Ennek eredményeképpen nem bukkanhatott föl a megelőző gondoskodás eszméje, nem is dolgozhattak ki átfogó tervet a szegénygondozás kezelésére; differenciálódás és célmegfontolások nélkül osztottak pénzeket, s végül, de nem utolsósorban nagymértékben elterjedt a koldulás.

Az egyház karitatív tevékenységének egyik látványos területe volt a börtönmisszió, a rabokkal kapcsolatban kifejtett tevékenység. Ez a foglyok lelki és jogi segélyezésére vonatkozott (a rabok látogatása, vigasztalása, lelki segélyben részesítése, a szegények ügyvédje intézmény megteremtése). Fontossága számunkra abban rejlik, hogy az egyház a foglyok anyagi támogatását és gondozását összevonta a szegényüggyel és a segélyezéssel.¹⁸ Például V. Orbán pápa Avignonból kibocsátott brévéjében Velence foglyaival kapcsolatban bőséges bűnbocsánat lehetőségét helyezte kilátásba mindazok számára, akik a Palazzo börtönébe zárt rabok ellátásához „azokból a javakból, melyet az Úr adott, kegyes célú alamizsnával hozzájárulnak”.¹⁹ Egyházi ösztönzésre egye-

¹⁶ CASTEL i. m. 34.

¹⁷ BOOCKMANN i. m. 248.

¹⁸ BOHNE, GOTTHOLD: *Die Freiheitsstrafe in den italienischen Stadtrechten der 12-16. Jahrhunderts*. Band. II. Leipzig, 1925. 234-236.

¹⁹ KRAUß, KARL: *Im Kerker vor und nach Christus*. Freiburg - Leipzig, Akademische Verlagshandlung von J. C. B. Mohr, 1895. 142.

sületek és testvérségek születtek a rabsegélyezésre, szorosan a szegényügyhöz kapcsolódva, miként például a Casa della Pietà Velencében a lelencyermekek és a rabok gondozására (1345). Mantua jótékonyági szervezete 1407-ben alkotta meg új alapszabályát. A dokumentum a szegénygondozás mellett külön fejezetben tartalmazta a rabsegélyezés ügyét. Ilyen és ehhez hasonló szervezetek számos városban léteztek. Azt azonban merészség lenne állítani, hogy maguk a városi hatóságok bármiféle összevonást terveztek, vagy tettek volna. A városi szegény és a tömlöcözött rab helyzete között a kor polgárának elfogása szerint nagy szakadék húzódott, méghozzá az infámia, a polgári becsület elvesztésének ténye. A szegénység maga nem bűncselekmény, sőt az egyház hatályos tanítása szerint becsüendő állapot. A tömlöcöztetés még elmarasztaló ítélet nélkül is a rab becsületének elvesztéséhez vezetett. A formákban azonban sok a hasonlóság. Nem volt ritka, hogy a város a rabokat a koldusok közé engedte alamizsnáért, hogy magukat élelmezni tudják. Mint láttuk, előfordult az is, hogy az ispotály élelmezte a rabokat. Ismeretes, hogy a tömlöcökben évszázadokon át semmiféle munkáltatás nem folyt, a foglyok (nem túl tetemes) élelmezési-örzési költségei ugyanakkor a városi kasszát terhelték. Nem szükséges részletezni, milyen ellátásban részesültek a börtönben raboskodók.

Az egyház hosszú magányossága ebben a szerepben kettős értelemben is beszűkítette a szegénygondozás középkori modelljét. A szervezet maga adott volt: a szegénygondozás feladatait a meglévő szervezeti modellre telepítették rá: kolostorokra, rendekre és plébániákra. Nem született koncepciózus és hivatásos szegénységkezelő szervezet, hanem a segélyezésnek a meglévő struktúrákhoz kellett igazodnia. Ez pedig behatárolta a tevékenység terepét, miként például szinte egyedülállóvá tette az alamizsnaosztási technikát. Hasonlóképpen egyszerűsítette a szegénygondozás koncepcióját az egyház létező szegénységképe és az ehhez igazodó gondozási gyakorlat. Nem volt szükség kimunkálni valamiféle koncepciót, amikor az készen állott. Igaz, hogy az imént vázolt komplex szegénység maga sem engedett differenciált megközelítést.

Változást a középkori szegénygondozásban a városi szegényügy kifejlődése hozott.

A város a feudális-rendi társadalomban egy társadalomidegen sziget volt, melynek különvalóságát a városfal, a védművek, a tornyok és bástyák sora is szimbolizálta. A fal mögött viszont rendkívüli igazgatási és gazdasági feladatot kellett teljesíteniük a városvezetőknek. A kis területen összezsúfolódtott nagyszámú lakosság ellátását meg kellett szervezni, gondoskodni kellett építészeti, igazgatási, rendészeti vonatkozásokban is a mindennapi élet zökkenőmentességéről, a kornak megfelelő higiéniai viszonyok biztosításáról, továbbá a jogalkotásról, az igazságszolgáltatásról, a közigazgatásról. Ennek az elvárásnak a város azért volt képes eleget tenni, mert közösségként viselkedett²⁰, mert a város legfontosabb szempontja a szolidaritás lett. A szolidaritás elve alapozta

²⁰ BELOW, GEORG VON: *Die Entstehung der deutschen Stadtgemeinde*. Düsseldorf, Voß, 1889. 3.

meg a szegénygondozás kifejlődését is. „Ez a probléma alapjaiban olyan idős, mint a város maga”.²¹ A városok leggyakoribb és legjellegzetesebb épületei között kezdettől ott található a tömlöc és a szegények, betegek, utazók, vándorok, zarándokok, árvák, lelencgyerekek, rokkantak és bélpoklosok befogadására szolgáló ispotály.²² A kettő közötti határterületen bukkant fel utóbb a dologház és korszakunk végén a fenyítőház.

A városok számára a szociális gondoskodás nem csupán elméleti kérdés, szolidaritási probléma volt, hanem nagyon is gyakorlati feladatot jelentett. A megélhetési gonddal küzdők, a szegények, betegek, öregek, rokkantak, tébolyodottak, árvák csoportjai a szűk térben a lehető legközvetlenebb nehézségeket okozták a város életében. A zsúfolt városokban hangsúlyosan fogalmazódott meg a gondozás szükségessége. Azért is, mert a szegénység zavarta a város életét, s azért is, mert komoly veszélyeket jelentett járványok forrásaként vagy a kriminalitás potenciális táptalajaként. A városi polgár részleges elszigeteltségéből és befelé fordulásából adódott az az álláspont, mely éles határvonalat húzott a külső és belső szegénység megítélése között. A belső gondozását vállalta, de a külsőt elutasította. A városok koldusrendtartásai tartalmazták a koldulás feltételeit, melyekből a külső kéregetőket igyekeztek kizárni.

A 14. században – nem kevéssé a polgári szorgalom és racionalitás számlájára írható módon – megjelent a munkáltatás gondolata, a munkaképes koldusok dolgoztatásának eszméje. Nem volt semmilyen teoretikus magyarázata ennek a törekvésnek: a szegényházi, illetve dologházi rendtartások világosan utaltak arra, hogy a rászorulóknak azért kell dolgozniuk, hogy legalább a költségek egy részét ezúton előteremtsék. A későbbi jövő szempontjából ennek a lépésnek alapvető jelentősége volt, hiszen a fenyítőházi modell fő elemévé vált.

A szegénygondozás a kolostorok mellett tehát a városokban jelent meg. Ide húzódtak vissza a gyógyító rendek is, itt vert gyökeret, szerveződött meg számos karitatív szervezet. Az itáliai városokban már a 9. században ispotályokat alapítottak. Ezek, a városi magisztrátusok által életre hívott gondozó intézetek magától értetődően a városi hatóságok igazgatása alatt állottak.²³ A városban alapított egyházi segélyező intézmények (ispotályok, szeretetházak, kórházak) egy idő után részben átkerültek a polgári önkormányzat kezelésébe, részben mintát mutattak a világi hospiciumok alapításához. Az ispotályok és testvérségek létrehozásának színtere a középkor vége felé vitathatatlanul a város.²⁴ Így az egyház túlnyomó jelenlétét a középkori szegénygondozásban némileg csökkentették a városi polgárság autonómiatörekvései. A városi szerve-

²¹ ZEEEDEN, ERNST WALTER: *Deutscher Kultur in der frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1968. 108.

²² ZEEEDEN i. m. 82.

²³ RATZINGER i. m. 349-351.

²⁴ UHLHORN, GERHARD: *Die Christliche Liebestätigkeit in der Mittelalter*. Stuttgart, J. Gundort, 1884. 429.

zet megizmosodtával megszűnt az egyház igazgatási monopóliuma a segélyezési rendszer igazgatásában, jóllehet filozófiai befolyása megmaradt. Ez a vilá-giasodási folyamat nagyjából a 15. századig lezajlott.

A reformáció és a munka

A 16. század húszas éveiben Wittenberg hatókörében rendkívüli feszültség alakult ki a religio kérdése körül. A történettudomány ezt a korszakot a „wittenbergai nyugtalanság” kifejezéssel jelölte meg. 1521-ben a karlstadti pap a karácsonyi misét civil ruhában celebrálta. A felindult hívek a templom mel-lékoltárait tönkretették, a szenteket ábrázoló szobrokat és a Mária-alakot összetörték, feldarabolták és elégették. A rákövetkező év kezdetén az ágoston-rendiek konventje szabadságot adott testvéreinek annak eldöntésére, elhagy-ják-e a rendet, vagy maradnak. Ezzel egy időben szerzetesek sora hagyta el rendjét más szerzeteknél is. Január 24-én az egyetemen a városvezetés refor-mációs tanácskozmánya a polgárság viharos hangulatára tekintettel határozato-kat fogalmazott meg a mise szabályozásáról, a szentképekről, a nyilvános er-kölcstelenségek felszámolásáról és a koldulás eltiltásáról. A laikus testvérsé-gek vagyonát közperselyekbe helyezte, amelyből több egyéb mellett finanszí-rozni rendelte a szegénygondozás újjászervezését is.²⁵

A protestáns gondolkodásmódnak ez a megnyilvánulása szorosan össze-függött a munka újszerű felfogásával, mely gyökeresen átértékelte a szegény-ség szerepét a társadalomban. A munka a középkor szóhasználatában és a kö-zépkori keresztény etikában kettős értelmezésben jelent meg. A lovagi, lelké-szi, szerzetesi állás természetesen megkövetelte a „munkát”, de ezen nem a fi-zikai (termelő) munkát értették, hanem a klerikusoknál például egyfajta szol-gálatot, amely imákban, lelki-aszkétikus gyakorlatokban, karitatív tevékeny-ségben testesült meg.²⁶ A világi lovagi munka ennek analógiájára harcot és szolgálatot jelentett: az Isten szolgálata, a senior szolgálata, valamint a höl-gyek és a gyengék védelmezését. Ezek a szolgálatok a lovag becsületének al-kotóelemeit jelentették. A kétkezi munka ezzel szemben becsületen aluli, meg-alázó lett volna. Az azzal összefüggő világi foglalkozásoknak ugyanis semmi-lyen lelki értelemben vett értéke nem volt.²⁷ Az egyház következetes maradt eredeti tételéhez, amit bizonyos értelemben a skolasztikus filozófia is alátá-masztott, mely elismerte, hogy a munka szükséges az élethez, de nem általá-nos kötelezettség. Aquinói Tamás azon tételében, hogy a testi munkára csak a végszükség kényszeríthet, az egyházi tan a fizikai munka korlátozását emelte

²⁵ FUCHS, WALTHER PETER: *Das Zeitalter der Reformation*. In: *Handbuch der deutschen Ge-sichte*. 9., neu bearbeitete Auflage. Hrsg. Herbert Grundmann. Stuttgart, Ernst Klett Verlag, 1970-1976. 58-59.

²⁶ Vö. FINUCANE, RONALD: *A középkori szerzetesség Nyugaton*. In: *A kereszténység története*. Budapest, Lilliput Könyvkiadó, 1996. 308.

²⁷ PAULUS, N.: *Die Wertung der weltlichen Berufe im Mittelalter*. In: *Historisches Jahrbuch XXXII. Band. 4.Heft*. München, Kommissions-Verlag von Herder & Co., 1911. 728.

ki. Az egyházi értékelés – különösen a kolduló rendek létezésén keresztül demonstrálva igazát²⁸ – megmaradt állításánál. Ezzel a munka szükségszerűségének szerényebb rangot biztosított, mint a lelki gyakorlatoknak.²⁹ Az egyház hivatalos ideológiájában határt vont tehát a *vita activa*, tehát a dolgozó élet és a *vita passiva*, a szemlélődő létezés között. Ez utóbbiban az azt választó teljesen elfordult a földi világtól, hogy Istennek szentelhesse magát. A lelki munka messze fölötté állt a kétkezi munkának. Az egyház akkori felfogása szerint a mesterember is szolgálja a javakkal az Urat, de ennek a munkának nincs jelentősége a szentség szempontrendszerében. Ez a munka nem hivatás, a klerikusoké és a szerzeteseké viszont az.³⁰ Ezzel a megközelítéssel bizonyos értelemben leértékelt a társadalom jelentős része által végzett fizikai munkát, s erkölcsi szempontból lényegtelenítette a dolgozás tényét is.

Az egyházi állásponttal szemben a munkát végző rétegek szemléletmódja más irányba mutatott. A hivatás és a kétkezi munka viszonyáról kialakított egyházi képen az „alsóbb” rétegekben – elsősorban a parasztság és a polgárság körében – változások történtek. Ami természetes is. A testi-kétkezi munka ugyanis ezen társadalmi csoportok sajátja, s különösen a polgárságban ébredt felismerés, hogy gazdagodásuk, gyarapodásuk szorgalmuk és tevékenységük záloga.³¹ Miként azt egy korabeli kereskedő, Bertold Rucenberg 1364-ben végrendeletébe diktálta: a javakat, melyeket birtokol, saját keze munkájával nyerte.³² A parasztok és kézművesek kemény munkája már Luther előtt megjelent istentiszteleteken és imákban. A dominikánus Markus von Weida 1550 körül így vélekedett: „Egyes emberek keveset imádkoznak a szájukkal, de kezük munkáját úgy becsüli az Úr, mintha imát mondanának.”³³ Luther sem volt rest ezt az állítást megismételni. Sőt, az ő felfogásában a munka isteni parancs, rendekre, állásra való tekintet nélkül. „Éppen elegendő a valóban szegényekről gondoskodni, óvni őket az éhenhalástól, megfagyástól, az nem történhet meg, hogy egyesek más munkájából, tétlenül éljenek.”³⁴ Luther szerint: a keresztény dolgozik, és rábízta a gondoskodást Istenre. „Ne légy lusta és tétlen, ne feledd meg tulajdon munkádról és tevékenységedről, hanem dolgozz és tégy is, ne mindent egyedül az Úrtól várj. Amint az gyakran mondva vagon: mindennek Istenben való hitben és bizalomban kell történnie.”³⁵ E ponton kapcsolódott egybe hit és munka.

²⁸ ZARNECKI, GEORG: *Kolostorok, szerzetesek, barátok*. Budapest, Corvina, 1986. 106.

²⁹ CONZE, WERNER: *Arbeit*. In: *Geschichtliche Grundbegriffe Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Hrsg. Otto Brunner, Werner Conze, Reinhard Kosselck. Stuttgart, Ernst Klett Verlag, 1974-1984. Band. I. 160-162.

³⁰ VONTOBEL i. m. 4.

³¹ VONTOBEL i. m. 13-15.

³² MASCHKE, ERICH: *Das Berufbewußtsein des mittelalterlichen Fernkaufmanns*. In: *Beiträge zum Berufbewußtsein des mittelalterlichen Menschen*. Hrsg. Paul Wilpert. Berlin. 1964. 308.

³³ PAULUS i. m. 744.

³⁴ Idézi LAUM i. m. 944.

³⁵ Idézi CONZE i. m. 163.

Max Weber a protestantizmus hatásait a racionalizmus, az askézizmus, a munkaethosz, a szegénység és az ellenőrzés ötszögében lelte föl. „A protestáns etika és a kapitalizmus szellemében” írta, hogy „ha ennek a tanulmánynak eredménye lehet arra, hogy valamit is tisztáz, akkor éppen a racionalitás látszólag egyértelmű fogalmának sokrétűségét szeretné felfedni”³⁶, melynek legalább két vonatkozása témánk szempontjából döntő jelentőségű. Egyik a racionális üzem, a termelés-igazgatás racionalitása, másik pedig az askézisnek az emberi életet racionalizáló és fegyelmező hatása. Ez a két pillér támasztja alá a munka, a hivatás megkülönböztetett jelentőségét a protestáns gondolkodásban, amely „a katolikus felfogással szemben hatásosan megnövelte az evilági, hivatás szerint végzett munka erkölcsi hangsúlyát és az érte járó vallásos jutalmat”³⁷

A fizikai munka egyre nagyobb becsületet nyer. El kell ismerni a munkát végző érdemeit, hiszen az nem könnyű tevékenység. (A fáradság, a fáradozás és a munka azonos vagy hasonló értelmű kifejezések a különféle nyelvekben, így a magyarban is.)³⁸ Hit és munka összetartoznak, hit nélkül a munka vajmi keveset ér.³⁹ Kálvin felfogása közel áll Lutheréhez. Késői munkáiban a munka világi eredményét az eleve elrendelés gondolatával is összekötötte, amivel a munka további legalizálását segítette elő.

Miután a protestáns tanítás szerint az evilági élvezetekre csak a munka jogosít föl, a munka szerepe jelentősen felértékelődött. Azáltal, hogy a hit a munkát isteni szolgálattá tette, a minden közösségre hasznos tevékenység nagyobb elismerést nyert. Luther hangsúlyozta, hogy semmi különbség a munka szempontjából a lelkész és a cseléd lány között. Isten határozza meg, kit, milyen szolgálatra rendel, s feladatát mindenkinek a neki kijelölt helyen kell teljesíteni.⁴⁰ Így voltaképpen még a hóhér munkáját is „hivatásnak” tekintette, feltéve, hogy a bakó egyben hívó is.⁴¹

A reformáció korában elenyészett a középkori szegénység-meghatározás. Hol volt már a 16. századra az az idill, amit még Frankfurt am Main karmelita kolostorának 1479-ben készült szárnyas oltárán láthatunk, ahol is a ruhája után ítélve gazdag polgár és polgárasszony feje felett glória jelenik meg, mert a koldusoknak és zarándokoknak alamizsnát osztanak? Regensburg plébániatemplomának 1480 körülire datálható szárnyas oltárán a hívek pontosan láthatták, mit kell tennie egy igaz kereszténynek ahhoz, hogy a mennyekbe jut-

³⁶ WEBER, MAX: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Budapest, Cserépfalvi, 1995. 43.

³⁷ WEBER i. m. 83.

³⁸ A magyarban a munka szinonimája a fáradozás, fáradság, vesződség, gürcölés, hajtás, strapa, kulizás, favágás, gálya. Vö. Magyar szókincstár. (Főszerk. Kiss Gábor.) Budapest, Tinta Könyvkiadó, 1998. 622.

³⁹ VONTOBEL i. m. 17.

⁴⁰ ATKINSON, JAMES: A reformáció. In: A kereszténység története. Budapest, Lilliput Könyvkiadó, 1996. 373.

⁴¹ VONTOBEL i. m. 17.

hasson. Az út feltételei: gyónás, buzgó imádkozás, részvétel a szertartásokon, adományozás és gyűjtés az egyház javára s végül alamizsnavetés a templom előtt gyülekező koldusoknak. Egy ismeretlen festő 15. század végi képén több részben ismertet egy tanmesét. A kép gazdagok lakomáját ábrázolja, akik kutyát uszítanak a szegény vándorra. Ám az boldogan halt meg a puszta ég alatt, mert lelke angyali kísérettel szállt a mennybe, s végül is az Úrhoz jutott. A gazdag ellenben ágyban szenvedve költözött el az árnyékvilágból – a pokolba, ahonnan még láthatja a koldus lelkét az Úr karjai között.⁴²

A koldulás elítélése

A predesztinációtól (mint az elkárhozandók és üdvözülendők előtt ismeretlen végkimeneteltől) független törekvés az Istennek tetsző aszketikus életvezetés és a hivatás során végzett hasznos cselekvés, a gyarapításhoz vezető munka, mely a bűn fölötti győzelmet jelentheti. „A munka ugyanis – a sajátos megelőzési eszköz minden olyan kísértés ellen, melyet a puritanizmus a ’tisztátalan élet’ fogalmában foglalt össze – s melyeknek szerepe nem lebecsülendő ... a munka azonban ezen túl, s mindenekelőtt az életnek Isten által megszabott öncélja. A páli mondat – ’Aki nem dolgozik, ne is egyék’ – feltétlen érvényű és mindenkire vonatkozik. A munkakedv hiánya a kegyelmi állapot hiányának eleje.”⁴³

Ha viszont a munka ilyen kiemelt szerepet játszik az üdvözülésben, a munkakerülést is ennek megfelelően kell értékelni. Luther és Kálvin, valamint a további reformátorok idevágó tézisei két nagy csoportban foglalhatók össze. Az egyik (nem kevéssé a szerzetesség és az egyházi vezetők ellen megfogalmazott programpontként) a hivatás átértékelése, mely önmagában az egyház szolgálatát nem ismeri el munkának, ennél fogva a klerikusok és szerzetesek nem dolgoznak, tehát tétlenek (azaz lusták) és teljesen feleslegesek, miként mindenki, aki resten tölti idejét a földön.

Az ebből következő másik állítás: a „fönti” semmittevés elítélése egyenesen vezet el az „alsó” harcig a tétlenek ellen. „A legfontosabbak egyike felszámolni a koldulást a kereszténységben”.⁴⁴ A koldulás megengedhetetlen. „Semmiféle koldust vagy koldulást ne tűrjünk meg városaink és falvaink templomaiban.”⁴⁵ Természetesen, ha maga a koldulás elvetendő, ezzel egy sorban ítélendő el az egyház kolduspolitikája is. A reformáció konzekvensen lépett föl a koldusok, az alamizsna, s no persze az ezekkel analóg önkéntes szegénységgel szemben. A reformált tartományokban a „keresztényi szegénység”, a mások adományából való élés elítéltetett, és a koldulás egyszerre deviáns magatartásként, a társadalom szemében nemkívánatos jelenséggé tűnt föl. Luther és

⁴² BOOCKMANN i. m. 259., 217., 75.

⁴³ WEBER i. m. 188-189.

⁴⁴ Idézi LAUM i. m. 944.

⁴⁵ CONZE i. m. 163.

Kálvin az általános keresztényi életcél összefüggésbe hozták a munkakötelezettséggel, ami végül oda vezetett, hogy a munka a kereszténység szerves elemévé vált. Ily módon a munkakerülésben, csavargásban magának a sátánnak a közrehatását látták.⁴⁶ (A protestáns térség szegénygondozásának fejlődése elvált a katolikus államokétól. Ugyanakkor a keresztény egyház szegényügyi koncepciója is megújult, ez azonban már nem tartozik témánk keretébe.) A szigorúan tilalmazott koldulás a protestáns etika szerint a felebaráti szeretet ellen való magatartás. A holland zsinatok rendre tiltották a koldulást, az alamizsnakerő leveleket és a koldulásra szolgáló igazolásokat.⁴⁷ Vétéknek tartották az egészséges embert alamizsnával támogatni, hiszen az őt a semmittevés útjára taszítja.⁴⁸ Sem a jótékonykodás nem divat már, sem a koldust nem fogadják jó szívvel. A koldus ellenséggé vált, bűnözővé, legalábbis a keresztény értékrend ellen vétő figurává. Érdemessé arra, hogy vele szemben intézkedéseket foganatosítsanak.

A protestantizmusnak jutott a szerep, hogy lerombolja a középkori etika pozitív viszonyát a kolduláshoz. Az alamizsnarendszer működtetése, a kolduló rendek dicsőítése, a bűnbánathoz vezető jócselekedetek elismertsége olyan szilárd kereteket képezett a szegénység körül, melyek elpusztítása nélkül elképzelhetetlen volt egy korszerű (értsd: puritán) szegénygondozás kiépítése, s különösképpen a hirtelen megnövekedő szegénység kezelése.⁴⁹ Robert Castel ezzel szemben vitatja, hogy a segélyezési rendszerek nagy átalakulási folyamatát helyes lenne a reneszánszsal vagy a reformációval, mint azokat kiváltó jelenségekkel kapcsolatba hozni. A szegénység kérdésének racionális kezelése szerinte máshol datálható. Elismeri, hogy a 16. század valóban éles határvonalat képez, de szerinte ez semmiképpen sem tekinthető kezdetnek. Kétségtelenül bonyolultabbá váltak a segélyezési szerkezetek, de ő azon az állásponton van, hogy a különféle „új megoldások” korántsem újak, csak a korábbi tradicionális konstrukciókból megerősített minták lennének.⁵⁰ Úgy véli tehát, hogy a 16. században nem egy új szociálpolitika jelentkezett, hanem a társadalom átalakulási folyamatainak felgyorsulása okán (az ő felsorolásában: ellátási válságok, élelmiszerárak emelkedése, pestis, demográfiai fellendülés, alulfoglalkoztatottság, agrárgazdaság szerkezetváltása, városok anarchikus, gyors növekedése) került a társadalomirányítás olyan helyzetbe, hogy választ kellett adnia a kihívásokra.

A magunk részéről nem értjük Castel aggályát, hiszen a két tétel nem mond egymásnak ellent. Hogy ti. a fejlődés során kialakult intézmények felhasználásával is dolgozó protestáns megközelítés alkalmazását szükségessé és azonnalivá tették a társadalmi-gazdasági változások. Az azonban nehezen vi-

⁴⁶ Vö. RATZINGER i. m. 451-453.

⁴⁷ WEBER i. m. 196.

⁴⁸ VONTOBEL i. m. 75.

⁴⁹ CONRAD, HERMANN: *Deutsche Rechtsgeschichte*. Karlsruhe, Verlag C. F. Müller. 1962. Band I. 424.

⁵⁰ CASTEL i. m. 30.

tatható el a reformáció gondolkodóitól, hogy a munka értelmezésének átalakításával teret nyitottak az újfajta gondolkodáshoz. Meggyőződésünk szerint, ha nem is feltétlenül kizárólagos kiindulópontként, de döntő fordulathozóként jelent meg a szegénygondozásban a protestáns felfogás. Miután megközelítésünk elsősorban rendészeti és büntetőjogi jellegű, megengedhető egy leszűkítés: a szegénygondozásból és a szegénység elleni fellépésből sarjadó fenytőházi intézmény jól szemlélteti a változás határjellegét. A protestáns munka- és szegénységkoncepció hozott a kontinentális büntető praxisba oly döntő fordulatot, mely máig hatóan forradalmasította a büntetés-végrehajtás tereumát. Olyan erős volt ez a hatás, hogy képesnek bizonyult áttörni a holland puritanizmus hagyományos expanzió-képtelenségét,⁵¹ s egy speciális területen, a büntetés-végrehajtás keretein belül is megtermékenyítette a gondolkodást és a gyakorlatot egyaránt. Nem változtat ezen az sem, hogy a kriminális megközelítések változása egy időben történt a szegénység gyors tömegesedésével.

A szegénygondozás új rendszere

A protestantizmus a koldulás tilalmazásával ugyan egy határozott lépést tett a szegénygondozás szisztematikus átalakítása felé, de ezzel megteremtett egy jelentős problémát, ti. a hirtelen bűnözővé vált koldusok és csavargók rendészeti és büntetőjogi kezelésének igényét. Ugyanakkor világossá tette, hol a határ a közösség segítségére valóban rászoruló szegény és a munkakerülő között. A felfogás megváltozása pedig lehetővé tette a szegénygondozás új modelljének kialakítását.

A protestáns térségekben szisztematikus módon építették ki a szegények hivatalos támogatásának és munkáltatásának szervezeti kereteit, miközben következetesen elutasították az alamizsnarendszert. („A könyöradomány nem jó tett.”)⁵² A reformált térségekben eltűnt az a motívum, mely az üdvözülés eszközének tekintette az alamizsnát, s a helyébe a felebaráti szeretet lépett. Nem úgy kell segíteni a szegényen, tanították a protestáns ideológusok, hogy lemondunk vagyonunk egy részéről, s pusztán ez a negatív tett már erkölcsi értékkel bír. A segítség legyen valódi, amely a segélyezett saját erejére is támaszkodik.⁵³ Ez a tézis új gondolkodást igényelt a hatóságoktól. Azt ugyanis mindenki értette és látta, hogy a koldusok, szegények nem egyazon okból lettek azzá, amik. Nyilvánvalóvá vált, hogy a szegények másik, nem önhibájából rászoruló csoportjára nézve a gondoskodás rendszerét át kell alakítani. Amennyiben az egyházi jótékonykodás eredeti formáját felszámolják, s amennyiben egyes csoportoknak a segélyezésre való jogosultságát elismerik, akkor az a gondozási kötelezettség megállapítását és telepítését is feltételezi. A koldulás ellen fellépő Luther is védelmébe vette a betegeket és aggokat. Megindult te-

⁵¹ WEBER i. m. 206.

⁵² WEBER i. m. 196.

⁵³ VONTOBEL i. m. 75.

hát egy eszmei tisztázó folyamat, melynek végén végül is ott állt a szegény két kategóriája. A „jó” és a „rossz” szegény. Luther úgy vélekedik erről, hogy „aki szegény akar lenni, ne legyen gazdag, de aki a gazdagságot választja, annak nyomjuk kezébe az ekét, és keresse meg azt a földből”⁵⁴ Azo 1526-ben elfogadta a kolduskategóriát, de szerinte azt lenne szabad csak segélyezni, aki beteg és nyomorék; az egészséges, munkaképes koldus „csalárd koldus”, tehát meg kellene büntetni. Bartolus 1562-es munkájában a munkaképesek eltiltását követeli a koldulástól. Úgy véli, a tilalom csak az esetben lehet hatásos, ha büntetéssel is kísérik. Fritsch 1569-es Tractatusában megengedhető és meg nem engedhető koldulásról szól. A mendicitas improba, az elvetendő és meg nem engedhető koldulás, az egészséges, munkaképes felnőttek koldulása. Censura publicat, nyilvános szemrevételezést követel tehát, melynek során megállapítják a koldus testi állapotát, szükség esetén orvosi szakvéleményt is igénybe véve. Akikről kiderül, hogy betegségük lustaság, azok ellen intézkedéseket kell foganatosítani, melyek egyértelművé teszik mindenki számára a „rossz” koldusság elítélendő mivoltát.⁵⁵

Ezzel kapcsolatban jellemző a teória és a gyakorlat viszonyára, hogy Stralsoundban ez a vizsgálati rendszer ekkor már rég a praktikum részévé vált. Aki segélyhez kívánt jutni, annak hétfőnként meg kellett jelennie a Miklós templomban, ahol is egy bizottság tagjai alaposan szemügyre vették az illetőt, tájékoztattak személyes viszonyai felől, s ha egészségesnek és munkaképesnek találták, bizony „zsákmány” nélkül kellett elhagynia a templomot.⁵⁶ Alapelve vált tehát a valóban rászorultak segélyezése, abból kiindulva, hogy aki munkaképes, dolgozzék, aki viszont nem, azt közössége méltó módon és tisztességesen gondozza, illetve lássa el. A korábban kialakult gyakorlaton tehát nem változtattak a közösség kötelezettségét illetően. A közösség (a város) gondoskodott egyértelműen a betegekről, nyomorékokról, öregekről, zavart elmeállapotú polgáraitól. A gondozás közösségre koncentrált ága fenntartotta a saját és idegen szegénység kettősségét, mely még hosszú ideig fennállt. Nagyjából ez jellemző a tartományi szegénypolitikára is, jóllehet ott kevesebb eséllyel igyekeztek az ellenőrzést megszervezni.

A közösségi szegénygondozás átalakításának három, jobbra ki nem mondott, nem deklarált alapelve volt. A legfontosabb, hogy az addig „elfecsérelt eszközöket” egyesítse, és „az esetleges vagy összefüggéstelen segélyezés helyett szabályozott gondoskodással szolgálja a valóban rászorultakat”.⁵⁷ Az első alapelv, tehát a szabályozott, ellenőrzött és koncentrált forráskezelés technikai megoldása volt, a közösségi persely, amelybe minden létező támogatást, segélyeket, alapítványi összegeket, adományokat behelyeztek, ezt még alkalmi

⁵⁴ Idézi LAUM i. m. 944.

⁵⁵ SCHERNER, OTTO: Arme und Bettler in der Rechtstheorie des 17. Jahrhunderts In: Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte, Wien, Manz, 1988. 131., 143-148..

⁵⁶ ZEEDEN i. m. 113.

⁵⁷ LAUM i. m. 945.

gyűjtések, lottériajátékok bevételével egészítették ki, ide került a volt egyházi vagyon egy része is, továbbá a laikus testvérségek pénze is. Abban bíztak a városok vezetői, hogy ez az összeg elegendő lesz a majdani igények kielégítésére. A persely kezelésére és a szegényügy szervezésére az Apostolok cselekedetei 6. része és a Pál apostol Timotheushoz írott levelének 3. része után diakonusoknak is nevezett „perselymestereket” kértek fel. A „persely urai” évente nyilvános elszámolással tartoztak a bevételek és kiadások után. A második alapelv a segélyezettekre vonatkozott. Miután segélyezni csak a valóban rászorultakat akarták, ennek megállapítására a persely urai környezettanulmányban tettek eleget.⁵⁸ A harmadik alapelv az egyházi közreműködés volt. Sem Luther, sem Kálvin nem volt halandó feladni az egyházi szerepvállalást a szegénygondozás körül (minthogy annak lényegi eleme volt a lelki gondozás is). Luther elgondolásai egy egészséges munkamegosztást feltételeztek, ahol a szegénygondozás számos adminisztratív teendőjét az állami felsőbbség vállalja át. Kálvin az államtól független vallásos szegénygondozást látott szükségesnek, nála azonban a világi és egyházi igazgatás elmosódó határai miatt azonosult a felelősség. (Különösen jól látható ez Genf igazgatásában.) Angliában ettől némileg különböző, sajátos utat járt be a szegénygondozás, melynek központi tétele volt, hogy a szegénygondozást teljesen állami ügyként kezelték. Ennek folyománya, hogy egységesen, állami szankciókkal, az egész államra kiterjedő koldulási tilalmat valósítottak meg a szigetországban. Angliában a világi forrásokat kiegészítő szegényadót is szedtek, ami a reformáció más országaiban ismeretlen volt. Végül angol jellegzetességként vehetjük számba, hogy a gondoskodás centrumában nem a munkaképtelenekről való gondoskodás, hanem a munkaképesek munkára fogása állott. Ez persze hangsúlyokat jelentett, nem az elesettek és a betegek gondozásának hiányát. Az újkor határán kialakuló modern állam kereteiben Európa más országaiban is felbukkant az állami gondoskodás néhány dimenziója, köztük az egységes joggyakorlat kialakítása mellett a szegénygondozás is.⁵⁹ A harmincéves háborút követően pedig általánosságban is elmondható, hogy az állam vette át a szegény- és igazságügyet.⁶⁰

A koldulás és csavargás rendvédelmi és kriminális vonatkozásai

A „tettek által való üdv” tétele a szegénységet összefüggésbe hozza a restséggel, hiszen a gyarapító cselekvés a szegénység ellenszere. Ha valaki saját akaratából nem dolgozik, az Isten dicsőségére folytatott tevékenységet kérdőjelezi meg. A koldusok, akik eddig a keresztény társadalom „megbecsült” tagjai (és

⁵⁸ LAUM i. m. 946.

⁵⁹ ZEEDEN i. m. 122.

⁶⁰ TREUE, WILHELM: *Wirtschaft, Gesellschaft und Technik in Deutschland vom 16 bis 18. Jahrhundert*. In: *Handbuch der deutschen Geschichte*. 9., neu bearbeitete Auflage. Hrsg. Bruno Gebhart, Herbert Grundmann. Stuttgart, Ernst Klett Verlag, 1970-1976. Band II. 489.

haszonélvezői) voltak, egyik évről a másikra elveszítették létezésük alapvető feltételeit, megszűnt a megreformált térségekben az alamizsna, a segélyezés, sőt ennek az ellenkezője volt tapasztalható: az egyház a világi hatalommal karöltve üldözésükre szövetkezett. Robert Barker a protestáns etika lutheri és kálvini tanításával hozza összefüggésbe a szegénygondozás új 17. századi modelljét, melyet a munkakerülő = bűnös képlet ír le a legjobban.⁶¹

Az az elvárás, hogy egyszerűen találjon munkát a szegények óriási tömege, nyilvánvalóan illúzió volt. A megélhetés hagyományos kegyes forrásai elapadtak: sokaknak nem maradt más, mint a meg nem engedett formák kihasználása: a bűnözés. A vándorló szegénynép, a „hullámzó lakosság” abból próbált megélni, amiből tudott, amihez hozzá juthatott, amit lopott, rabolt. A társadalom alsóbb rétegeit így taszította a reformáció munkáról vallott felfogása szinte szükségszerűen a kriminalitás pályáira. „Eszközök híjával valók és gyökértelenek, akiket kíméletlenül kitalasztottak a társadalomból, akiket örökös vándoréletre ítélték, kiszolgáltatva őket az országutaknak.”⁶² Azután az utakon generációk nőttek fel és pusztultak el, született csavargók járták a tartományokat, akik családokba, kompániákba szerveződve már asszimilálták az új szegényeket, a városokból elűzötteket, faluról jötteket. A nagy csavargócsapatokból kitörni lehetetlen volt. Az országút szegényei egy olyan szituáció foglyai lettek, mely behatárolta egzisztenciális lehetőségeiket. A helységek nem engedték megtelepedni őket, speciális foglalkozásaik (a cigányokéit például véve) tovább hajtották őket, amint kielégítették a helyi igényeket (köszörülés, kanálkészítés, kosárfonás, kád- és lábosfoltozás). Bár életük nem feltétlenül vezetett a bűnözéshez, az általuk befutott pálya az átlagost jóval meghaladó mértékben biztosított lehetőséget és vonzerőt a bűnelkövetéshez.⁶³ Ha már kialakult a megtelepedett lakosság és a hatóságok előítélete, könnyedén küldték gályákra vagy ítélték testi büntetésekre, halálra az országutak vándorait.⁶⁴ Ez persze viszontreakciót váltott ki, erősödött a kóborló csoportok belső kohéziója, védekezni kezdtek. A befelé fordulás elhomályosította a külső, idegenné vált világ értékeit, és saját értékrendet alakított ki. A csavargóvilágon kívüliek ellenségek lettek, s az önszerveződő, autonómmá váló csoportjaik egyenesen társadalmi réteget képeztek, s kezdtek belőle kiformalódní a majdani szervezett alvilág csírái.⁶⁵ A szegénység mértékének és az utazó nép számának megbecslésére kevés adat áll rendelkezésre. A történeti statisztika nyújt némi tám-

⁶¹ BARKER, ROBERT L. – ALMÁSI JUDIT: Mérföldkövek a szociális munkáltatásban. Budapest, Budapesti Szociális Forrás Központ, 1996. 9.

⁶² RADBRUCH, GUSTAV – GWINNER, HEINRICH: Geschichte des Verbrechers. Versuch einer historischen Kriminologie. Stuttgart, K. F. Kohlers Verlags, 1951. 268.

⁶³ KÜTHER, CARSTEN: Räuber und Gauner in Deutschland. Das organisierte Bandenwesen im 18. und frühen 19. Jahrhundert. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1976. 16.

⁶⁴ SCHLOSSER, HANS: Die Strafe der Galeree als poena arbitraria in der mediterran Strafrecht. In: ZNR, 1988. 36.

⁶⁵ KÜTHER i. m. 18.

pontot. Ennek alapján Hans-Ulrich Wehler a szegények számarányát a 15. században 30–50%-ra, a 16. században 50–60%-ra, a 17. században pedig 30–40%-ra teszi. Hihetetlenül magas adat ez. Lényegében azt jelenti, hogy korszakunkban minden „nem szegényre” (nemesre, polgárra, parasztra, cselédre és zseléltre) jutott egy koldus, csavargó, beteg vagy rokkant.⁶⁶

Tekintve ezeket az állapotokat, aligha kérdéses, hogy a hatóságoknak választ kellett adniuk az immáron társadalmi problémává duzzadt koldusügy rendészeti és kriminális vonatkozásaira. Az első időkben meglehetősen határozottsággal választották ketté a rendészeti és az igazságszolgáltatási intézkedéseket. A hagyományos, büntetőjogot segítségül hívó technikák tovább működtek. A csavargóbandák elleni fellépés, a bűnözők felelősségre vonása tradicionális keretek között zajlott, s a pellengérenél, a tömlöcben vagy a bitófa alatt fejeződött be. A centralizált királyi hatalom, az abszolút monarchiák korában a büntető igazságszolgáltatás legkegyetlenebb időszakát vette kezdetét. Újszerű volt viszont a rendészet terrénumában megjelenő fenyítőház intézménye.

Dologházak és fenyítőházak

A tevékeny gondoskodást hirdető protestáns gondolkodás végül is felhasználta előbb a munkáltató (dolog)házakat, majd megteremtette a holland fenyítőházi modellt.⁶⁷ A reformáció, s különösen a kálvinizmus programja tette a szorgos munkálkodást, megkövetelte a dologtalanság elleni harcot, a szegénységet már-már a bűnelkövetés fokára emelte. Mindenkit vissza kell vezetni a társadalomba, a közösség szorgos tagjává kell tenni, amihez a legkézenfekvőbb segédeszköznek a munka mutatkozott. Jól példázzák ezt a fenyítőházak főbejárata fölé illesztett jelmondatok, mint Hamburgban a fenyítőház homlokzatán: „labore nutrior, labore plector” (a munka táplál, a munka fegyelmez).⁶⁸ Világos a máig ható elv: a munka és a társadalomba való visszatérés szerves kapcsolata.

A reformáció befolyása alatt a szegénygondozásban kialakult néhány, a későbbi büntetőjogra, börtönügyre is kiható gyakorlati megoldás. Abból a téziszből kiindulva, hogy a koldust tilos segíyezni, a valóságos rászorulóknak viszont joguk van a segízésre, a munkaképes nincsteléneknek fel kellett kínálni a munka lehetőségét. A szegénysegélyezés valamennyi formáját fel kellett használni, nem volt szabad pusztán az anyagi juttatásoknál megmaradni, a naturáliákkal való segélyezés keretében a munkáltatásról is gondoskodni kellett.

⁶⁶ WEHLER, HANS-ULRICH: *Deutsche Gesellschaftsgeschichte I.* München. Verlag C. H. Beck, 1987. 193.

⁶⁷ CONRAD i. m. 424.

⁶⁸ FESENMEYER, ROGNHILD – TEGGE, W.: *Architektur und Resozialisierung (Möglichkeiten und Grenzen der Architektur der Resozialisierungsziele des Gesetzentwurfs über den Strafvollzug 1973 am Beispiel der Hamburger Haftanstalten).* Hamburg, Staatliche Hochschule für Bildenden Künste Hamburg, 1973. 44.

Nem volt elegendő azonban pusztán a munkalehetőség felkínálása, a szegénygondozás részét kellett, hogy képezze a lelki gondozás és a nevelés, mely a rászorulóban felkeltette a hit iránti érdeklődést, felismertette vele a szorgalom és a munka iránti igényt. Miután a szegénység szélesedésének egyik útja az elszegényedés volt, ellene az elszegényedés megelőzésével is harcolni kellett. Létre kellett hozni tehát a szegénygondozás szociális szervezetét, gondoskodni kellett a házi szegényekről, a közösségek egyesületeit kellett létrehozni a szegénygondozásban.⁶⁹ Vagyis a szegények munkáltatása és a lelki gondozás (nevelés) összhangban álló megszervezése lett a feladat. Ez a követelmény vezetett el a dologházak intézményes felhasználásához és a fenytőházak megjelenéséhez.

A dologház a munkátlan, nélkülöző szegények foglalkoztatására született, eredetileg a szegényházból kinőtt intézmény volt, melynek indíttatása a tartási költségek visszanyerésében lelhető föl. A racionális polgári gondolkodás, a szolidaritás és a gondoskodás eszméjének találkozásából született intézmény a szociális segítyezés kísérőjelensége volt. Miután a szegényház többnyire nem volt kötelező, az azzal kapcsolatos munka is önként vállalt feladatnak számított. Aki a szegényházba kérte felvételét, vállalta az ezzel járó munkát is.

A fenytőház a munkakerülő, csavargó, koldus szegények foglalkoztatása céljából életre hívott, a dologház továbbgondolásából született rendészeti intézmény, mely a dolgozni nem akaró, ezzel összefüggésben a bűnözés permén egzisztáló, életvitelével a büntetőjogi felelősségre vonást kiprovokáló csoport befogadására volt hivatott. Jellegét tekintve a munkára nem csupán lehetőséget kínál, de azt kikényszerítő intézet, melynek deklarált célja a nevelés, a társadalom hasznos tagjává formálás. Munkával munkára nevelés.

A munka, mint büntetés már évszázadok óta alkalmazott szankció-nem volt, de a munka, mint keresztényi kötelezettség új tartalmat adott a kriminális intézménynek is. Úgy is mondhatni, hogy a munka-szankció új típusát alakította ki. A lutheri munka-felfogás sajátos eleme, hogy miközben megemeli a munka tekintélyét, a keresztényi kötelesség és az Isten szolgálatának rangjára helyezi, kiemeli középkori jelentéktelenségéből, és egyértelműen pozitív jelentést tartalmat ad neki, addig a másik oldalon a büntetőjogi büntetés szintjére süllyeszti. „A munka Luthernál mint bűnhődés és mint büntetés is érvényes, mely a vétkes tett következménye.”⁷⁰ Ekkor még nem lehetett tudni, hogy ez az eszme, mely itt megjelent, utóbb forradalmasítja a büntetés-végrehajtást.

Ez a gondolat pedig nem más, mint a munka által történő nevelés, illetve a munkára nevelés. Az üdvözülés eszméjének a reformációban játszott szerepe nem zárta ki a lusta, munkakerülő elemek megjavulását. Sőt Kálvin a büntetés feltételévé tette a javítást: élesen támadta mindazokat a szankció-nemeket,

⁶⁹ NOBBE, H.: Die Regelung der Armenpflege im 16. Jahrhundert nach den evangelischen Kirchenordnungen Deutschlands. In: ZfKG, 1889. Band X., Heft 4. 577.

⁷⁰ VONTOBEL i. m. 8.

amelyek nem találkoznak a közérdekkel, és amelyek nem szolgálják a delikvens megjavulását. Így elítélte a verést, a testi fenyítést, a kitiltást és a kiutasítást.⁷¹ A megjavulás, a társadalomba való visszatérés esélyének megőrzésére a hagyományos munkabüntetési formákat nem alkalmazhatták: annak lealacsonyító, embergyötrő hatása ismeretes és nyilvánvaló volt mindenki előtt. A koldust, még ha csalárd volt is, nem minősítették egyértelműen bűnözőnek, tettét nem is büntetőjogi büntetéssel szankcionálták általában, inkább rendészeti intézkedéssel. Ahogyan a Peter Cornelisson Hooft által 1667-ben fogalmazott fölírat üzent a női fenyítőházon: „Ne félj, én nem a vadságot bosszulom meg, csak kikényszerítem a jót. Kemény a kezem, de szeretettel teli a lelkem”.⁷² Az első fenyítőházakban – mint a munkával való nevelés intézményeiben – nem büntetést, hanem fenyítést jelentett a munka.⁷³

Összegezve az eddig a munkáról vallottakat: a fenyítőházak funkciója a dologkerülő munkához szoktatása, a munka szeretetének kialakítása, melyhez mint nevelő instrumentumot a munkát vették igénybe, mely egyben a fegyelmező eszköz funkcióját is betöltötte. Úgy vélem, nem hangsúlyozható eléggé az a tény, hogy az újdonság a fenyítőházaknál nem a büntetés/fenyítés általi nevelés megjelenésében rejlik, hanem a munka általi nevelésben. A büntetőjog büntetéstanáának mindenkor jelentős meghatározója volt az aktuálisan uralkodó ideológia felfogása a bűnről és a büntetésről. „A vezeklésre kész megbánás lutheri érzése az aszketikusan fejlődött kálvinizmus számára elméletileg ugyan nem, de gyakorlatilag azonban belsőleg idegen; ez számára etikailag értéktelen, az elkárhozandóknak semmit sem használ, a kiválasztottságukban bizonyos emberek számára pedig, akik belátták bűnüket, az elmaradt fejlődés és a tökéletlen üdvözülés jele a bűn, amit vezeklés helyett Isten dicsőségére tettekkel kívánnak legyőzni, s amit gyűlölnék.”⁷⁴ A bűn tettekkel győzhető le, aszketikus tevékenységgel, kemény munkával.

A munka, a hasznos cselekvés, a gyarapítás meghatározó szerepe jellegzetes nyomot hagyott a bűn és a vezeklés magyarázatán, melynek mindenkoron fontos szerepe volt a világi értelemben vett (büntetőjogi) bűnhődés folyamatának interpretálásában. Nem volt kérdéses, hogy a munka (elsősorban kálvini) értelmezése a lehető legközvetlenebbül megjelenik a büntető praxisban is. A protestantizmus zászlóját magasra emelő „reformátorok nem azt kifogásolták, hogy az egyház, a vallás túlságosan ellenőrzi az életet, hanem azt, hogy túl kevésbé teszi azt”.⁷⁵ A kálvinizmus uralma Genftől, Skócián át a Németalföldre az egyén feletti ellenőrzésnek az elképzelhető legelviselhetetlenebb formáját jelentette, egy addig ismeretlen puritán zsarnokságot, mely az élet min-

⁷¹ WEBER i. m. 45.

⁷² FESENMEYER - TEGGE i. m. 44.

⁷³ CONZE i. m. 165.

⁷⁴ WEBER i. m. 135.

⁷⁵ WEBER i. m. 27.

den területén kikényszerítette tanításainak következetes végigvitelét.⁷⁶ A büntető praxisban is megjelent a vallási buzgóságtól megszállt, messianisztikus küldetéstudattal felvértezett puritán bíró alakja, aki a hit zászlóvivőjeként forgatta kezében Isten igazságosztó pallosát.⁷⁷

Összefoglalva az elmondottakat: állítható, hogy a reformáció munkaethozsa s a szegénységről és koldulásról vallott felfogása gyökeresen megváltoztatta a társadalom szegénységképét. A változás döntő vonása a szegénység átértelmezése, amely eltávolította a szociológiai értelemben vett perifériális rétegek közül a „kegyes” és „önkéntes” elemeket. Ezáltal lehetővé vált egy határozottabb kategorizálás a szegénységen belül, amely a helyzetéért felelős szegény fogalmát felerősítette. A munkaképtelen segélyre szorulókat ügyét a reformált tan a mind szervezettebbé váló szegény-és beteggondozás körébe utalta, a munkaképesek szegénységét azonban elkezdte kriminális jellemzőkkel felruházni. Igaz, ezzel egy időben megnyitotta a reszocializáció kapuit is: a valódi bűnözők és a munkakerülők között éles határvonalat húzott. A fenyítőházi rezsimben felbukkant a nevelés és jobbitás gondolata, az individualizált kezelés igénye, megjelentek a segélyezés feltételeinek körülírását célzó törekvések, felmerült a fiatalok elkülönítése s speciális bánásmód alkalmazása velük szemben. Az új felfogásban lehetővé vált a munkakerülés miatt büntetni, a lustát és henyét munkára fogni (lényegében munkával büntetni), s végül teret kapott a nézet: munkával nevelni. Ezzel a találkozással, a szegénygondozás technikájának és a reformáció új felfogásának összefonódásával teremtődtek meg a modern szabadságvesztés-büntetés előfeltételei. Azt is látni kell azonban, hogy a reformáció hatása korlátozott volt. Azok a változások, melyeket a lutheri és kálvini tanítások indikáltak, a katolikus államokban vagy egyáltalán nem, vagy csak későbbben és részlegesen, az eredeti eszmén jelentősen torzítva zajlottak le.⁷⁸ Marlene Southmann egyenesen úgy fogalmaz, hogy a dologház a kálvinizmus terméke, nem érthető meg másként, mint a kálvinizmus eszméinek sajátos megnyilvánulásaként vizsgálva, vagyis a szigorú kálvinista vallás-ethika és a kor szociális problémáira adott válasz elegyeként.⁷⁹

⁷⁶ JOHNSON, PAUL: *A kereszténység története*. Budapest, Európa, 2001. 382.

⁷⁷ MITTEIS, HEINRICH - LIEBRICH, HEINZ: *Deutsche Rechtsgeschichte*. München, Verlag C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985. 377.

⁷⁸ TREUE i. m. 489.

⁷⁹ SOUTHMANN, MARLENE: *Das Armen, Arbeits-, Zucht- und Werkhaus in Nürnberg bis 1806*. Nürnberg. Schriftenreihe des Stadtarchivs. 1970. Band 2.

Horváth Márta – Körmeny András

A fogvatartottak vallásgyakorlása – jogi szabályozás és jogalkalmazás hazánkban és külföldön

A vallásszabadság tárgykörének sajátos vetületét tárgyaló tanulmány bevezetőjében nem titkolt büszkeséggel emlékeztetjük Olvasónkat arra, hogy a magyar közjogi gondolkodásban a vallásszabadság biztosítása más államokhoz képest szembeötlően korán jelent meg: a tordai országgyűlés Erdélyben már 1568-ban meghirdette a katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius vallások szabad gyakorlását. Ekkoriban Nyugat-Európában ilyen széles körű vallásszabadságról szó sem volt. A *cuius regio, eius religio* elvét rögzítő 1555-ös augsburgi birodalmi gyűlés is csak a katolikus és az evangélikus felekezetre, és csak a fejedelmekre vonatkozóan ismerte el a hit megválasztásának és gyakorlásának lehetőségét.

Nemzetközi kötelezettségeinket az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának¹ 18. Cikke és az Emberi Jogok Európai Egyezménye² 9. Cikke rögzíti. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (2006) 2. számú ajánlása az európai börtönszabályokról³ 29. pontjában részletes szabályokat fogalmaz meg a fogvatartottak vallásgyakorlásával kapcsolatban. Az Európai Parlament A4-0369/98. számú határozata az Európai Unió börtönviszonyairól⁴ 3. pontjában kimondja, hogy a mozgási szabadságtól való megfosztás nem jelent a vallásszabadságtól való megfosztást is.

Hatályos jogunk a jogforrási hierarchia teljes terjedelmében érvényesíti a szabad vallásgyakorlás jogát. Az Alkotmány 60. §-ában szabályozott gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság a szabályozási tárgyakkal megfelelően az egyes jogágakban az alacsonyabb jogalkotási szinteken is megjelenik. A fogvatartottak vallásgyakorlására vonatkozó főbb jogszabályi rendelkezések a fogvatartási jogcímek alapján haladva az alábbiak szerint csoportosíthatók.

Az elítéltekre, előzetesen letartóztatottakra és elzárást töltőkre vonatkozóan a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet 36. § (1) k) pontja (általános deklaráció), a 84. § (5) bekezdé-

¹ 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

² 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

³ Új európai börtönszabályok és magyarázatuk. Összeállította: Vókó György. Ügyészek Országos Egyesülete, Budapest, 2007.

⁴ Resolution on prison conditions in the European Union: improvements and alternative penalties. Official Journal C 098 , 09/04/1999 P. 0299

se (gyógykezelt fogvatartottak vallásgyakorlása), a 109. § (1) bekezdés g) pontja (fiatalkorú fogvatartottak), a 118. § (1) j) pontja (előzetesen letartóztatottak) tartalmaz rendelkezéseket. Ugyanerre a fogvatartotti körre vonatkozik a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 40. § (3) bekezdése (elkülönítési szabály feloldása vallási rendezvényen), 93-99. §-a (a vallásgyakorlás részletszabályai), 147. § (1) e) pontja (vallásgyakorlásra szolgáló helyiség kialakítása), 147.§ (5) bekezdése (vallási igények figyelembe vétele az étkeztetésnél), 195.§ (2) bekezdés (egyházi házasságkötés), az 1., 5-6. sz. melléklet (vallási kegytárgyak tartása), továbbá a Börtönlelkészi Szolgálatról szóló 13/2000. (VII. 14.) IM rendelet.

Javítóintézeti nevelés elrendelése, valamint előzetes letartóztatás céljából javítóintézetben történő elhelyezés esetén a javítóintézetek rendtartásáról szóló 30/1997. (X. 11.) NM rendelet 19. § (3) e) pontja (vallásgyakorlásra szolgáló helyiség kialakítása), 24. § (1) bekezdése (általános deklaráció) és (2) bekezdése (vallással kapcsolatos adatvédelmi szabályok), valamint a 67. § (2) c) (kapcsolattartás a lelkésszel) tartalmazza.

A rendőrségi fogdán fogvatartottak vallásgyakorlására a rendőrségi fogdák rendjéről szóló 19/1995. (XII. 13.) BM rendelet 2. § (1) e) pontja (általános deklaráció), a 3. § (3) bekezdése és (5) bekezdésének b) pontja (kapcsolattartás az egyház képviselőjével), valamint 25. § (2) bekezdése (vallási előírásoknak megfelelő étkezés) vonatkozik.

Az idegenrendészeti fogvatartás körében a szabad mozgás és tartózkodás jogaival rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi I. törvény 59. § (3) bekezdés e) pontja, illetve a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény 61. § (3) bekezdés e) pontja (általános deklaráció), a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény végrehajtásáról szóló 114/2007. (V. 24.) Korm. rendelet 134. § (1) bekezdése (közösségi szálláson elhelyezett harmadik országbeli állampolgárok vallási előírásaira figyelemmel biztosítandó étkezése), az idegenrendészeti eljárásban elrendelt őrizet végrehajtásának szabályairól szóló 27/2007. (V. 31.) IRM rendelet 6. § (4) bekezdése (vallási előírásokra is figyelemmel biztosítandó étkezés), 7. § (2) bekezdés (kapcsolattartás az egyház képviselőjével) tartalmaz rendelkezéseket.

A fogalomhasználatban kapcsolatban figyelmet érdemel, hogy a hazai jogi szabályozás szűkebb körűen értelmezi a fogvatartott fogalmát, mint az Európa Tanács intézményei és dokumentumai, valamint a kapcsolódó szakirodalom⁵. Az Európa Tanács értelmezésében fogvatartottnak tekintendő minden, sza-

⁵ Fliegauf Gergely: Totális intézmény kritika: Mennyiben változott a börtön társadalmi funkciója az elmúlt ötven év során? (http://docs.google.com/View?docid=dhwhp72z_1gqdsqtcj)

badságától a közhatalom által megfosztott személy⁶, tehát a fogvatartotti jogok megilletik őket, és az e jogok érvényesülését felügyelő szervezetek ellenőrzési hatásköre kiterjed rájuk. Hazai jogunkban a fogvatartott fogalmának felsorolással történő behatárolása egyedül a legfőbb ügyész 1/1990. Legf. Ü. sz. utasításának 34. § (1) bekezdésében olvasható, mégpedig a Magyar Köztársaság ügyészségéről szóló 1972. évi V. törvényben meghatározott bv. törvényességi felügyeleti és jogvédelmi ügyészi hatáskör kapcsán. Ez a felsorolás annyiban szűkebb az Európa Tanács fogvatartott-fogalmánál, hogy nem terjed ki a nem büntetőbírószági határozat alapján elmeógyógyintézetben elhelyezett, valamint a szociális otthonban lévő személyekre. Jelen tanulmány e szűkebb értelemben vett fogvatartotti csoport helyzetével foglalkozik.

A vallásszabadság meghatározása nemcsak a jogalkotásban téma. Egyoldalú képet kapnánk, ha a kérdést kizárólag a jog által szabályozott körben, az egyén és az állam viszonyában próbálnánk megválaszolni. A vallásszabadság megfogalmazása lényeges az egyén és az egyház vonatkozásában is. Az egyes egyházak vallásszabadsággal kapcsolatos álláspontja nemcsak a hívők szempontjából fontos, de a más egyházakhoz, valamint az egyházon kívüliekhez fűződő kapcsolat tekintetében is. Jelen tanulmány keretei sajnálatos módon nem teszik lehetővé e téma részletes kidolgozását, annál is inkább, mivel az egyes egyházak vallásszabadsággal kapcsolatos nézetei élesen különböznek. Ennek ellenére tudatosítanunk kell, hogy a modern teológiában felekezeti hovatartozástól független, erős áramlat az újkori szabadságeszmény elfogadása. Példaként említhető a korábban más egyházakkal szemben kevésbé toleráns katolikus egyház nézeteinek megváltozása. A katolikus teológia a II. vatikáni zsinat óta a lelkiismeret ellen ható kényszerítől mentességben látja a vallásszabadság lényegét. A zsinat Dignitatis humanae kezdetű nyilatkozata⁷ a polgári szabadságjogi deklarációkkal azonos tartalommal határozza meg a vallásszabadság fogalmát. Ennek az értelmezésnek teológiatörténeti szempontból az a lényege, hogy az egyház ugyan saját tanításának igaz voltában hisz⁸, azonban az emberi személy méltóságát tiszteletben tartva elfogadja, hogy ki-ki az általa megismert igazsághoz ragaszkodjék⁹. A szabadságjogi és teológiai álláspont

⁶ 1995. évi III. törvény a Strasbourgban 1987. november 26-án kelt, a kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzéséről szóló európai egyezmény kihirdetéséről 2. § 2. Cikk

⁷ „E szabadság abban áll, hogy minden embernek mentesnek kell lennie egyesek, társadalmi csoportok vagy bármilyen emberi hatalom kényszerítő hatásától, mégpedig úgy, hogy a valóság tekintetében senki se legyen kénytelen lelkiismerete ellen cselekedni ...” A II. Vatikáni Zsinat Dignitatis humanae kezdetű deklarációja a vallásszabadságról (<http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=13>)

⁸ „Hiszük, hogy ez az egyetlen igaz vallás a katolikus és apostoli Egyházban létezik ...” Uo.

⁹ „Minden embernek kötelessége tehát, hogy keresse az igazságot – főleg Istenre és az ő Egyházára vonatkozóan –, s azt megismerve tegye magáévá és ragaszkodjék hozzá.” Uo.

találkozása vitathatatlan jelentőségű, függetlenül attól, hogy a megváltozott értelmezés mögött az ökumenizmus felé mozduló politikai gesztust, vagy az „idők jelét” kémlelő egyház¹⁰ felismerését látjuk.

Jelen tanulmány a hazai és külföldi jogalkalmazói tapasztalatokat mutatja be. Az áttekintés az alkotmányjogi és a nemzetközi kötelezettségvállalásokból eredő követelmények teljesülésének vizsgálata mellett arra is irányul, hogy a jogalkalmazói gyakorlat elfogadható-e a vallás szempontjából, illeszkedik-e a teológia rendszeréhez. A tanulmány mondandója három gondolati egység körül csoportosul. Az első szakasz a fogvatartás körülményei közötti vallásgyakorlás lehetséges kereteit és sajátosságait ismerteti. A második szakasz a vallásgyakorlás korlátozhatóságának kérdéseit tárgyalja. A harmadik szakasz pedig a fogvatartás végrehajtójának vallásgyakorlással összefüggő „szolgáltatói” feladatait vázolja fel.

1. Fogság és hit

1.1. Az egyházak fogvatartottakkal kapcsolatos tevékenységének lehetőségei

A fogvatartás és a vallásgyakorlás között többszörös a kapcsolódás. Egyrészt észlelhető a fogvatartottak vallásgyakorlás iránti igényének élethelyzetükből adódó felerősödése. Lélektanilag érthető és átérezhető, hogy a joghátránnyal járó megfosztottság és a radikális környezetváltás elszenvedése a bűn és büntetés témáját a büntetőeljárás összefüggéséből vallási síkra tereli. A kapcsolódás második vetülete ebből a megfigyelésből ered: már az újkori büntetőpolitika is tudatosan épített a vallásgyakorlásra mint korrekciós eszközre. A francia börtönökben már a XIX. sz. első felében széles körű lelkipásztori hálózatot építettek ki azért, hogy így is erősítsék a fogvatartottak erkölcsi nevelését¹¹. A harmadik kapcsolódási sík teológiai. A vallástörténet (legyen szó bármely vallásról) bővelkedik az üldöztetésekből, büntetésekből, mégpedig jellemzően kettős céllal: a történeti események elbeszélésekor a fogság és szabadulás témája a hit, a megvilágosodás erejét szemlélteti.

Az erős vallásos meggyőződésű fogvatartottak számának növekedése az európai országokban a jogalkalmazói gyakorlatban elméleti megalapozást, világos követelményeket tesz szükségessé¹². Figyelmet érdemel, hogy pl. a hagyományosan keresztény többségű Németországban az utóbbi évtizedek bevándorlási hullámainak következtében mintegy 10%-ra emelkedett a muszlim

¹⁰ Gáspár Csaba László: A vallásszabadságról. *Fundamentum*, 1999. 2. 107.

¹¹ Vókó György: A fogvatartottak joga vallásuk gyakorlásához Franciaországban. *Magyar Jog*, 1989. 9. 827-828.

¹² Vókó György: Európai büntetés-végrehajtási jog. *Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs*, 2006. 128.

vallásúak aránya. A bevándorlók – vélhetően gazdasági és kulturális beilleszkedési nehézségeikre visszavezethetően – nyomasztóan felülreprezentáltak az elítéltek között (pl. Észak-Rajna-Vesztfáliában az elítéltek 32%-a külföldi¹³).

A vallásgyakorlásból adódó programlehetőség önmagában is komoly érték a fogvatartottak mindennapjaiban. A Legfőbb Ügyészség által 2005-ben lefolytatott vizsgálat¹⁴ adatai szerint a büntetés-végrehajtási intézetekben a fogvatartottak 40%-a dolgozik, 11%-a iskolai, illetve szakképzésben vesz részt (a dolgozók és a képzésben résztvevők köre részben átfedi egymást). A vizsgálat adataiból következően a fogvatartottak fele zárkáját csak a napi egyórás séta idejére hagyja el, ha ugyan élnek ezzel a lehetőséggel. Lényeges hozzájárulás tehát a jobb feltételekhez minden esemény, ami megtöri a napok egymásutánját. Az Európa Tanács Kínzás, Embertelen vagy Megalázó Bánásmód vagy Büntetések Megelőzésére létrehozott Európai Bizottsága (CPT) 2005. évi látogatását követően tett ajánlásában¹⁵ a zárkán kívüli tevékenységek kínálatának bővítésére hívta fel a magyar kormányt, továbbá ugyanezt írta elő az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (99) 22. számú ajánlása¹⁶ (7. pont) is. A vallásgyakorlás lehetőségeinek bővítése hatékonyan segíti elő ezen ajánlások teljesülését.

A szocializmus évtizedei után az egyházakkal szemben ideológiai alapon tartózkodó hazai büntetés-végrehajtás ismét fogadókésszé vált a lelkészek intézetben belüli tevékenységére. Azóta az egyházak szerepvállalása egyike lett a számos nehézséggel küzdő büntetés-végrehajtás kétségtelen sikertörténeteinek. A büntetés-végrehajtási intézetek mindennapjaiban szembetűnő az egyházak jelenléte. A szertartások, az egyéni és csoportos lelki gondozás mellett a lelkészek részt vállalnak a szabadulás előkészítésében és az utógondozásban is. Ez utóbbi erőfeszítések biztató eredményeit a pártfogói gyakorlat is visszajelözi a feltételes szabadságra bocsátottak esetében.

Kétségtelenül elismerést érdemel, hogy a fogva tartó hatóságoknál rendszeres vizsgálatokat folytató a Kínzás, az Embertelen vagy Megalázó Bánásmód vagy Büntetés Megelőzésére létrehozott Európai Bizottság (CPT) hazánkban nem tárt fel a fogvatartottak vallásgyakorlásával kapcsolatos problémát, noha a vallásszabadság tárgya a vizsgálatoknak, viszont más országokat elma-

¹³ Böse, Georg – Schiffer, Jochen: Möglichkeiten interkultureller Weiterbildung im Strafvollzug. (<http://www.hf.uni-koeln.de/30652>)

¹⁴ Aleku Mónika – Csordás Sándor – Pacsek József: A fogvatartottak foglalkoztatásának és programlehetőségeinek jelenlegi helyzete. Börtönügyi Szemle, 2006. 1. 65-78.

¹⁵ Report to the Hungarian Government on the visit to Hungary carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 30 March to 8 April 2005 (<http://www.cpt.coe.int/documents/hun/2006-20-inf-eng.htm>)

¹⁶ Recommendation No. (99) 22 concerning Prison Overcrowding and Prison Population Inflation (<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8040>)

raszta e körben. (A CPT kifogásolta a német¹⁷ és a holland¹⁸ hatóságok gyakorlatát a vallási tevékenységeken történő részvétel biztosítása kapcsán, valamint a Cseh Köztársaság¹⁹ esetében a hindu és muszlim fogvatartottak vallási előírásoknak nem megfelelő étkeztetését tette szóvá.)

A büntetés-végrehajtás rendszerében megjelenő egyházak munkatársai az ingyenes szabadidős programokon túl minőségi többlettel is hozzájárulnak a büntetési célok eléréséhez. Az egyházak megszólító ereje szélesebb hatókörű a büntetés-végrehajtás eszközeinél: a lelkészek szolgálata nemcsak a fogvatartottak felé fordul, hanem eléri a fogvatartottak családjait, az áldozatokat, a nevelőt és a felügyelőt, a fogvatartott ügyében eljáró rendőrt, bírót, ügyészt és ügyvédet is²⁰. Minthogy a börtönpasztoráció a fogvatartottak mellett a személyi állomány tagjai felé is irányul²¹, a lelkész értékes közvetítővé válhat a fogvatartott és a fogva tartó közt.

Külföldi tapasztalatok szerint a vallásgyakorlással kapcsolatos jobb tájékozottság elősegíti a felügyelet tagjai és a fogvatartottak közötti kommunikáció javulását. A kölni egyetem 1998-ban modellprojektet indított „Az interkulturális továbbképzés lehetőségei a büntetés-végrehajtásban” címmel²². A projekt a fogvatartottak egymás közötti, valamint a fogvatartottak és a felügyelet közti interkulturális konfliktusok kezelését kívánta megkönnyíteni a büntetés-végrehajtásban dolgozó szakemberek számára. A képzés egyik lényeges eleme volt a muszlim vallási tanok, vallásgyakorlási szokások megismertetése személyes találkozás útján, ezáltal lehetővé téve a közkeletű tévhitek, előítéletek és félreértések eloszlatását. A képzés résztvevőinek visszajelzése szerint a megszerzett ismereteket széles körben tudták hasznosítani (pl. egyes muszlim imádkozási szokásokat a korábbi gyakorlattól eltérően már nem engedetlen-séggként kezeltek), sőt észlelték az addig jellemző ellenérzések oldódását is.

¹⁷ Report to the Government of the Federal Republic of Germany on the visit to Germany carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 8 to 20 December 1991, 103. (<http://www.cpt.coe.int/documents/deu/1993-13-inf-eng.htm>)

¹⁸ Report to the Authorities of the Kingdom of the Netherlands on the visits carried out to the Kingdom in Europe and to the Netherlands Antilles by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) in February 2002, 69. (<http://www.cpt.coe.int/documents/nld/2002-30-inf-eng.htm>)

¹⁹ Report to the Czech Government on the visit to the Czech Republic carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 21 to 30 April 2002, 40. (<http://www.cpt.coe.int/documents/cze/2004-04-inf-eng.htm>)

²⁰ Roszík Gábor: Lelki szolgálat. A Magyar Testvéri Börtöntársaság céljai. Börtönügyi Szemle, 1995. 2. 78.

²¹ Hajdú Miklós: A börtönpasztoráció lehetőségei a büntetés-végrehajtásban. Börtönügyi Szemle, 2006. 1. 36.

²² Böse, Georg – Schiffer, Jochen: Möglichkeiten interkultureller Weiterbildung im Strafvollzug. (<http://www.hf.uni-koeln.de/30652>)

A hazai büntetés-végrehajtási intézetekben számos szervezet végez lelki gondozói tevékenységet, így a Máltai Szeretetszolgálat Börtönszolgálat, a Magyar Evangéliumi Börtönmisszió, a Magyar Börtönpsztorációs Társaság, a Magyar Testvéri Börtöntársaság. A felsorolt szervezetek a keresztény egyházakhoz kapcsolódnak, felekezeti jellegük azonban háttérbe szorul. Nemzetközi kapcsolataik – így a Magyar Testvéri Börtöntársaság esetében a Nemzetközi Testvéri Börtöntársaság – részben referenciával szolgálnak, részben lehetővé teszik a külföldön szerzett tapasztalatok hazai kamatoztatását.

Ezeket a törekvéseket az egyházak nemzetközi szervezetei is képviselik, így az igazságügyi reformok előkészítésére törekvő Igazságügyben Dolgozók Testvéri Közössége (Justice Fellowship²³), vagy az áldozatok helyzetével és a mediáció lehetőségeivel foglalkozó helyreállító igazságszolgáltatás (restorative justice²⁴) program. A fogvatartottak vallásgyakorlását támogató hazai és külföldi egyházi szervezetek tevékenységét összehasonlítva úgy tűnik, mintha külföldön az idegenrendészeti fogvatartottakra irányuló törekvések kifejezettebbek lennének (pl. az USA Katolikus Püspöki Konferenciája 2000-ben az idegenrendészeti fogvatartottak helyzetét javító intézkedéseket javasolt a szövetségi kormánynak²⁵), míg itthoni viszonylatban az egyházak közreműködésének ez a területe háttérbe szorulni látszik.

A büntetés-végrehajtási intézet mint a vallásgyakorlás tere a teológiai gondolkodásban is jelen van. A katolikus egyház 2000. évi jubileumi éve során II. János Pál pápa a börtönügyről szóló homíliájában²⁶ a börtönben töltött időt Isten idejének tekintette, amit a személyi szabadság törvényben meghatározott korlátozásával sem veszít el teljességgel az elítélt. Ez az idő alkalom lehet az igazságra, az alázatra, az engesztelésre, valamint a hitre. A homília a szabadságvesztés veszélyét az egyéni önkifejezés lehetőségeinek szűkülésében, a deperszonalizációban látta, és úgy vélte, hogy az elítéltek érdekeinek előmozdítása nélkül a bebörtönzés pusztán bosszú lenne a társadalom részéről, ami csak gyűlöletet provokálna a fogvatartottban. A homília a fogvatartási körülmények javítására, a börtönbeli munkavégzés lehetőségének megteremtésére, a vallásgyakorlás akadályainak eltörlésére, a börtönrendszer és a büntetőjog újragondolására hívott fel. Ez az álláspont aligha ütközik más felekezetek nézeteivel.

²³ http://www.justicefellowship.org/site_hmpg.asp

²⁴ <http://www.restorativejustice.org/intro>

²⁵ United States Conference of Catholic Bishops: Responsibility, Rehabilitation, and Restoration: A Catholic Perspective on Crime and Criminal Justice. (<http://www.usccb.org/sdwp/criminal.shtml#policy>)

²⁶ Message of His Holiness John Paul II for the Jubilee in Prison. (http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/messages/documents/hf_jp-ii_mes_20000630_jubilprisoners_en.html)

1.2. Árnyoldalak

A vallásszabadság gyakorlati megvalósítása a fogvatartást foganatosító intézményekben sajátos nehézségeket vet fel.

Néhány nehézség abból ered, hogy bár a vallások és egyházak sokszínűsége mögött a társadalmi együttélés alapértékei többnyire elfogadottak, egyes irányzatok mégis olyan értékrendet követnek, melyek nehezen illeszthetők a mindennapok, és különösen a fogvatartási helyzet normái közé.

A strasbourgi bíróságon folyamatban volt számos *X. v. United Kingdom*²⁷ címen közölt ügy egyikének indiai születésű, szabadságvesztésre ítélt kérelmezője egyrészt az elítéltek részére rendszeresített ruházat viselésének, másrészt a zárka takarításának kötelezettségét sérelmezte. A kérelmező az előírt ruházat viselését kifogásolva arra hivatkozott, hogy szikh vallási meggyőződése értelmében nem hajlandó elismerni tekintélyt önmaga és Isten közt, a börtönruházat pedig az alárendeltség megalázó szimbóluma számára. A kérelmező a zárka takarítását az indiai kasztrendszerben elfoglalt helyére hivatkozva utasította vissza azzal, hogy a kasztrendszerben hozzá hasonló helyzetűek számára elfogadhatatlan a zárkatarítói tevékenység, továbbá, hogy a büntetés-végrehajtás intézet könnyen gondoskodhatott volna zárkájának tisztán tartásáról. A Bizottság mindkét panaszt elfogadhatatlannak nyilvánította. A ruházatviseléssel kapcsolatos panasz elfogadhatatlanságát az indokolta, hogy a kérelmező a panaszában kifejtett érvelést fogvatartása során nem hozta a hatóságok tudomására, így utóbb sem hivatkozhatott vallási elvei sérelmére. A zárkatarítással kapcsolatban a Bizottság elfogadta ugyan, hogy a magas kasztbéli szikh számára ez a munka a 9. Cikkben garantált jogokat korlátozhatja, ez a korlátozás azonban szükséges volt a demokratikus társadalomban a közegészség – mindenekelőtt a panaszos és fogvatartott társai egészségének – védelme érdekében. A kérelmet elutasították.

A vallásszabadság tehát nem jelent felmentést a fogvatartást foganatosító intézmény szükséges belső rendje alól. Fontos azonban megjegyezni, hogy a fogva tartó hatóság ilyen esetben sem az adott vallás filozófiai értékéről, igazáról dönt, mikor korlátozást alkalmaz, hanem kizárólag a vallási gyakorlat egyes külső mozzanatainak és a fogvatartás rendjének összeegyeztethetőségét állapítja meg. A kevésbé ismert, a köztudatban előnytelen oldalukról ismert egyházak fogvatartott tagjait fenyegeti leginkább az a veszély, hogy vallásgyakorlásukat a kellő tájékozottság hiánya, netán az előítéletek akadályozzák. Sajnálatos, hogy pl. a muzulmán fogvatartottak vallásgyakorlásánál mint ha nem mindig érvényesülne a diszkriminációmentesség. Az állampolgári jo-

²⁷ *X. v. United Kingdom*. ECHR, No. 8231/78, decision of 6 March 1982

gok általános helyettesének vizsgálata²⁸ a muzulmán idegenrendészeti fogvatartottak vallásgyakorlása körében tárt fel hiányosságokat, muszlim egyházi szervezetek pedig arról számoltak be²⁹, hogy egyes büntetés-végrehajtási intézetekben akadályozták lelki gondozói munkájukat.

A vallásgyakorlással kapcsolatos másik konfliktushelyzet akkor fordul elő, amikor fogvatartottak a vallásgyakorlás ürügyén megpróbálják kijátszani az intézeti rendet, vagy a vallásgyakorlással kapcsolatos igények hangoztatásával rejtett célok – jobb ellátás, más intézetbe történő átszállítás, egyébként nem birtokolható tárgyak tartása – elérésére törekcsenek. A jóhiszemű lelkész által beküldött Bibliában talált kábítószer, vagy a muzulmán ministráns esete³⁰ korántsem egyedí. A börtönlelkészi tapasztalatok szerint az egyházakhoz forduló fogvatartottak nagyobb része közvetlen anyagi támogatást, egy kisebb részük szabadulásuk utáni szociális támogatást vár a lelkésztől, a ténylegesen vallásos igény pedig csak az esetek tizedét teszi ki³¹.

A strasbourgi bíróság egy másik X. v. United Kingdom³² ügyének angol állampolgárságú kérelmezője szabadságvesztésének megkezdésekor az Orosz Ortodox Egyházhoz tartozónak vallotta magát, később a szikh vallásra tért át, utóbb pedig taoista-buddhista lett. A kérelmező ekkor rendelte meg a „Test és lélek koreográfiája” című művet, amit azonban a büntetés-végrehajtási intézet vezetése megtagadott tőle arra hivatkozva, hogy a kötet egyik illusztrált fejzete a harcművészetekkel és a védelmi technikákkal foglalkozik, melyek ismerete a fogvatartás biztonságát veszélyeztethetné. A kérelem elfogadhatóságát vizsgáló Bizottság álláspontja szerint a kérelmező 9. Cikk első bekezdésében írt jogainak korlátozása kellően igazolt volt a második bekezdésben írt „mások jogainak és szabadságainak védelme” érdekében, így a kérelmet elutasította.

Egy hazai büntetés-végrehajtási és jogvédelmi ügyészi vizsgálat³³ során a panasz előzetesen letartóztatott előterjesztője azt sérelmezte, hogy a fogva tartó büntetés-végrehajtási intézet nem biztosítja részére a muszlim előírásoknak megfelelő ételmezést. A rendőri háttéradatok szerint római katolikus családból származó, szabadlábbon alkoholizáló életmódot folytató fogvatartott részére a fogva tartó büntetés-végrehajtási intézet az ügyész intézkedése nyomán megszervezte a disznóhúsmentes ételmezést. A zárkatársak által fogyasztott, a magyar konyha szokásainak megfelelő ételek csábítása azonban két hét múltán a kísérlet feladására bírta a fogvatartottat.

²⁸ OBH 5638/2001.

²⁹ <http://iszlám.com/hirek/492-iszlámfobia>

³⁰ Vókó György: A fogvatartottak joga vallásuk gyakorlásához Franciaországban. Magyar Jog, 1989. 9. 827-828.

³¹ Végh József: „Mécset” lelkület a fogvatartottakkal való munkában. (<http://mecses.axelero.net/szegedm/vegh2.htm>)

³² X. v. United Kingdom. ECHR, No. 6886/75, decision of 18 May 1976

³³ Tolna Megyei Főügyészség, Bv. B.1110/2007.

A fogvatartottak vallásgyakorlásával kapcsolatban adódnak olyan helyzetek is, ahol – a jogi szabályozás hiányosságai folytán – az esetleges manipulációs próbálkozások gyakorlatilag kivédhetetlenek. Az országgyűlési biztos általános helyettese a szabad vallásgyakorláshoz való jogot érintő visszáság gyanújára tekintettel OBH.670/2004. számon³⁴ vizsgálatot folytatott annak megállapítására, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek hogyan teszik lehetővé a zsidó vallás előírásainak megfelelő élelmezést. Az 1-1/35/2003. OP intézkedésnek a vizsgálat időpontjában hatályban volt szabályai szerint a kóser élelmezést egyes kijelölt büntetés-végrehajtási intézetek biztosították, ahová az ilyen igényt előterjesztő fogvatartottakat át is szállították. A kóser élelmezés normája ezekben az intézetekben több mint kétszeresen meghaladta az akkor 320 Ft-os alapnormát. A merev szabályozás a visszaélészerű joggyakorlás hullámához vezetett. Az ombudsman megállapítása szerint sok fogvatartott visszaélt a lehetőséggel, hogy a kóser élelmezés iránti igénye alapján átszállítsák a kijelölt intézetbe, a büntetés-végrehajtás alkalmazásában álló főrabbi megítélése szerint pedig 2003 őszén legalább ötször annyi fogvatartott részesült kóser élelmezésben, mint amennyi valóban zsidó vallású volt. A be nem tartott kóser élelmezési és -kezelési előírásokat – melyek a fogva tartó intézmények viszonyai közt nyilvánvalóan nehezen érvényesíthetők – az országgyűlési biztos hivatala előtt sok esetben sérelmezték a fogvatartás törvényességét felügyelő ügyészségeken is³⁵, sőt fogvatartottak részéről ilyen alapon büntetőeljárás kezdeményezésére is sor került büntetés-végrehajtási intézet vezetőjével szemben a Btk.174/A. §-a szerinti lelkiismereti és vallásszabadság megsértésének büntette miatt (a nyomozást bűncselekmény hiányában megszüntették³⁶).

A fogvatartottak vallásgyakorlását nehezítő tényezők harmadik csoportja a lelkészek személyes beállítódásával függ össze. A gyümölcsöző együttműködés feltétele – a fogva tartó hatóság fogadókészsége mellett – a lelkész megfelelő felkészültsége a büntetés-végrehajtás, vagy más fogvatartási forma sajátos körülményei közötti szolgálatra. Ez a felkészültség a jogszabályi ismeretek³⁷ mellett a fogvatartott-fogva tartó viszony lélektani hátterének megértését is jelenti.

A fogvatartottak felé testvéri nyitottsággal közeledő lelkész kellő tapasztalatok, szociálpszichológiai ismeretek hiányában azonosulási válságba, szerepzavarba kerülhet. A tájékozatlan lelkész a hozzá forduló, őt esetenként manipulálni is próbáló fogvatartottak közléseiből egyoldalú képet alakíthat ki a büntetés-végrehajtási intézet viszonyairól. A segítőkészség, az együttérzés ele-

³⁴ http://www.obh.hu/allam/2005/4_1.htm

³⁵ Pest Megyei Főügyészség, Bv. 5411/1999.; Fejér Megyei Főügyészség, Bv. 3092/2002.

³⁶ Pest Megyei Ügyészségi Nyomozó Hivatal, Nyom. 37/2000.

³⁷ Hajdú Miklós: A börtönpasztoráció lehetőségei a büntetés-végrehajtásban. Börtönügyi Szemle, 2006. 1. 34.

ve arra indítja, hogy a fogvatartottak esetenként valóban sajnálatos helyzetében az emberi lét általában vett kiszolgáltatottságát vélje felfedezni. A merev alá-fölérendeltségi viszonyokon alapuló rendszerben a felügyelet barátságatlan képet mutat: a fegyelmezett távolságtartás közönynek tűnik, a szabályok következetes betartatása hatalmaskodásnak. Előfordulhat, hogy a lelkész a szolgáltatásszervezés nehézségei folytán várakozásra kényszerül, netán nem kapja meg a méltán várt erkölcsi támogatást a felügyelet ateista tagjaitól. A leselkedő veszély kezd alakot öltetni: a lelkész egyre inkább kiszolgáltatott áldozatot lát a fogvatartottban, míg a felügyelet rosszindulatú, kegyetlen üldözővé válik a szemében. Svájci, angol és lengyel büntetés-végrehajtási tapasztalatok³⁸ egybehangzóan számolnak be a vázoltéhoz hasonló szerepzavarba került lelkészek nehézségeiről, ami egyes esetekben oda vezetett, hogy a lelki támasz cinrossággá vált, és a lelkész a másik oldalra sodródott.

2. A fogvatartottak vallásgyakorlásának korlátozhatósága

A fogvatartás ténye önmagában, külön korlátozó rendelkezés nélkül is kizárja a vallásgyakorlás bizonyos módjait. Egy mekkai zarándoklat, vagy csíksomlyói búcsújárás aligha illeszthető a személyi szabadság korlátozásán alapuló szabadságvesztés rendjébe. Egyértelmű, hogy kivitelezhetetlen a valamennyi vallás valamennyi külső megnyilvánulását katalogizáltan tiltó vagy engedélyező jogi szabályozás. Vegyük észre, hogy a sarkított példa meggyőző lehet ugyan, de az okfejtés sebezhető: az íratlan, de a jogi szabályozásba mégis beleértendő korlátok fogalmának bevezetésével a joggyakorlás keretei bizonytalanná válhatnak.

Az alábbiakban a vallásgyakorlás jogszerű korlátozására vonatkozó álláspontokat tekintjük át. Az első egység az Emberi Jogok Európai Egyezményét értelmező strasbourgi bíróság fogvatartottak vallásgyakorlásával kapcsolatos döntéseit tekinti át. A második egység a nemzeti szabályozás modelljeit mutatja be. A harmadik egység pedig számos teológiai megközelítés közül két egyház álláspontját ismerteti.

2.1. A strasbourgi bíróság joggyakorlata

A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának az Emberi Jogok Európai Egyezménye 9. Cikkére³⁹ (gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadság) vonat-

³⁸ Ruzsonyi Péter: Vallásszabadság. Konferencia Popowóban. Börtönügyi Szemle, 1993. 4. 102.

³⁹ 9. Cikk – Gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság 1. Mindenkiné joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és vallásszabadsághoz; ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát. 2. A vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát csak a törvényben meghatározott, olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek.

kozó esetjoga a fogvatartást érintő kérelmek körében következetes jogértelmezést alakított ki egyrészt azzal kapcsolatban, hogy a fogva tartó hatóságok milyen intézkedései idézhetik elő e jogok korlátozását, másrészt hogy ezek a korlátozások milyen feltételek mellett tekinthetők igazoltnak. Az alábbi esetismertetések csoportosítása ezt a gondolatmenetet követi. Az első rész jogesetei a vallásgyakorlás korlátozásának eseteit, a második a korlátozás igazoltságának feltételeit mutatják be.

2.1.1. A 9. Cikkben írt jogok korlátozásának megállapítását megalapozó tényállások szükséges eleme, hogy a gyakorolni kívánt vallás filozófiailag és intézményileg is legyen legalább olyan szinten körülhatárolható, ami azonosítását lehetővé teszi. További elvárás, hogy a fogva tartó hatóság sérelmezett intézkedése a vallásgyakorlás lényeges mozzanatát érintse. Végül követelmény az is, hogy a kérelmező tőle elvárható törekvést mutasson a vallás gyakorlása iránt. Lássunk néhány példát e három szempontra.

A számos X. v. United Kingdom⁴⁰ címen említett jogeset egyikében az ügy „Wicca” hívő kérelmezője azt sérelmezte, hogy a büntetés-végrehajtási intézet igazgatója megtagadta vallásának regisztrálását, az elutasítást sérelmező panaszát vizsgáló belügyminisztérium pedig a vallására vonatkozó részletek közlését kérte tőle. A kérelmezőt állítása szerint ezzel megfosztották attól, hogy az egyházához tartozókkal kapcsolatot tartson, továbbá hozzáférjen a vallási instrukciókat tartalmazó könyvekhez. A kérelem elfogadhatóságát vizsgáló Bizottság megítélése szerint a fogvatartott vallásának feltüntetése a büntetés-végrehajtási intézet nyilvántartásában csupán formális jellegű, bár ez a nyilvántartás jogosítja fel az érintett fogvatartottakat arra, hogy igénybe vegyék a vallásgyakorlás bizonyos lehetőségeit. A fogvatartott azonban a „Wicca” vallás létezését alátámasztó tényeket nem közölte, továbbá nem bizonyította, hogy kérte-e valaha a hatóságtól a vallásgyakorlás lehetőségeinek igénybe vételét. A Bizottság minderre figyelemmel úgy foglalt állást, hogy a kérelem elfogadhatatlan, mivel a 9. Cikk sérelmének ténye nem állapítható meg.

Egy másik X. v. United Kingdom⁴¹ ügy buddhista elítéltje részére a fogva tartó hatóság erőfeszítései ellenére sem talált buddhista lelkészt, ezért heti egy külön levél továbbítását engedélyezték neki buddhista hittársa címére, figyelemmel arra, hogy a más buddhistákkal való kapcsolat fontos eleme e vallás gyakorlásának. Az elítélt levelei egyikében egy buddhista magazinnak küldött publikálásra anyagot, mely meg is jelent. A fogva tartó hatóság ezt követően megtiltotta az elítéltnak publikálásra szánt anyagok kiküldését, noha – az elítélt állítása szerint – a publikáció lényeges kapcsolatot jelentett számára hittársaival. A fogva tartó hatóság intézkedése a brit börtön szabályzat publikációs tilalmat előíró szakaszán alapult, melynek indoka az volt, hogy az elítél-

⁴⁰ X. v. United Kingdom. ECHR, No. 7291/75, decision of 4 October 1977

⁴¹ X. v. United Kingdom. ECHR, No. 5442/72, decision of 20 December 1974

tek által publikálás céljából továbbított anyagok elolvasása kezelhetetlen munkaterhet róna a fogva tartó hatóságra. A Bizottság a 9. Cikk kapcsán azzal az érveléssel nyilvánította elfogadhatatlannak a kérelmező panaszát, hogy noha a más buddhistákkal való kapcsolat fontosságára való hivatkozás kétségkívül helytálló, ebből nem következik, hogy a vallásgyakorlás e módjának szükséges része lenne cikkek vallási folyóiratban történő megjelentetése. (A Bizottság álláspontja szerint egyébként a fogva tartó hatóság intézkedése az Egyezmény 10. Cikkében – véleménynyilvánítás szabadsága – írt alapjogot érintette. A korlátozást azonban kellően indokolta a 10. Cikk 2. bekezdésében rögzített, a közbiztonságon alapuló korlátozás szükségessége, tekintettel a fogva tartó hatóság várható többletmunkájára és adminisztratív nehézségeire a küldemények ellenőrzése során.)

A *Silver and others v. United Kingdom*⁴² ügyben a büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartott Reuben Silver levelében Izrael főrabbijától kért tájékoztatást a zsidó étkezési törvényekről, míg egy másik levelében a *Jewish Chronicle* folyóirattól kért étkezési tanácsokat. A fogva tartó hatóság az első levél továbbítását azzal tagadta meg, hogy egyrészt a főrabbi nem rokona, vagy barátja Mr. Silvernek, a vonatkozó szabályozás pedig ezen a körön kívül a börtön igazgatójának hatáskörébe utalta a kapcsolattartás engedélyezését. Silver levelében a bánásmódra is panaszkodott, noha ilyen tartalmú levelek küldése tilos volt. (Röviddel később azonban engedélyezték egy hasonló levél elküldését a címzett részére). A másik levél visszatartásának okaként a fogva tartó hatóság arra hivatkozott, hogy a levél publikálásra irányult, amit fogvatartottak esetében szintén tilalmazott a börtönszabályzat. A Bíróság megállapította, hogy a levelek feltartóztatását, illetve késleltetését sérelmező panaszok jogosak, azonban nem a 9. Cikk alapján, hanem az Egyezmény 8. Cikkének (magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog) sérelme miatt. Az ítélet nem tér ki az eredetileg a 9. Cikk sérelmére is hivatkozó kérelem „átminősítésének” okára, feltehető azonban, hogy – elsősorban a publikáció korlátozása kapcsán – a ténylegesen bekövetkezett érdeksérelem (jellegéből eredően) nem a vallásgyakorlás lényeges tartalmi körén belülinek bizonyult.

A *Guzzardi v. Italy*⁴³ ügy panaszosát a büntetőügyében eljáró olasz bíróság az előzetes letartóztatás két éves végső tartamának lejártát követően három évre „különleges felügyelet” alá helyezte azzal, hogy nem hagyhatja el Asinara sziget körzetét. A panaszos mozgási lehetőségét tovább szűkítette a helyi csendőrség vezetőjének rendelkezése, mely szerint a kényszerlakhely 800 méteres körzetében kellett maradnia. A helyi börtönkáplán minden vasárnap celebrált ugyan misét, azonban olyan helyiségekben, melyek kívül estek a kényszerlakhelyen élők számára elérhető zónán. A sziget kisebbik településén

⁴² *Silver and others v. United Kingdom*. ECHR, No. 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75, 7136/75; judgement of 25 March 1983

⁴³ *Guzzardi v. Italy*. ECHR, No. 7367/76, judgement of 6 November 1980

lévő kényszerlakhely kápolnájában karácsonykor és húsvétkor volt szertartás. A sziget nagyobb településén élő pap egyébként bármikor hajlandó lett volna a kápolnát kinyitni és ott szertartásokat végezni, ilyen felkérést azonban nem kapott. A Bíróság nem állapította meg a 9. Cikk sérelmét, mivel a panaszos nem kérelmezte sem a kényszerlakhelyen tartandó szertartásokat, sem annak engedélyezését, hogy a nagyobb település templomába járhasson. Észlelhető, hogy ebben az esetben a kérelmező vallásgyakorlásra irányuló tényleges aktivitásának hiánya zárta ki a sérelem bekövetkeztének megállapíthatóságát.

2.1.2. A jogesetek fent jelzett csoportosítását folytatva azok az ügyek következnek, ahol a vallásgyakorlás korlátozása megállapítható volt, és a korlátozás igazoltságának vizsgálata vált szükségessé. Ebben a körben a strasbourggi bíróság három feltételt⁴⁴ támaszt a 9. Cikk 2. bekezdésének szerkezetét követve. Az első feltétel a korlátozás „törvényben meghatározott” jellege (ezt a fogalmat a strasbourggi bíróság saját, a soron következő jogeset kapcsán ismertetett esetjoga alapján értelmezi); a második feltétel a 9. Cikk 2. bekezdésében megjelölt célok valamelyike; a harmadik pedig a beavatkozás szükségessége, ami a nyomós közérdeket és az intézkedés arányosságát jelenti. Megfigyelhető, hogy az újabb esetjog a korlátozás törvényben meghatározottságát a másik két elvárás elé helyezi: e feltétel hiányában a másik két feltételt érdemben már nem vizsgálja.

A *Poltoratskiy v. Ukraine*⁴⁵, és a lényegében azonos háttérű *Kuznetsov v. Ukraine*⁴⁶ ítélet tényállása szerint az ukrán Ivano-Frankivsk büntetés-végrehajtási intézet „halálsorán” fogva tartott és jogerősen kiszabott halálbüntetésük végrehajtására váró kérelmezőket nem látogathatta lelkész, valamint nem vehettek részt a hetenkénti, más fogvatartottak számára elérhető istentiszteleteken. A vallásgyakorlás ilyen korlátozását egy belső, a nyilvánosság számára nem hozzáférhető utasítás írta elő, melyet az ukrán Igazságügyi Minisztérium, a Legfőbb Ügyész és a Legfelsőbb Bíróság bocsátott ki. A Bíróság megállapította az Egyezmény 9. Cikkének sérelmét azzal az érveléssel, hogy a szabályozás érinti a vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát, a korlátozást előíró utasítás azonban nem elégíti ki a 9. Cikk 2. bekezdésének értelmében vett törvényben meghatározottság követelményét. A Bíróság álláspontja szerint a korlátozás akkor tekinthető törvényben meghatározottnak, ha az a hazai jogon alapul, hozzáférhető az érintett személy számára, aki így előre láthatja az őt érintő következményeket, továbbá összeegyeztethető a törvényességgel. Mivel a nyilvánosságra nem hozott, a köz számára nem hozzáférhető utasítás a törvényben meghatározottság követelményét nem elégítette ki, a Bíróság ezt meghaladóan nem is vizsgálta a konkrét ügyben megállapított korlá-

⁴⁴ Grád András: *A strasbourggi emberi jogi bírászkodás kézikönyve. Strasbourg Bt., Budapest, 2005. 449.*

⁴⁵ *Poltoratskiy v. Ukraine. ECHR, No. 38812/97, judgement of 29 April 2003*

⁴⁶ *Kuznetsov v. Ukraine. ECHR, No.39042/97, judgement of 29 April 2003*

tozás szükségességét, és azt sem, hogy a korlátozás a 9. Cikk 2. bekezdésében megjelölt legitím célok védelmét szolgálta-e.

Az *Igors Dmitrijevs v. Latvia*⁴⁷ ügy előzetes letartóztatásban lévő panaszo-
sa arra kért engedélyt, hogy részt vehessen az őt fogva tartó rigai büntetés-
végrehajtási intézet vallási szertartásain. Az illetékes bíró a kérelmet elutasította,
mivel a büntetés-végrehajtási intézet nyilatkozata szerint nem tudták volna
biztosítani a fogvatartott izolációját a szertartások során. Az adott időszakban
a lett jog nem tartalmazott az előzetesen letartóztatottak vallásgyakorlásával
kapcsolatos rendelkezést. A Bíróság megállapította az Egyezmény 9. Cikkének
sérelmét azzal az érveléssel, hogy a panaszos kérelmének elutasítása érintette
a vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát, a korlátozás
pedig nem elégitette ki a 9. Cikk 2. bekezdésének értelmében vett törvényben
meghatározottság alaki követelményét.

2.2. Nemzeti megoldások

A különböző jogrendszerek eltérnek abból a szempontból, hogy az alkotmány-
ban rögzített alapjogok korlátozhatóságát maga az alkotmány szabályozza-e,
vagy alkotmánybírói értelmezés nyitja meg ezt a lehetőséget. Ugyancsak kü-
lönbözőek a megoldások abban, hogy a fogva tartó hatóságok alacsony szintű,
helyi szabályozása, vagy egyedi jogalkalmazói döntései révén beálló korláto-
zások felülvizsgálata bírói úton történik-e.

Az alábbiakban a hazai szabályozás ismertetését követően a német jog
megoldását ismertetjük a fogvatartottak vallásgyakorlásának korlátozásával
kapcsolatban mint a kontinentális jogi megközelítés példáját. Ezután az angol-
szász jogi hagyományt követő államok megoldását példázó USA joggyakorla-
tának egyes szemelvényei következnek.

2.2.1. A hazai jogi szabályozás

Amint az előzőekben láttuk: az Emberi Jogok Európai Egyezménye tételesen
rögzíti a vallásszabadság korlátozásának elfogadható indokait és formáit.
Az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya lényegé-
ben azonos megoldást követ. Ettől eltérő Alkotmányunk szabályozása, mely-
nek 60. §-a előbb deklarálja az alapjogot, majd felsorolja annak részjogosultsá-
gait, de nem taglalja, hogy e jogok korlátozására milyen feltételek mellett ke-
rülhet sor.

Az Alkotmánybíróság a fogvatartottak alapjog-gyakorlásának korlátozha-
tóságát az 569/B/1999. AB határozatban az egyesülési jog⁴⁸, a 13/2001. AB ha-
tározatban pedig a sajtó útján történő nyilatkozattétel kapcsán vizsgálta.
Ez utóbbi határozat szerint az alkotmányos alapjogok között egyeseket – pl. az
élethez és az emberi méltósághoz való jogot – a fogvatartás nem érintheti. Más

⁴⁷ *Igors Dmitrijevs v. Latvia*. ECHR, No.61638/00, chamber judgement of 30 November 2006

⁴⁸ Ismerteti Halmi Gábor: Alkotmánybírói esetjog. INDOK, Budapest, 2004. 225-226.

alapjogok kizártak, így a személyi szabadság, a szabad mozgás és a tartózkodási hely szabad megválasztásának joga. Az alapjogok harmadik csoportja a büntetés-végrehajtás során tovább él, de módosul, köztük a véleménynyilvánítási szabadság. (Ez utóbbi körbe sorolható a vallásszabadság is.) Az Alkotmánybíróság ezekben az esetekben szükségességi és arányossági teszttel vizsgálja az alapjog-korlátozás törvényességét. Az alapjog korlátozását eszerint csak alapvető jog, szabadság vagy alkotmányos cél indokolhatja, feltéve, hogy az adott érdek másként nem védhető; továbbá az elérni kívánt célnak és az ennek következtében okozott alapjog-sérelem súlyának arányban kell állni egymással. A 13/2001. AB határozat kitér arra is, hogy a magánelzárás fenytéssel együtt járó és a véleménynyilvánítás korlátozását jelentő joghátrányok alkotmányosságát a bírói kontroll, valamint a korlátozás rövid tartama indokolja.

Az ismertetett arányossági teszt alkalmazhatósága kézenfekvő, ha alapjog gyakorlását korlátozó jogszabály rendelkezésének alkotmányosságáról van szó. Vizsgáljuk meg ebből a szempontból a 6/1996. IM rendelet 96. § (2) bekezdésének a fogvatartottak vallásgyakorlását korlátozó rendelkezését, mely szerint a biztonsági elkülönítésben lévő, a magánelzárást töltő, a különleges biztonságú körleten, illetve zárkában, valamint a hosszú időre ítélték körletén elhelyezett elítélt kizárólag egyéni lelki gondozásban részesülhet, és nem élhet a vallásgyakorlás Alkotmányban is nevesített közösségi formáival. (Ez a korlátozás előzetesen letartóztatottak biztonsági elkülönítése, magánelzárása, valamint különleges biztonságú körleten, illetve zárkában történő elhelyezése esetén is érvényesül a 6/1996. IM rendelet 233. §-a értelmében). Az alábbi összehasonlítás – a jogintézmény alig egyéves múltjának rövidségére figyelemmel – nem tér ki a hosszú időre ítélték körletére helyezésre.

- A 6/1996. IM rendelet 46. §-ában szabályozott biztonsági elkülönítésére az intézet rendjét, biztonságát súlyosan sértő vagy veszélyeztető magatartás, csoportos ellenszegülés, a táplálkozás, az utasítás végrehajtása, a munkavégzés megtagadása, illetve ön- és közveszélyes magatartás esetén van lehetőség. Az intézkedés az elrendelésre okot adó körülmény megszűnéséig, de legfeljebb tíz napig tarthat, ezt egy alkalommal legfeljebb tíz nappal a parancsnok meghosszabbíthatja. Aligha lehet kérdéses, hogy a vallásszabadságnak a biztonsági elkülönítéséből eredő korlátozását kellően indokolja a büntetés-végrehajtás rendjéhez fűződő közérdek, a korlátozás pedig időtartamára tekintettel sem aránytalan.
- Magánelzárás kiszabására a fogvatartottak fegyelmi vétsége esetén kerülhet sor úgy, hogy a fogvatartott a büntetés-végrehajtási intézet határozata ellen – első fokon halasztó hatályú – fellebbezéssel fordulhat a büntetés-végrehajtási bíróhoz. A magánelzárás tartamának felső határa a fogvatartás jellegétől függ, de legfeljebb 30 nap lehet. A joghátrány tartalma egyrészt bizonyos kényelmi eszközök megvonása (pl. a fogvatartott nem nézhet televíziót), másrészt pedig a látogatás szüneteltetése, illetve a többi fogvatartottól való elkülönítés. A vallásgyakorlás közös-

ségi formáinak korlátozása ez utóbbi büntetési eszközökhöz kapcsolódik. Figyelmet érdemel azonban, hogy a magánelzárás nem minden közösségi tevékenységből zárja ki az érintett fogvatartottat, pl. a magánelzárással fenytett fiatalokót az iskolai órától nem lehet eltiltani (6/1996. IM rendelet 215. §). Korántsem biztos, hogy tudatos jogalkotói megfontolás áll az oktatáshoz való jognak a vallásgyakorlással szembeni előnyben részesítése mögött, mint ahogy az sem, hogy célszerű a fogvatartottakat a nyilvánvalóan nevelő hatású vallásgyakorlás lehetőségeinek szűkítésével szankcionálni. Elképzelhető, hogy a szabályzás jogalkotói, netán alkotmánybírószági újragondolása más eredményt hozna.

- A magas biztonságú fogvatartási rendszerek közül a különleges biztonságú körleten történő elhelyezésre olyan fogvatartottak esetén kerül sor, akiknél a fogvatartás biztonságának kockázata különlegesen nagy. Ez az elhelyezés a fogvatartott lényegében teljes elkülönítését jelenti (kivételesen fordul elő, hogy két, ugyanilyen rezsimben elhelyezett fogvatartott számára megszervezhető a közös séta). Az elhelyezés tartama határozatlan, felső határa maga a letöltendő büntetés; a gyakorlatban hónapokat, éveket töltenek fogvatartottak ebben a rezsimben anélkül, hogy közben tudnának a befejezés várható idejéről. A fogvatartottak elhelyezéséről és elhelyezésének fenntartásáról szóló döntést a büntetés-végrehajtás igazgatási úton hozza meg, annak bírói felülvizsgálatára nincs lehetőség. E döntések esetleges bv. törvényességi felüyeleti és jogvédelmi ügyészi felülvizsgálata is legfeljebb a felülvizsgálati határidők betartására terjed ki. A döntéseknek tehát érdemi külső kontrollja nincs. A büntetés-végrehajtás szakmai igényességét és önkorlátozását jelzi, hogy noha a büntetés-végrehajtási intézetek túlszűfoltsága általános, a különleges biztonságú körletek férőhelyeit mégsem töltik fel teljes mértékben. Sajnálatos, de kétségbevonhatatlan tény, hogy mai viszonyaink között a büntetés-végrehajtásnak gyakran szembe kell néznie a veszélyes fogvatartottak őrzésének feladatával, akiknél az elkülönítés nem mellőzhető. Nyilvánvaló, hogy ezeknél a fogvatartottaknál a közösségi vallásgyakorlás is vállalhatatlan kockázatot hordoz. A szociális izoláció azonban – az alkalmazás határozatlan tartamára is figyelemmel – növeli az embertelen bánásmód kockázatát. Nehezen magyarázható, hogy a legfeljebb 30 napos magánelzárás kiszabása esetén is elérhető bírói felülvizsgálat lehetőségét miért nem tartja indokoltnak a jogalkotó az akár több évig is tartó különleges biztonságú körleten történő elhelyezés esetén.

Minthogy a hazai büntetés-végrehajtási jog rendszerében a fogva tartó hatóságok döntéseinek bírói felülvizsgálata csak nagyon szűk körben lehetséges, a fogvatartottak vallásgyakorlását korlátozó intézkedések törvényessége az igazgatási jogorvoslat mellett a büntetés-végrehajtási törvényességi felüyeleti és jogvédelmi ügyészi eljárásban vizsgálható. Egy büntetés-végrehajtási inté-

zet ügyészi törvényességi felügyeleti ellenőrzése⁴⁹ során merült fel a legmagasabb biztonsági csoportba sorolt fogvatartottak közösségi vallásgyakorlásának korlátozhatósága. A büntetés-végrehajtási intézet házirendjének egyik melléklete a biztonsági elkülönítésben lévő és a magánelzárást töltő fogvatartottak mellett a IV. biztonsági csoportba sorolt fogvatartottakra vonatkozóan is úgy rendelkezett, hogy csak egyéni lelki gondozásban részesülhetnek, míg a házirend egy másik rendelkezése – az előbbi szabállyal némiképp ellentmondásosan – a IV. biztonsági csoportba sorolt fogvatartottak számára havi egy istentiszteleten tette lehetővé a részvételt. A házirend hivatkozott rendelkezései az 1979. évi 11. tvr. 2. § (1) bekezdésébe ütköztek – mely szerint az elítélttel szemben csak az ítéletben és a törvényben meghatározott joghátrányok alkalmazhatók –, így az ellenőrzést követően ügyészi intézkedésre került sor.

A fogva tartó hatóságok döntéseinek vitatása polgári jogi úton, kártérítési alapon is lehetséges. Mivel a vallásgyakorlás korlátozása miatti kártérítés nem tűnik gyakorlatinak, jelen tanulmány körében e kérdéskör vizsgálatát mellőzzük. A hazai rendszer jogvédelmi biztosítékai körében azonban időszerű lenne a büntetés-végrehajtási intézetek ellen indított kártérítési perekben kialakult bírói gyakorlat szakirodalmi feldolgozása, különös tekintettel a bírói jogértelmezés és a büntetés-végrehajtási törvényességi felügyeleti és jogvédelmi ügyészi intézkedések során kialakult jogértelmezés összehasonlítására.

2.2.2. Kontinentális modell – Németország

A hazai jogi hagyományokkal rokon német alkotmányjogban a vallásszabadság alkotmányban⁵⁰ nevesített korlátai ugyancsak hiányoznak. Az alapjogok korlátozhatóságának feltételeit úgy a hazai, mint a német alkotmányjog az alkotmánybírói gyakorlatban munkálta ki, a jogalkotás pedig e feltételek figyelembe vételével alkotja meg az adott jogágakra nézve az alacsonyabb szintű tételes jogi szabályozást. Az egyedi jogalkalmazói döntésekkel szemben adott a bírói felülvizsgálat lehetősége, ami a fogvatartással kapcsolatos ügyekben szakbírói bíróság – a tartományi bíróságok büntetés-végrehajtási tanácsai (Strafvollstreckungskammer) – révén történik.

A jogfilozófiai hagyományaira méltán büszke német alkotmányjogi irodalom az immanens alapjogi korlátok problémáját az alkotmány egységéből megközelítve, az érdekek mérlegelésével – „gyakorlati konkordancia”⁵¹ – írja le, és kezeli. Ez az értelmezés abból indul ki, hogy az alaptörvény normái nem vizsgálhatók elszigetelten, hanem az ütköző alapjogok között az értékeket leginkább megóvó, az optimális összhatást biztosító egyensúlyt kell megtalálni.

⁴⁹ Győr-Moson-Sopron Megyei Főügyészség, Bv. 2629/2006.

⁵⁰ Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland, Artikel 4 (1) Die Freiheit des Glaubens, des Gewissens und die Freiheit des religiösen und weltanschaulichen Bekenntnisses sind unverletzlich. (2) Die ungestörte Religionsausübung wird gewährleistet.

⁵¹ Fischer, Kristian – Groß, Thomas: Die Schrankendogmatik der Religionsfreiheit. Die Öffentliche Verwaltung, 2003. 11. 933.

A német jogrendben a fogvatartottak bánásmóddal kapcsolatos, így a vallásgyakorlást érintő panaszaiakkal bírósághoz fordulhatnak. Az alkotmánybíróóság értelmezési módszere ezért a napi ügyekben is alkalmazást nyer. Az alább ismertetett két ügy olyan tényállásokon alapul, ahol az alkotmányban biztosított vallásszabadságot a fogva tartó hatóság alacsonyabb szintű jogszabályon alapuló, mérlegelési jogkörében hozott egyedi jogalkalmazói döntései korlátozták. A német jogban ilyen felhatalmazó jogszabály az első ismertetett jogesetnél a német büntetés-végrehajtási törvény⁵² 19. § (2) bekezdése, mely szerint a zárkák ellenőrzését akadályozó tárgyak tartása korlátozható, a második jogesetnél pedig az 53. § (3) bekezdése, mely szerint a fogvatartott csak „megfelelő mértékben” birtokolhat kegytárgyakat.

A berlini főtörvényszék egy 2005. évi ügyében⁵³ a szabadságvesztést töltő elítélt a vallásgyakorlás körében annak engedélyezését kérte, hogy zárkájában karácsonyfát állíthasson. A büntetés-végrehajtási intézet az engedély megadását azzal tagadta meg, hogy a karácsonyfa elhelyezése akadályozná a zárka áttekintését, ellenőrzését. Az elsőfokú bíróság a döntés elleni keresetnek helyt adva engedélyt adott a karácsonyfa felállítására, jellemző német precizitással meghatározva a fa magasságát a díszcsúcs nélkül, továbbá a fa tárolásának tartamát vízkeresztig bezárólag. Ezt követően azonban a főtörvényszék az elsőfokú döntést a büntetés-végrehajtási intézet vezetőjének fellebbezésére megváltoztatta, kimondva, hogy az 50 cm-es karácsonyfák tömeges megjelenése az 1600 elítéltet fogva tartó intézetre vállalhatatlan ellenőrzési terhet róna, valamint komoly tűzveszéllyel járna. A másodfokú bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a karácsonyfa nem lényegi kelléke a vallásgyakorlásnak, és amennyiben a kérdést mégis a vallásszabadság körében kellene eldönteni, úgy a fogvatartottak biztonságos elhelyezéséhez fűződő érdek kellően indokol ilyen irányú korlátozást is.

A berlini főtörvényszék egy 2006. évi ügyében⁵⁴ a szabadságvesztését töltő buddhista elítélt azért fordult a bírósághoz, mert a büntetés-végrehajtási intézet megtagadta, hogy részére füstölőrudakat biztosítson imájához. Az elsőfokú elutasító döntést helybenhagyó másodfokú bíróság álláspontja szerint a füstölőrúd nem elengedhetetlen kelléke a buddhista vallásgyakorlásnak, ugyanis a meditációhoz szükséges elmélyedés ilyen eszköz nélkül is megteremthető. A bíróság ezen túlmenően értékelte a vallásszabadság gyakorlása és a büntetés-végrehajtás alapvető céljának eléréséhez szükséges biztonsági rendszabályok érvényesülése közti érdekütközést, megállapítva, hogy a drog- és alkoholfogyasztás kiküszöbölését célzó ellenőrzést a füstőrúd használatának

⁵² Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung (Strafvollzugsgesetz – StVollzG)

⁵³ Kammergericht Berlin, Beschluss vom 120. Januar 2005, Aktenzeichen: 5 Ws 654/04 Vollz. (<http://www.berlin.de/sen/justiz/gerichte/kg/presse/archiv/20051219.26104.html>)

⁵⁴ Kammergericht Berlin, Beschluss vom 10.11.2006, Aktenzeichen: 5 Ws 597/06 Vollz. (<http://www.berlin.de/sen/justiz/gerichte/kg/presse/archiv/20061222.1310.70339.html>)

engedélyezése nehezebben, ami a büntetés-végrehajtási intézetben belüli kábítószerek-kereskedés miatt már szankcionált elítéltekkel szemben nem vállalható biztonsági kockázathoz vezetne.

Az alapjogok korlátozásával járó egyedi jogalkalmazói döntések bírói felülvizsgálata hatékony alapjogvédelmi eszköz azáltal is, hogy a kialakuló bírói gyakorlat az azt követő jogalkalmazó döntések korlátait is kijelöli.

2.2.3. Angolszász modell – USA

Az utóbbi két évtized folyamán a fogvatartottak jogi védelme általában, és azon belül vallásgyakorlásuk jogi védelme több súlyponteltolódáson ment át. Úgy tűnik, mintha ezek a szemléletváltások némi fáziseltolódással megfeleltethetők lennének az egyes elnökök hivatali idejének: a kevésbé támogató republikánus periódusok után a demokrata párti elnökök alatt a jogvédelemnek kedvezőbb irányzatok jelennek meg.

Az USA alkotmánya is tartalmazza a vallásgyakorlás korlátozásának tilalmát⁵⁵. Az alkotmány rendelkezése a fogvatartottak vallásgyakorlásának korlátozásával kapcsolatban az 1990-es évekig – az angolszász jogrendszere jellemzően – a Legfelsőbb Bíróság ítélkezési gyakorlatában hatályosult úgy, hogy az itt kialakult jogértelmezést és jogtechnikai megoldásokat vették át a fellebbezési és a kerületi bíróságok. Az 1990-es évek közepétől szövetségi törvényekkel is szabályozzák a jogterületet. A jogértelmezés sajátossága, hogy a kontinentális megközelítéshez képest kevésbé filozofikus, és inkább ad teret a gyakorlati megvalósíthatóságnak, akár költségvetési-munkaszervezési szempontok messzemenő figyelembe vételével is.

Az 1987-es *Turner v. Safley*⁵⁶ ügy fogvatartott felperesei azért kértek bírói tiltást és kártérítést, mert az őket fogva tartó missouri büntetés-végrehajtási intézet korlátozta a különböző börtönökben elhelyezett fogvatartottak levelezését, valamint nem tette lehetővé számukra a házasságkötést. A bíróság az ügy érdemében a fogva tartó hatóságnak adott igazat a levelezéssel kapcsolatban, és a fogvatartottaknak a házasságkötéssel kapcsolatban. Az ügy igazi súlyát azonban az ítéletben kimunkált jogalkalmazási elvek adták. A bíróság első lényeges megállapítása az volt, hogy fogvatartottak esetében a szabadságtól megfosztásra és a magasabb biztonsági igényekre figyelemmel elfogadta a börtön szabályok alkotmányossági követelményének alacsonyabb nívóját. Az ítélet ezzel kapcsolatban részletesen méltatta a büntetés-végrehajtási intézetekre háruló terheket, a szervezés és végrehajtás nehézségeit. A bíróság a korlátozás alkotmányosságának elbírálásához egy bonyolult, négy szempon-

⁵⁵ U. S. Constitution First Amendment „Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof...”
(<http://caselaw.lp.findlaw.com/data/constitution/amendment01/>)

⁵⁶ U. S. Supreme Court *Turner v. Safley* 482 U. S. 78 (1987) Decided June 1, 1987
(<http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/conlaw/turnervsafley.html>)

tos tesztet dolgozott ki. Eszerint figyelembe kell venni, hogy az érintett korlátozó szabály törvényes célt szolgál-e; a korlátozással érintett fogvatartottak számára marad-e alternatív eszköz a joggyakorlásra; az intézkedés milyen hatásokkal jár a felügyelet tagjaira, más fogvatartottakra és a börtön költségvetési helyzetére; és végül: csakugyan nem áll-e a fogva tartó hatóság rendelkezésére a fogvatartottak joggyakorlását biztosító más eszköz.

Az ugyancsak 1987-es *O'Lone v. Estate of Shabazz*⁵⁷ ítélet a *Turner v. Safley* ítélet gondolatmenetét követte azzal, hogy az ott megfogalmazott szempontokat kiegészítette a „jogos büntetés-végrehajtási érdek” fogalmával. A New Jersey egyik börtönében raboskodó muszlim fogvatartottak azt sérelmezték, hogy nem vehetnek részt a péntek délutánonkénti *Jumu'ah* szertartáson, mivel napközben a börtönépületen kívül dolgoztak, ahonnan a munka végeztéig nem térhettek vissza az épületbe. A bíróság elemezte, hogy a korlátozó szabályozás milyen célokat szolgál, vannak-e elérhető alternatívái, továbbá esetleges mellőzése milyen terheket róna a felügyeletre, és hogyan hatna ki a fogvatartottak közötti nemkívánatos csoportképződésre. A bíróság azt is figyelembe vette, hogy az épületen kívüli munkavégzés elsődleges célja a kritikus fokú túlszűfoeltságból eredő feszültség csökkentése, s mint ilyen, a szabályozás éppen a fogvatartottak érdekét szolgálja. Az ítélet végkövetkeztetése a vallásgyakorlást korlátozó szabályok hatályban tartása lett.

A Legfelsőbb Bíróság ítéletei nyomán kialakult joggyakorlat kritizálói⁵⁸ szerint a börtönhatóságok adminisztratív terheinek és biztonsági szempontjainak túlzott figyelembe vétele oda vezetett, hogy a fogvatartottak vallásszabadságának korlátozása érdemi indokolás nélkül is lehetségessé vált, és számos fogvatartottól a vallásgyakorlás legalapvetőbb formáit is megtagadták. A *Kane v. Muir*⁵⁹ ügyben Massachusetts állam Legfelsőbb Bírósága elutasította annak a fogvatartott felperesnek a panaszát, akitől a felügyelet elvette rózsafüzérét (a felügyelet álláspontja szerint a börtönlelkésztől kapott rózsafüzér a fogvatartás biztonságát veszélyeztette, mivel színösszeállításával egy nemkívánatos börtönbeli csoporthoz tartozásra utalt). A *Rich v. Woodford*⁶⁰ ügyben a bíróság engedélyezte egy elítélt kivégzését anélkül, hogy lehetővé tette volna számára az utolsó kenet indián megfelelőjének igénybe vételét. A *Young v. Lane*⁶¹ ügyben a fellebbezési bíróság (eltérően az elsőfokú bíróság álláspontjától) egyetér-

⁵⁷ U.S. Supreme Court *O'Lone v. Estate of Shabazz*. 482 U.S. 342 (1987) Decided June 9, 1987 (<http://supreme.justia.com/us/482/342/>)

⁵⁸ Gower, Kelly: *Religious Practice in Prison & The Religious Land Use and Institutionalized Persons Act (RLUIPA): Strict Scrutiny Properly Restored*. 6 *Rutgers J. Law & Relig.* 7 (2004) (http://org.law.rutgers.edu/publications/law-religion/articles/RJLR_6_1_7.pdf)

⁵⁹ MA Supreme Judicial Court, *Kane v. Muir*. SJC-08119 March 22, 2000.

⁶⁰ Ismerteti: Gower, Kelly: *Religious Practice in Prison & The Religious Land Use and Institutionalized Persons Act (RLUIPA): Strict Scrutiny Properly Restored*, 6 *Rutgers J. Law & Relig.* 7 (2004) (http://org.law.rutgers.edu/publications/law-religion/articles/RJLR_6_1_7.pdf)

⁶¹ *Young v. Lane*. 922 F.2d 370 (7th Cir. 1991)

tett Illinois állam egyik börtönének rendelkezésével, ami – a vallásgyakorlás más korlátozásai mellett – az egyenruha-viseléshez fűződő biztonsági érdekre hivatkozva megtiltotta a zsidó fogvatartottaknak, hogy zárkájukon kívül is viseljék sajátos fejedőjüket.

A fogvatartottak jogvédelmének színvonalát korlátozó jogalkotás törekvései az 1995-ös börtönügyi pereskedést reformáló törvényben (Prison Litigation Reform Act of 1995⁶²) csúcsosodtak ki. A jogszabály célja a fogvatartottak által a fogvatartási körülmények miatt indított bírósági keresetek számának visszaszorítása volt, amit változatos eszközökkel törekedett elérni: korlátozta pártfogó ügyvéd kirendelését; lehetővé tette, hogy a bíróságok az eleve rosszhiszeműnek, vagy komolytalannak tűnő kereseteket elutasítsák; előírta, hogy a fogvatartott felpereseket bírósági meghallgatásra nem szabad elszállítani a börtönből, hanem telekommunikációs eszközökkel kell őket meghallgatni. A több szempontból célszerű pergazdaságossági reform egyik sokat vitatott eleme, hogy a súlyosabb bűncselekmények miatt elítélt vagy letartóztatott fogvatartottak csak fizikai sérülésük esetén perelhették a fogva tartó hatóságot vagy annak munkatársait. Noha a fogvatartottak és a felügyelet tagjai közötti szexuális kapcsolat valamennyi szövetségi államban bűncselekmény, a szexuális visszaélést elszenvedő fogvatartottak kártérítési igényérvényesítése elé komoly akadályt gördített ez a szabályozás⁶³.

Az 1990-es évek közepétől a tendencia megfordult. A Kongresszus 1993-ban fogadta el a vallásszabadságot korlátozó intézkedésekkel szembeni szigorúbb követelményt támasztó törvényt (Religious Freedom Restoration Act – RFRA⁶⁴), amit azonban a Legfelsőbb Bíróság 1997-ben a szövetségi jogalkotási alap hiánya miatt alkotmányellenesnek ítélt. Újabb, hasonló tárgyú szabályozásra 2000-ben került sor a vallásos célú területhasználatról és institucionalizált személyekről szóló törvény elfogadásával (Religious Land Use and Institutionalized Persons Act – RLUIPA⁶⁵). A szövetségi törvény több eszközzel is a fogvatartottak jogvédelmi szintjének emelését célozza. Az egyik újítás a vallásgyakorlás fogalmának kiterjesztő értelmezése volt: a törvény hatálya alá tartozik minden vallásos hithez kapcsolódó tevékenység, függetlenül attól, hogy azok végzése a vallási előírások értelmében kötelező-e, illetve központi-e a hit szempontjából⁶⁶. A törvény a korlátozás jogszerűségével kapcsolatban lényegében a magyar Alkotmánybíróság által is alkalmazott szükségességi és arányossági teszt alkalmazását írja elő⁶⁷. Eljárásjogi vonatkozásban pedig – az

⁶² Prison Litigation Reform Act of 1995 (<http://ojjdp.ncjrs.org/PUBS/walls/appen-b.html>)

⁶³ Golden, Deborah M.: The Prison Litigation Reform Act – A Proposal For Closing the Loophole For Rapists. The Journal of the ACS Issue Groups, June 2006. 95.

⁶⁴ Religious Freedom Restoration Act – RFRA. 42 U.S.C. § 2000bb

⁶⁵ Religious Land Use and Institutionalized Persons Act – RLUIPA. 42 U.S.C. § 2000cc-1 (<http://www.becketfund.org/index.php/article/398.html>)

⁶⁶ RLUIPA Sec. 8. (7) A

⁶⁷ RLUIPA Sec. 4. (a)

angolszász jogrendre jellemzően – részletesen rögzíti a bizonyítási teher telepítését⁶⁸: amennyiben a felperes fogvatartott kellően valószínűsíti vallásgyakorlásának korlátozását, a cáfolat a korlátozás alkalmazójára hárul. A fogvatartottak perindítását korlátozó fentebb vázolt szabályozás ismeretében értékelhető az az előrelépés, hogy a vallásgyakorlás korlátozását sérelmező fogvatartottak kereseteiket akadálytalanul érvényesíthetik.

A bírói gyakorlat újabb fejleményei azt jelzik, hogy a törvényi szabályozás elveit elfogadták. A 2001-es *Kikumura v. Hurley*⁶⁹ ügy jellegzetes példája az olyan sikeres kereseteknek, melyeket a korábbi megközelítés alapján elutasítottak volna. Az ügy felperese Colorado állam egyik börtönében töltötte szabadságvesztését, ahol kapcsolatba kívánt lépni egy metodista lelkésszel. A börtön vezetése ezt arra hivatkozással tagadta meg, hogy a felperes a nyilvántartás szerint a buddhisták részére biztosított ételmezést fogyasztotta, tehát a lelkész nem vallásának képviselője volt. Az igazgatási fellebbezési fórumon elutasított felperes kártérítésre, illetve bírói kötelezésre irányuló keresetet terjesztett elő a bíróságon. Az elsőfokú bíróság helybenhagyó döntésétől eltérően a fellebbezési bíróság elfogadta a felperesnek azt az érvelését, hogy miután személyes hitét a buddhista és a keresztény vallás elemeiből állította össze, esetében a metodista lelkész látogatása vallásgyakorlásnak tekintendő. Észlelhető, hogy a fellebbezési bíróság a vallásgyakorlás kiterjesztett értelmezését már az új szabályozásból merítette.

2.3. Teológiai megközelítés

A vallásgyakorlással szembeni indokolt korlátozások az egyházak álláspontjával sem feltétlenül összeegyeztethetetlenek.

A katolikus egyház álláspontja szerint mivel a vallásszabadság jogát az emberi társadalomban gyakorolják, ezért a szabadság gyakorlásánál meg kell tartani a személyes és a társadalmi felelősség erkölcsi elvét. „A polgári társadalomnak joga van megvédenie magát a vallásszabadság ürügyén elkövethető visszaélésekkel szemben, e védelem biztosítása főként az államra tartozik. Ennek azonban nem önkényesen vagy valamely félnek nyújtott igazságtalan kedvezményekkel, hanem az objektív erkölcsi rendnek megfelelő jogi normák szerint kell történnie; ezt követeli a minden polgárnak kijáró hatásvédelem, a jogok békés egyeztetése, a közérkölcsmegőrzésének kötelessége, s annak a tisztességes közbékének fönntartása, mely nem más, mint rendezett együttélés valódi igazságosságban. Mindez alapvető része a közjónak, s hozzátartozik a közrend fogalmához is. Egyébként azonban érvényesülnie kell a társadalomban a csorbítatlan szabadság gyakorlatának, mely abban áll, hogy az ember-

⁶⁸ RLUIPA Sec. 4. (b)

⁶⁹ *Kikumura v. Hurley* United States Court of appeals tenth circuit. No. 99-1284 (<http://ca10.washburnlaw.edu/cases/2001/03/99-1284.htm>)

nek a szabadság maximumát biztosítják, és szabadságát csak szükség esetén és csak a szükséges mértékben korlátozzák.”⁷⁰

Az evangélikus egyház tanítása a világi hatalomról és a felsőbbbségről az Evangéliumból, a Rómaiakhoz írt levélből⁷¹ indul ki, mely szerint „Ezért aki a hatósággal szembeszáll, Isten rendelésének szegül ellen. Az ellenszegülő pedig magára vonja az ítéletet. A felsőbbbség nem arra való, hogy a jótettől ijesszen el, hanem a rossztól.” Az evangélikus teológia a „kettős birodalom tan”⁷² alapján azt tanítja, hogy Isten a törvények külső rendjével is, az ezeket védő világi felsőbbbségekkel, „a kard hatalmával” és a törvényszegők megbüntetésével őrzi láthatatlanul a földi világ életét. Ezért a világi felsőbbbségek bünt megbüntető hatalmukkal akkor is Isten szolgálói, ha nem tudnak erről, avagy „Isten álarcai” (larvae Dei), akiknek szolgálatán keresztül Isten világi kormányzása megy végbe. A törvény külső rendje „Isten idegen munkája” a világban (opus alienum Dei).

3. „Szolgáltatói” feladatok

Alkotmányjogi értelemben a vallásszabadság fogalma nemcsak az állam tartózkodását jelenti a vallásgyakorlás akadályozásától, hanem igényt is az állami védelemre a vallásgyakorlás korlátozásával szemben⁷³. A fogva tartó hatóság a fogvatartottak vallásgyakorlása kapcsán feladatát akkor teljesíti, ha nemcsak túri az egyházak jelenlétét, hanem elő is segíti a lelkészek munkáját.

A fogvatartottak vallásgyakorlását előmozdító intézkedéseket nemzetközi kötelezettségvállalások is előírják. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (2006) 2. számú ajánlása az európai börtön szabályokról⁷⁴ – némi szövegi változtatással ismételve meg a korábbi, R. (87) 3. számú ajánlás 46-47. pontját – részletes szabályokat fogalmaz meg, melyek a fogva tartó hatóságok feladatait körvonalazzák. Az ajánlás 29. pontja az egyéni és csoportos vallásgyakorlás, a lelkésszel való kapcsolattartás, valamint a vallási kiadványok birtoklásának lehetőségeit írja elő, míg a 22.1. pont a vallási előírásoknak megfelelő étkeztetést említi, továbbá rögzíti a vallásgyakorlásra kényszerítés tilalmát.

A fogvatartottak vallásgyakorlást érintő, a fogva tartó hatóság által biztosítandó igények széles skálán jelennek meg. Ezek az igények intézményszerve-

⁷⁰ A II. Vatikáni Zsinat Dignitatis humanae kezdetű deklarációja a vallásszabadságról. (<http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=13>)

⁷¹ Róm 13.

⁷² Diem, Harald: *Luthers Lehre von den Zwei Reichen* (1938). In: Gerhard Sauter (Hrsg.): *Zur Zwei-Reiche-Lehre Luthers. Theologische Bücherei* 49, München, 1973.

⁷³ Pauly, Walter – Pagel, Cornelia: *Die Gewährleistung ungestörter Religionsausübung. Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht*, 2002. 4. 442.

⁷⁴ Új európai börtön szabályok és magyarázatuk. Összeállította: Vókó György. *Ügyészek Országos Egyesülete, Budapest, 2007.*

zési szempontból csoportosítva⁷⁵ a következők: a fogvatartottak mint egyének igénylik a lehetőséget az imára, a vallásos szövegek olvasására, a vallásnak megfelelő ruházatviselésre és tisztálkodásra; a vallásgyakorlás közösségi formája, hogy a fogvatartottak összegyűljenek szertartásokra; a külvilág felé forduló igény a lelkészek látogatásának fogadása egyéni lelki gondozás, vagy csoportos szertartások során. Hangsúlyozottan fontos, hogy a vallási csoportokhoz nem tartozó fogvatartottak megőrizhessék kívülállásukat; továbbá, hogy a vallási kötődés ne jelenthessen ürügyet privilégiumokra, vagy az általánosnál jobb körülményekre.

A hazai tapasztalatok szerint a büntetés-végrehajtási intézetekben működtetett Börtönlelkészi Szolgálat sikeresen oldja meg a rábízott feladatokat. A büntetés-végrehajtás személyi állománya jellemzően elfogadja, támogatja a lelkészek munkáját. Nem kétséges, hogy a közalkalmazotti státuszt élvező lelkészekre épülő szolgálat kritizálható azon az alapon, hogy az állam és az érintett egyházak között „az összefonódás finom szövődékét teremti meg”⁷⁶, ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy ez az ár csekély az elért eredményekhez képest. A börtönpasztoráció eredményei tiszteletet érdemelnek: a fogvatartottak feszültségének oldása, az indulatok mérséklése, a családi kapcsolatok erősítése, a börtönártalmak csökkentése, a pozitív szerepminta egyértelműen a büntetés nevelő céljait szolgálja. Nem elhanyagolható a közvéleményre gyakorolt, a szabaduló elítéltek elfogadását segítő hatás sem.

Észlelhető azonban, hogy a kétségbevonhatatlan eredmények mellett vannak hiányosságai is a fogvatartottak vallásszabadságát garantáló intézményrendszernek. Míg a történelmi egyházak a büntetés-végrehajtási intézetekben nyilvánvalóan rátaláltak szerepükre, illetve a fogva tartó hatóságok partnerként rátaláltak a történelmi egyházakra, más fogvatartási formák és más vallások esetén mintha légtüres tér alakult volna ki. Időszerű lenne átgondolni a rendőrség által foganatosított közepes időtartamú fogvatartások – előzetes leltartóztatás végrehajtása a rendőrségi fogdán, idegenrendészeti fogvatartás – során adódó feladatokat is. Elsősorban az idegenrendészeti fogvatartás kapcsán felmerülő vallási igények kérdése tűnik sürgetőnek. Az idegenrendészeti fogvatartás hathónapos felső időtartama önmagában sem rövid, a hosszabb fogvatartást lehetővé tevő uniós szabályozás témája pedig folyamatosan napirenden van. A családi, kulturális és nyelvi közegükből kiszakadt, rácsok mögé kényszerült vándorok élethelyzetében komoly értéket képviselhetne a vallási támogatás. Ennek biztosítása azonban egészen különleges, sokszínű vallástu-

⁷⁵ Coyle, Andrew: *A Human Rights Approach to Prison Management*. International Centre of Prison Studies 2002. 48.

⁷⁶ Schweitzer Gábor véleménye. *Fundamentum kerekasztal-beszélgetés: Egyházi autonómia*. Fundamentum, 2004. 2. 65.

dományi felkészültséget és kiterjedt nyelvi ismereteket igényelne. Feltehetően a muszlim vallás lehetne a lelki gondozói tevékenység kiindulópontja. Az idegenrendészeti fogvatartást foganatosító őrzött szállások működtetése során a vallási feszültségek megelőzése is leginkább a vallási igények megfelelő mértékben tartásával lenne biztosítható.

Az egyházak által a büntetés-végrehajtási intézetekben és a fogvatartottak családi körében végzett lelki gondozói, valamint az azzal összefonódó szociális munka kapcsán ismételten felmerül az a gondolat, hogy a feltételes szabadságra bocsáthatóság bírói mérlegelése során a lelkész javaslata, véleménye is jelenjen meg a bíróság előtt. Ez nyilvánvalóan nem okozhat érdekütközést, és bizonyára nem lenne célszerű, ha a lelkész csak áttételesen is, de ítélező pozícióba kerülne. Másrészt tagadhatatlan, hogy a karizmatikus kisegyházak látványos hittérítő igyekezete a sikeresen megszólított elítéltek szabadulását követően sem veszti el megtartó hatását, és nyilvánvalóan minden érintettre nézve előnyösebb, ha az elítélt büntetésének a feltételes szabadságra eső részét nem a túlsúlyolt büntetés-végrehajtási intézetben, hanem a gyülekezet ennél olykor lényegesen szigorúbb felügyelete alatt tölti.

A fogva tartó hatóságokkal, tágabb értelemben az állammal szembeni követelményeken túl megfogalmazódnak az egyházakkal szembeni elvárások is. A fogvatartottak vallásgyakorlásával összefüggő, kifejezetten teológiai indíttasú igény a szükségszerűen ökumenikus lelkészi tevékenység teológiai alapjainak kimunkálása. A börtönlelkészi praxisban, ahol az „egy akol, egy pásztor” a valós állapot minden átvitt értelem nélküli leírását jelenti, el kellene jutni a tanítások közös gyökeréig, illetve a liturgikus közös nevezőig. Csendben jegyezzük meg: ez a teológiai törekvés a börtönkapukon kívül is időszerű lenne.

Az érdemek elismeréséből adódik a következők: az állami érdeket segítő tevékenység támogatása állami cselekvést igényel⁷⁷. A felvetés gyakorlati súlyát növeli, hogy ez az állami cselekvés kivételesen nem is feltétlenül forintban mérhető, költségvetési jellegű, sokkal inkább jelenti a fogva tartó intézményekben szolgálatot teljesítő lelkészek szakmai és technikai támogatását, tevékenységük eredményeinek őszinte visszajelzését.

⁷⁷ Nagy Ferenc: *Ora et labora. Börtönügyi Szemle, 1999. 2. 10.*

Hivatkozott szakirodalom

- Aleku Mónika – Csordás Sándor – Pacsek József: A fogvatartottak foglalkoztatásának és programlehetőségeinek jelenlegi helyzete. *Börtönügyi Szemle*, 2006. 1. 65-78.
- Böse, Georg – Schiffer, Jochen: Möglichkeiten interkultureller Weiterbildung im Strafvollzug. (<http://www.hf.uni-koeln.de/30652>)
- Coyle, Andrew: A Human Rights Approach to Prison Management. *International Centre of Prison Studies* 2002. 48.
- Diem, Harald: Luthers Lehre von den Zwei Reichen (1938). In: Gerhard Sauter (Hrsg.): *Zur Zwei-Reiche-Lehre Luthers*. Theologische Bücherei 49, München, 1973.
- Fischer, Kristian – Groß, Thomas: Die Schrankendogmatik der Religionsfreiheit. *Die Öffentliche Verwaltung*, 2003. 11.
- Fliegauf Gergely: Totális intézmény kritika: Mennyiben változott a börtön társadalmi funkciója az elmúlt ötven év során? (http://docs.google.com/View?docid=dhhhp72z_1gqdsqtcj)
- Gáspár Csaba László: A vallásszabadságról. *Fundamentum*, 1999. 2.
- Golden, Deborah M.: The Prison Litigation Reform Act – A Proposal For Closing the Loophole For Rapists. *The Journal of the ACS Issue Groups*, June 2006.
- Gower, Kelly: Religious Practice in Prison & The Religious Land Use and Institutionalized Persons Act (RLUIPA): Strict Scrutiny Properly Restored. *6 Rutgers J. Law & Relig.* 7 (2004) (http://org.law.rutgers.edu/publications/law-religion/articles/RJLR_6_1_7.pdf)
- Grád András: A strasbourgi emberi jogi bírászkodás kézikönyve. *Strasbourg Bt.*, Budapest, 2005.
- Hajdú Miklós: A börtönpasztoráció lehetőségei a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle*, 2006. 1.
- Halmai Gábor: Alkotmánybírósági esetjog. *INDOK*, Budapest, 2004.
- Nagy Ferenc: Ora et labora. *Börtönügyi Szemle* 1999. 2.
- Pauly, Walter – Pagel, Cornelia: Die Gewährleistung ungestörter Religionsausübung. *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht*, 2002. 4.
- Roszik Gábor: Lelki szolgálat. A Magyar Testvéri Börtöntársaság céljai. *Börtönügyi Szemle* 1995. 2.

- Ruzsonyi Péter: Vallásszabadság. Konferencia Popowóban. Börtönügyi Szemle, 1993. 4.
- Schweitzer Gábor véleménye. Fundamentum kerekasztal-beszélgetés: Egyházi autonómia. Fundamentum, 2004. 2.
- Új európai börtön szabályok és magyarázatuk. Összeállította: Vókó György. Ügyészek Országos Egyesülete, Budapest, 2007.
- Végh József: „Mécset” lelkület a fogvatartottakkal való munkában. (<http://mecses.axelero.net/szegedm/vegh2.htm>)
- Vókó György: A fogvatartottak joga vallásuk gyakorlásához Franciaországban. Magyar Jog, 1989. 9.
- Vókó György: Európai büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2006.

Pajor András – Vókó György

A resztoratív igazságszolgáltatás módszerei a börtönfalakon belül

Ha ezidáig valahol keveset foglalkoztak a sértettekkel, a bűncselekmények áldozataival, az a börtönfalakon belül történt. Az viszont nem mondható, hogy egyáltalán nem esett szó róluk eddig a büntetés-végrehajtás kapcsán, hiszen magunk is [Vókó Györgyről van szó – a szerk.] 1989-től több tanulmányunkban és értekezésünkben megfogalmaztunk egy-egy tézist e vonatkozásban is. A büntetőjog, a büntető eljárási jog és a büntetés-végrehajtási jog filozófiájának, elméletének alaptételei összecsengenek, mégha a büntetés-végrehajtás folyamán az elkövetőre, az elítéltre is esik nagyobb figyelem, mint a büntetés-végrehajtási jog többi alanyára. A büntetés-végrehajtás törvényességének és hatékonyságának tézisei kutatása során már 1990-ben is javasoltuk, hogy a pénzbüntetést egy alapba történő befizetéssel az áldozatok kártalanítására kellene fordítani, illetve, hogy a szabadságvesztést töltő elítéltek keresményük egy részét az áldozatok kártalanítására fordíthassák, ami például a részükre adható kedvezmények eldöntésénél is alapul szolgálhatna.¹

Több mint tíz éve, hogy „A magyar büntetés-végrehajtási jog” című egyetemi tankönyvben megjelent a következő szövegrész: „Az ezredfordulón a büntetőjog, a büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás koncepciója és szerkezete középpontjában – mint tettesnek és sértettnek egyaránt – az ember védelmének és tiszteletének kell állnia, melyből levezethető szabadságának korlátja is, melyet csak annyiban gyakorolhat és amelynek tiszteletben tartását csak annyiban igényelheti másoktól, amennyiben embertársainak ugyanolyan és éppúgy tiszteletben tartandó szabadságába és jogaiba nem ütközik. A büntetési célokat is az emberre – mint individuumra és társadalmi lényre – tekintettel kell megfogalmazni. A büntetéshez az igazságosság (mint az egyenlő méltósággal és szabadsággal bíró emberek közötti biztonság és béke megteremtésének és fenntartásának) mértéke és eszköze mellett szükség van úgy egy közelebbi, mint egy távolabbi célra is. A jövőben fontosnak tűnik jóvátételt nyújtani a jogaiban megsértett egyénnek, még ha csak olyan módon is, hogy a büntetés jellege nem zárja ki a jóvátétel lehetőségét. Pl. a pénzbüntetéseket majd első sorban az áldozatok kártalanítására kellene fordítani, és a szabadságvesztést is úgy kellene végrehajtani, hogy az elítéltet a sértett kártalanítására is sarkallja.”² Szükséges kihangsúlyozni, hogy a „falakon kívüli” áldozatsegítéssel már

¹ Vö. Vókó György: A büntetés-végrehajtás hatékonyságát meghatározó tényezőkről. Jogtudományi Közöny, XLVIII. 1993. évi 7. 274. – Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs, 1999. 318. – Kerecsi Klára: Koncepció a büntető törvénykönyv szankciórendszerének átalakításához. Kriminológiai Közlemények. 53. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1996. 115.

² Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó. Budapest, 1999. 89.

sokan foglalkoztak hazánkban is, így például Gönczöl Katalin, Görgényi Ilona, Korinek László, Fogarassy Edit, Róth Erika, Fehér Lenke, Kígyóssy Katinka, Ligeti Katalin, Lévai Miklós, Károly Endre, Kóhalmi László, Várad Erika, Kiss Anna, Miszlayné Lányi Éva, Cserei Gyula, Ferencz Zoltán, Varga Zs. András.

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottság Rec (2006) 2. sz. ajánlása a tagállamok számára az európai büntetés-végrehajtási szabályokról melléklete VIII. Rész 103.7. Szabálya szerint: „Azok a fogvatartottak, akik ezt kívánják, helyreállító igazságszolgáltatási programban vehetnek részt és helyrehozhatják az általuk elkövetett bűncselekményeket.” E szabályban is testet öltött, hogy a resztoratív (helyreállító) igazságszolgáltatási programoknak – az elkövetett bűncselekményekkel okozott károkért való közvetlen vagy közvetett reparáció eszközeiként – egyre nagyobb szerepük van a börtönök falain belül is. Fontos, hogy a részvétel önkéntességen alapuljon, és ne legyen a büntetést növelő, hozzáadott közvetlen büntetési forma. Az ajánlás azokra a normákra hivatkozik, amelyeket az áldozatoknak történő segítségnyújtásról és az áldozattá válásról szóló Rec (87) 21. sz. ajánlás, valamint a büntetőügyekben való mediációról szóló Rec (99) 19. sz. ajánlás mond ki. Ha a resztoratív igazságszolgáltatás börtönfalakon belüli gyakorlatáról tájékozódunk Európában, tapasztalataink szerint eddig e téren a legtöbbet Belgiumban tettek.

A témát illető széleskörű kutatómunka az ezredfordulót követő években indult el Belgiumban, 2005-ben jogszabály is született az elítéltekkel való mediációval kapcsolatban. Tom Daems és Luc Robert a belgumi tapasztalatokat összefoglalva aggodalmaiknak is hangot adtak.³ Az áldozat-érzékenység folyamatát végigkísérve eljutottak az új belga büntetés-végrehajtási törvény mediációval kapcsolatos rendelkezéseinek elemzéséig. Szerintük az 1990-es évek elejétől kezdve, de igazán az 1996-os katartikus Dutroux-ügy kapcsán – melyben négy fiatal lány elrablásáról és megöléséről volt szó – a belga büntetőjogi stratégia egyre növekvő áldozat-érzékenységéről tett tanúbizonyságot. Ugyanakkor korábban egy szorosabb, hangsúlyozottabb resztoratív igazságügyi rendszer (továbbiakban RIR) terve született meg, amely a stratégiaalkotásban, a képzésben és a politika felszínén is megjelent. A hivatalos tanulmányok és stratégiai elemzések a RIR-rel kapcsolatos alapelveket, alkalmazási lehetőségeket újra kezdték tárgyalni.

Megjegyzendő, hogy a büntetőjog fejlődése Belgiumban legalább annyira képlékeny és ellentmondó, mint a többi nyugati társadalomban.⁴ A fogvatartotti létszám Belgiumban 5 677-ről 9 811-re nőtt 1980-tól 2006. májusáig. (2006. áprilisában történelmi rekordot ért el a belga börtönök fogvatartotti létszáma – 9 828 fő volt –, melyhez, ha hozzáadjuk az elektromos megfigyelés alatt állók számát, akkor az túllépte a szimbolikus 10 000 főt.)

³ European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 14. 2006. 3. 256-270.

⁴ Vö. O'Malley, P.: Volatile and Contradictory Punishment. Theoretical Criminology, 3. 1999. 2. 175-196. – Garland, D.: The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society. Oxford, 2001. – Boutellier, H.: De veiligheidsutopie. Den Haag, 2002. – Pratt, J.: Punishment and Civilization Penal Tolerance and Intolerance in Modern Society. London, 2002.

A belga büntetőjog gyakorlatában a „kétfelé ágazás” és a szelektivitás folyamata figyelhető meg: bizonyos bűncselekményfajtákat (különösen a kábítószeres, szexuális és erőszakos bűncselekményeket) keményebben, hosszabb ideig tartó szabadságelvonással büntetnek, míg más kategóriáknál, melyeket kevésbé súlyosnak minősítenek, alternatív szankciókat, vagy rövidebb ideig tartó szabadságelvonást alkalmaznak.⁵ E szigorú dualizmus gyakran elhomályosítja azokat a módokat, ahogyan maga a resztoratív fejlődés hátrányos konzekvenciákat is hordozhat, és hozzájárulhat a „társadalmi pönalizációhoz”⁶

A börtönökben alkalmazott resztoratív módszerek ettől függetlenül sikeresek Belgiumban. A „Sértett a nézőpontban” (továbbiakban: SN) sértett-szemponturna program, melyet először egy kísérleti börtönprojekt részeként vezettek be. Az SN olyan ismereteket mobilizál, amelyek a bűncselekmény konzekvenciáit a börtönön kívül vizsgálják. A börtönbe kerülés pillanatától ez a viktimológiai ismeret a hagyományos bűnelkövető-alapú ismeretekkel kerül kölcsönhatásba a börtönben. Az egész tézisben azt is kutatták, hogyan tudja a hagyományos Foucault-i hatalom/ismeret centrumot felülírni a sértett-központurna és a RIR által inspirált gyakorlat a belga börtönökben.⁷

A resztoratív börtönök létrejötte

Hosszú évek politikai mellőzése után Stefaan De Clerck belga igazságügy-miniszter új lendületet adott a büntető igazságszolgáltatásnak, különösképpen a börtönügynek. Az ő tanulmánya a „Büntető stratégia és bebörtönzés”, az első olyan dokumentum, amely említést tesz a RIR-ről.⁹ Ez persze nem a semmiből bukkant elő. Az 1980-as évek közepe óta a sértettek nagyobb figyelmet kaptak a büntető igazságszolgáltatás rendszerében, belga értelmiségi körökben, a közvéleményben és a döntéshozók között egyaránt.

⁵ Tubex, H. – Snacken, S.: *L'évolution des longues peines de prison: sélectivité et dualisation*. In: *Approches de la prison*. (C. Faugeron, A. Chauvenet, P. Combessie eds.) Brussels, 1996. 223-243. – Tubex, H.: *Van gevaarlijke misdrijfplegers naar langgestraften*. In: *Strafrechtelijke beelden in beweging*. (S. Snacken ed.) Brussels, 2002. 239-269.

⁶ Mary, P.: *Le travail d'intérêt général et la médiation pénale face à la crise de l'état social: dépolitisation de la question criminelle et pénalisation du social*. In: *Travail d'intérêt général et médiation pénale. Socialisation du pénal ou pénalisation du social?* (P. Mary ed.) Brussels, 1997. 325-347. – Mary, P.: *La pénalisation du social comme hypothèse de travail*. In: *Délinquance et insécurité en Europe: vers une pénalisation du social?* (P. Mary, T. Papatheodouros eds.) Brussels, 2001. 7-23.

⁷ Daems, T.: *Is It All Right for You to Talk? Restorative Justice and the Social Analysis of Penal Developments*. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 12. 2004. 2. 132-149.

⁸ Oriëntatiennota strafbeelden en gevangeniswezen. Brussels, 1996.

⁹ Robert, L. – Peters, T.: *How restorative justice is able to transcend the prison walls: a discussion of the 'restorative detention' project*. In: *Restorative Justice in Context. International practice and directions*. (E. G. M. Weitekamp, H. J. Kerner eds.) Cullompton, 2003. 95-122. – Robert, L.: *Herstelgerichte detentie in België: tralies in de weg?* *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 2004. 4. 24-41. – Aersten, I.: *Restorative Prisons: A Contradiction in Terms?* In: *The Persistent Prison. Problems, Images and Alternatives* (C. Emsley ed.) London, 2005. 196-213.

A kriminológusok megragadták a szélesedő RIR-mozgalom lehetőségét, és elindítottak egy sor kísérleti mediációs projektet. Néhány tanulmány kiemelte a RIR-nek a belga börtönökben történt bevezetése előnyeit.¹⁰

Az igen szoros kapcsolatnak köszönhetően, amely a belga akadémikusok és a döntéshozók között fennáll, nem tartott sokáig, amíg a RIR-hez köthető elképzelések utat találtak a politikai diskurzushoz.

A RIR-rel végzett első kísérlet 1997 őszén kezdődött egy széleskörű kutatási projekt keretében, amely „A koherens és sértett-központú büntetőpolitika” nevet kapta. A rákövetkező évben a projektnek ezt a részét egy nagy ívű akciótervvé szélesítették ki. Hat – három flamand, három vallon – börtönben kísérleteket kezdtek el, hogy megvizsgálják a sértett-központú és a RIR által inspirált megközelítés integrálásának a lehetőségét a belga börtönökben. A fő vonal, ami köré a kutatók gondolatai csoportosultak az volt: hogyan lehetne a sértetti perspektívát a börtönökben bevezetni. A konkrét próbálkozások között említhetjük a sértett és az elkövető közötti mediációt a börtönben, a kompenzációs sémákat, melyek során a fogvatartottak visszafizethették az általuk okozott károkat, továbbá a sértettre figyelő programokat, mint az SN.¹¹

A következő igazságügy-miniszter – Marc Verwilghen – úgy mutatta be magát a hírhedt „Dutroux-ügy” ismeretében: olyan politikus, aki a sértettek szükségleteire figyel, és megvédi a jogaikat. Ennek hatására a közvélemény a „Fehér Lovag” címet ragasztotta rá.¹² Verwilghen jóváhagyta a resztoratív börtönökkel kapcsolatos kutatást, magáévá tette a RIR filozófiáját, egy alkalommal még azt is kijelentette, hogy „El kellene mozdulnunk a megtorló büntetőjogtól a resztoratív jog irányába.” Kétévi kutatás után felmerült, hogy egy újfajta szakmai szemléletet kellene bevezetni a belga börtönrendszerben. 2000

¹⁰ Neys, A. – Peters, T.: De gevangenisstraf bekeken in een herstelrechtelijk perspectief. In: *Tralies in de weg. Het Belgische gevangeniswezen: historiek, balans en perspectieven.* (A. Neys et al eds.) Leuven, 1994. 391-423. – Peters, T.: De functies en de doeltreffendheid van de gevangenisstraf bevraged vanuit het herstel. *Metanoia*, 5. 1997. 6-11.

¹¹ T. Peters et al: *Bouwstenen voor een coherent herstel – en slachtoffergericht justitiebelied.* In: *Het recht op het recht pad?* (B. van Doninck, L. Van Daele, A. Naji eds.) Antwerpen, 1998. 117-165.

¹² A Dutroux-ügy – a feltételek szabadlábbon lévő pedofil kertjében 1996-os letartóztatásakor öt holttestet (4 elrabolt gyermekéét és az egyik alkalmazottját) találtak elásva, továbbá két gyereket találtak a titkos pincéjében elzárva (a két kislány még élt, de már nem lehetett rajtuk segíteni) – nyomán Parlamenti Vizsgálóbizottságot szerveztek, hogy megvizsgálják: milyen hibákat követtek el a különböző belga rendőri szervek, és milyen felelősség terheli az igazságügyi rendszer egészét. A Bizottság élére Marc Verwilghent jelölték ki, aki együttérzést mutatott a Dutroux-ügy sértettjeivel és családjaikkal szemben, továbbá megértéssel fogadta a közvélemény rosszállását, amely az igazságügyi rendszer hibáit kritizálta, ezzel pozitív jelzéseket adott, amelyért a „Fehér Lovag” becenévvel látták el. (A két kislány temetésén százezrek tüntettek – mindenkinél fehér luftballon volt és mindenki fehérbe volt öltözve – követelve a kormánytól, a parlamenttől, hogy tegyen valamit, vessen véget a borzalmaknak, védje meg a hatóság az állampolgárokat, főként pedig védtelen gyermekeiket.)

márciusától egy munkacsoportot bíztak meg¹³ egy új miniszteri körlevél megírásával, mely 2000 őszén jelent meg. A körlevél minden egyes belga börtönbe egy ún. resztoratív tanácsadót rendelt, függetlenül a börtön típusától vagy méretétől.

Az intézkedés fő célja az volt, hogy kulturális változást vigyenek a börtönökbe (a miniszteri körlevél „kulturális szempontot” említ), s egy resztoratív szervezésű börtön-struktúrát állítsanak fel. (2000 végén, amikor az első resztoratív tanácsadók munkába álltak a börtönökben, a kutatási akció véget ért.)

A resztoratív tanácsadók már közel tíz éve aktívan dolgoznak a belga börtönökben: foglalkozásokat szerveznek a sértettekről és a RIR-ről a fogvatartottaknak és a börtönszemélyzetnek egyaránt; kapcsolatokat hoznak létre és tartanak fenn mediációs szolgálatokkal, más RIR- és sértett-központú programokkal (mint pl. SN), illetve a helyi közösség lakosaival. A RIR-rel kapcsolatos elképzelések bekerültek Belgium első Büntetés-végrehajtási Törvényének (2005. január 12.) számos szakaszába.

Sértett a nézőpontban

A Sértett a Nézőpontban programot 1995-ben indította el a Flamand Sértett Támogató Alapítvány azért, hogy az elkövetők beeláthassanak a viktimalizációba, és az ebből fakadó konzekvenciákba. Abban az időben az SN-t a belga Igazságügyi Minisztérium támogatta anyagilag, és csak alternatív szankcióként került alkalmazásra. A resztoratív börtönök kialakításáról 1998-ban kezdődött kutatás adta az első lökést ahhoz, hogy az SN-t a belga börtönökben bevezessék. Ennek során a kutatók három flamand börtönből (Leuven-Central, Leuvan-Hulp és Hoogstraten) választottak ki fogvatartottakat a kutatási projektben, illetve az SN-foglalkozásokon való részvételre.

A flamand kormány egy fontos irányelvet jelentetett meg 2000 nyarán, mely a fogvatartottak megsegítéséről és támogatásáról szólt, lehetőséget biztosítva ezzel a sértettekkel, a RIR-rel és mediációval foglalkozó szervezeteknek.

Az irányelv nem csupán a fogvatartottak jogainak és szükségleteinek a ki-elégítését célozta meg, hanem a személyes megközelítést is hangsúlyozza, az elkövetőket olyan emberekként kezelve, akiknek a sértett és a társadalom számára valamit vissza kell állítaniuk, vagy meg kell javítaniuk. Ebben a vonatkozásban a flamand hatóságok megpróbálták felkelteni a felelősségérzetet a fogvatartottakban, segítve őket, hogy reflektálni tudjanak jogellenes magatartásuk konzekvenciáira, és hogy ösztönözzék őket, ha lehetséges: valamilyen jóvátételt adjanak a sértettnek és a társadalomnak.

¹³ Ugyanakkor sajnálatos, hogy egyetlen, a sértetteket segítő szolgáltatás képviselője sem került be a munkacsoportba. A két kutató (C. Jacquain és H. Malempré), aki a resztoratív börtönök projektben dolgozott, elszalasztott lehetőségnek tartja ezt: a sértetteket segítő szolgálatok jelenléte nagyban hozzájárulhatott volna az újonnan bevezetett „resztoratív tanácsos” szerepkörének adekvátabb definiálásához a börtönben.

Az SN és a Suggnomé (egy non-profit szervezet, mely a RIR-rel kapcsolatban tevékenykedik, illetve szolgáltatásokat nyújt ezen a téren és a mediációban) egy kétéves közös projektet kezdett el, melyet a Flamand Jóléti Minisztérium hagyott jóvá. A projekt célja az volt, hogy ezeknek, az előző bekezdésben felvázolt szélesebb körű feladatoknak a konkrét megvalósulásához hozzájáruljon, és hogy kölcsönös kapcsolatot építsen ki a „kívülállók” és a „bent lévők” között, az „elkövető” és a „sértett” között.¹⁴ A projekt első évében az SN, illetve a fogvatartottak és a sértettek közötti mediáció végrehajtása és fejlesztése köré szerveződött a három flamand börtönben. A második év során a hangsúly eltolódott egy közös álláspont kutatása, kialakítása felé: hogyan lehetne egy sor resztoratív kezdeményezést a flamand kormány irányelvének keretén belül megvalósítani. Ez a kezdeményezés, hogy közös pontra érjenek, meghíúsult, és mindkét szervezet (legalábbis formálisan) külön utakon kezdett járni a resztoratív börtön kialakítása érdekében.¹⁵

Az SN tevékenységét 2005-ben két további börtönre (Gent és Hasselt) terjesztette ki Flandriában.

Víziók és célok

Az SN-t – akár általánosságban nézve, akár a flamand börtönökben betöltött szerepét tekintve – a belga és a flamand büntetőpolitika szélesebb fejlődésében kell elhelyezni, mint ahogy ezt röviden körvonalaztuk. Az SN explicit módon beírta magát a mai belga társadalom büntetőjogi fejlődésének resztoratív vonulatába. Ahogy maguk a projekten dolgozó szakemberek többször is hangsúlyozták: az új elvárásoknak – amelyeket a döntéshozók és a szélesebb társadalom tagjai emelnek a fogvatartottakkal szemben – találkozniuk kell a fogvatartottak lehetőségeivel, hogy ezeknek az elvárásoknak képesek legyenek megfelelni.¹⁶

Az SN a bűncselekmény konzekvenciáit helyezi programja középpontjába. Ezt a legjobban egy prospektusa világítja meg, melyet a szervezet arra használ, hogy a börtönszemélyzetet megismertesse a program filozófiájával és módszertanával: „Mi nem arról beszélünk, miként történt a bűncselekmény, de mégis koncentrálnunk a bűncselekmény konzekvenciáira”. Egy büntetés-központú filozófia hagyományait alapul véve az SN ezt a hangsúlyt a bűncselekmény okairól a resztoratív megközelítésre teszi. Ebben a bűncselekmény mint

¹⁴ De Bock, S. – Marain, T. – Raes, G.: Slachtoffer in beeld in het kader van herstelgerichte detentie. Eindrapport 2002-2003. Algemeen Steunpunt Welzijnswerk. Unpublished report, 2003. 2. – Slachtoffer in beeld in het kader van herstelgerichte detentie. Eindrapport werkingsjaar 2003-2004. Algemeen Steunpunt Welzijnswerk. Unpublished report, 2004. 2.

¹⁵ Slachtoffer in Beeld – Suggnomè vzw Forum voor Herstelrecht en Bemiddeling. De uitbouw van een herstelgericht aanbod aan gedetineerden vanuit de Vlaamse Gemeenschap. Eindrapport Unpublished report, 2002.

¹⁶ Marain, T.: Het slachtoffer in beeld bij seksuele delinquenten. Een proefproject in de gevangenis van Hoogstraten. Algemeen Welzijnswerk. Unpublished MA thesis, 2003.

az elkövető és a sértett közötti konfliktusként jelenik meg, és a bűncselekményre adott reakciót túlnyomórészt a törvénysértéssel okozott sérelem helyreállítására irányítja. Álláspontja szerint az elkövetőket bátorítani kell, fogadják el a felelősségüket, és a társadalomnak is különleges a felelőssége, hogy egy sor lehetőséget biztosítson a számukra ennek megvalósítása érdekében.¹⁷

A felelősség és a jóvátétel hangsúlyozásával az SN az emberi tapasztalat két szintje – a kognitív szint (az ismeretek adása) és a cselekvés szintje (a tenni akarás bátorítása) – között teremt kapcsolatot. Erről sokat olvashatunk az SN-jelentésekben, amelyek gyakran emlegetik, hogy a résztvevők növekvő figyelem és ismeretei rendszeresen eredményezik az elkövető–sértett mediációs viszonylatban a károk megtérítését, a sértettel történő kapcsolatfelvételt stb.

Az általános SN-program célja háromoldalú. Célja először is az elkövetők ismerethiányának a megszüntetése a téren, hogy az általuk elkövetett bűncselekmények milyen következménnyel járnak a sértettre nézve. A program ezen része egy növekvő betekintésre koncentrál azáltal, hogy a tényeket, információkat szolgáltat a viktimalizáció szociológiai és pszichológiai konzekvenciáiról. Úgy teszi ezt, hogy bemutatja az elkövetőknek, milyen lelki mechanizmusokon mennek keresztül a sértettek, amikor traumatikus élményekkel kénytelenek megbirkózni. (Ennek kapcsán meghívják a sértettet, hogy idézze fel a tapasztalatait stb.)

Másodsorban az SN megpróbál empátiát stimulálni, azaz felkészíti az elkövetőket, hogy képesek legyenek magukat a sértett pozíciójába helyezni, azaz mintegy helyet cserélni, hogy érezzék: mit gondolhatnak a sértettek a viktimalizációról. Ezt az érzelmeket kifejező szavak, kifejezések alapszókincsének megszerzésével, érzésekre vonatkozó kérdőívek segítségével, szerepjátékokkal stb. érik el.

Harmadjára az SN törekszik arra, hogy segítse az elkövetőket: tegyenek lépéseket a felelősségvállalás felé. Létezik egy külön program a szexuális bűnelkövetők részére, amely a szexuális erőszak különleges következményeire koncentrál, és jelentős mennyiségű energiát szán a kognitív disztorzióval történő munkára, azaz azonosítja, és állásfoglalásra készíti azokat a meggyőződéseket és szempontokat a szexuális erőszak konzekvenciáinak vonatkozásában, melyek igaztalanok, vagy megpróbálják igazolni, racionalizálni vagy minimalizálni a felelősséget a kézenfekvő tényekkel szemben.¹⁸

A börtön – Foucault szerint – egyre növekvő információs gyűjtemény a „törvényszegőkről” – azokról az emberekről, akik akaratlagosan megsértik a társadalmi szerződést –, amely vizsgálati és dokumentációs eszközök segítségével a bűnöző/bűnelkövető kategória megszületéséhez vezetett.

¹⁷ De Bock, S. – Marain, T. – Raets, G. i. m.

¹⁸ Marain, T. i. m. – Marain, T.: Het Project „Slachtoffer in Beeld” in het kader van herstelgerichte detentie. *Metanoia*, 13. 2005. 76-88.

A börtön fokozatosan változott laboratóriummá a tudományos kutatók számára, amelyben a bűnözőről kapott ismeret – mely maga is egy új ismeret-kategória – együtt járt a bűnözőről szóló felszínre kerülő ismeretmezővel, a kriminológiával.

Ennek az új ismeretkategóriának mélyreható konzekvenciái vannak arra nézve, hogy miként tudunk foglalkozni a törvénszegés kezelésével. Az elkövetőkről szóló uralkodó nézetek, miszerint a bűnözők racionális lények, akik költség/haszon analízist végeznek, hirtelen nem nyújtott elegendő magyarázatot arra, hogy az emberek miért követnek el bűncselekményeket. Sőt, a hangsúly a bűncselekményről az elkövetőre tolódott, az életéről szóló ismeretekre, és utolsósorban azokra a módokra, amivel megbüntethető.¹⁹

Az összegyűjtött információ teret nyitott a cselekmény mint bűncselekmény „tudományos osztályzásának”, és az egyént „bűnelkövetőként” osztályozta, amelyeknek – Foucault szerint – a kriminológia volt a szükséges előfeltétele.²⁰

A sértett belép a börtönbe

A kriminológia fejlődése iránt mutatott érdeklődés, továbbá a büntetőügyben (újra) megjelenő evolúciós, (neuro)biológiai, neuropszichológiai és hasonló perspektívák azt sugallják, hogy a bűnelkövetőkről szerzett ismeretre még mindig szükség van, és azt hevesen kutatják.²¹ Ezen felül a bűnmegelőzést célzó kortárs kezdeményezések szerint ahhoz, hogy megelőzzük az ismételt viktimizációt, egy másfajta ismeretet kell az elkövetőről megtudni.

Az elkövetőnél a modus operandira, az elkövetés jellemzőire kell rákérdezni: miért döntött az elkövetés mellett, hogyan tervezte azt stb. Az így szerzett információt nem azért szerezzük be, hogy „megbüntessük” az elkövetőt, hanem, hogy a potenciális célpontok sebezhetőségével megfelelően „foglalkozzunk”.²²

A bűncselekmény sértettjeitől szerzett információ és ismeretanyag szintűgy nagyon fontos. A viktimizáció számadatainak és a sértettek tapasztalatainak minőségi részletezése, értékelése nem csupán sértett-vonatkozású problémák (pl. a trauma utáni stressz) kezelésére használható, de szolgálhatja és szolgálja is az elkövető-központú intervenciót is; illetve a sértettektől szerzett ismeretet az elkövetőkkel kapcsolatos munkában szintén használják. Ettől annyira érdekes az SN és a többi hasonló program. Az SN olyan ismeretforrá-

¹⁹ Foucault, M.: *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Paris, 1975. 292.

²⁰ M. Foucault, M. i. m. 295-296.

²¹ Vö. *Tijdschrift voor Criminologie* 46. Thematic issue on developmental and life-course criminology. (A. Donker et al eds.). 2004. 332-394. – *Tijdschrift voor Criminologie* 47. Thematic issue on biosocial perspectives in criminology. (A. A. J. Blokland et al eds.) 2005. 103-209.

²² Daems, T.: *Repeat Victimization and the Study of Social Control*. *International Journal of the Sociology of Law*, 33. 2005. 85-100.

sokat mobilizál, amelyek térben és eredetben a börtönön kívül találhatók és (antropológiai értelemben) a bűncselekmény sértettjéhez köthetők; a fogvatartott szembesül ezekkel az ismeretekkel, s végső következményként a „külvilág” és a „belső világ”, a „sértettek” és az „elkövetők” között interakció lép fel.

Az SN-foglalkozások alkalmával a viktimalizációról szóló ismeretek a börtönben legalább három formában megjelennek:

- az egész foglalkozás-sorozat alatt az SN-szakemberek magas szintű (akadémiai) tudásanyaggal rendelkeznek kriminológiából, pszichológiából és/vagy szexológiából, megtöltve a foglalkozásokat a sértettel és az empátiával kapcsolatos szókinccsel és ismerettel;
- a sértetteket megkérlik, hogy osszák meg tapasztalataikat a résztvevőkkel, és nyíltan meséljenek a bűncselekmény után történekről;
- a foglalkozásokat olyan szakemberek segítségével szervezik, akik jártasak a sértettek támogatásában, továbbá ügyvédekkel, akik sértettekkel kapcsolatos ügyeket beszélnek meg, és polgári kárigényeket rendeznek.

Ez az ismerethalmaz, amely a börtön falain kívülről jön, azt szolgálja, hogy alapos betekintést kapjanak az elkövetők törvénytelen magatartásuk konzekvenciáiba, növeljék empátiakészségüket, s végső soron ösztönözve legyenek a felelősségvállalásra, az okozott kár jóvátételére.

Új remények

A bűncselekmények áldozataival kapcsolatos növekvő „érzékenység” számos új, a sértettekhez köthető reményt keltett, melyek közül néhányat jogszabályi rendelkezések öntöttek formába [pl. a Büntetés-végrehajtási Törvény (2005. január 12.) és a feltételes szabadlábra helyezéstről szóló 1998. évi március 5-i és 18-i rendelkezések]. Az új belga Büntetés-végrehajtási Törvényben a sértettek-re irányuló figyelem és a resztoratív megközelítés a börtönökben formálisan a törvény számos §-ában megtalálható. Az 9. § a resztorációt, mint a börtönbüntetés egyik célját sorolja fel; ugyanezen § (3) bekezdése az egyéni fogvatartási tervet (azaz a börtönbüntetés alatti fejlesztő programok megtervezését, amelyet az elítélttel közösen, vele egyetértésben visznek véghez, és amely a munkavégzést és tanulást, a sértettel való közvetlen tevékenységeket stb. tartalmazza) a RIR-hez köti.

Egy másik fontos § a fogvatartási terv tartalmához köthető. A fogvatartási tervtől elvárják, hogy tartalmazzon resztoratív tevékenységeket, még pontosabban olyan tevékenységeket, amelyek „a sértettnek okozott kárhoz” kapcsolódnak. A 82. § a börtönfoglalkoztatást tárgyalja és azt, hogy ez hogyan szolgálja a sértett javát, továbbá a jóvátételt és a tartozás visszafizetését.

Egy következő § (84. §) azt javasolja, hogy a börtönfoglalkoztatást részben a fogvatartási terv alapján ismerjék el (mely során a resztorációs cél játszik szerepet).

A Büntetés-végrehajtási Törvény parlamenti vitája során felmerült a kérdés, hogy melyek lesznek a lehetséges következményei annak, ha egy elítélt nem hajlandó együttműködni a saját fogvatartási tervének felvázolásában. A kérdést feltevő parlamenti képviselő (Jean-Pierre Malmendier) véleménye szerint az ilyen visszautasítás nem maradhat konzekvenciák nélkül. Az igazságügy-miniszter (Laurette Onkelinx) válaszában hangsúlyozta, hogy „közvetett konzekvenciák” származhatnak a visszautasításból, pl. említést tesznek róla a feltételes szabadlábra helyezéssel kapcsolatos előterjesztésben.²³

Az 1998. évi március 5-i és 18-i törvények új eljárást léptettek életbe, amely szabályozta, hogy miként biztosítsák a fogvatartottak számára a feltételes szabadlábra bocsátást. A jelentkező fogvatartottakat megkérték, hogy állítsanak össze egy reintegrációs tervet, melyben bemutatják, milyen lépéseket tettek a börtönbüntetés ideje alatt, és mit terveznek a szabadlábra bocsátásuk esetén (beleértve többek között a munka és lakhatás terveit).

A sértettekkel szembeni magatartás is fontos „tényezővé” vált. Ezt szintén belevették a feltételes szabadságra helyezésről szóló törvénybe. A 3. § (3) bekezdés e) pontja szerint a feltételes szabadlábra bocsátás egyik ellenjavaslatja lehet, hogy milyen a fogvatartottnak a bűncselekmény sértettjével szembeni magatartása. Így, ha a fogvatartott nem tudja felmutatni, hogy tett lépéseket a sértett irányába, ez okot adhat arra, hogy továbbra is börtönben tartsák. Ezzel szemben a feltételes szabadságra bocsátást előkészítő bizottság a sértett irányába tett lépéseket figyelembe fogja venni.²⁴

Ezeket az új elképzeléseket nem csupán jogszabályi rendelkezésekben fogadták el és erősítették meg az állami szervek részéről, de társadalmi elfogadottsággal is rendelkeznek, számos külsős résztvevő osztja ezt az álláspontot. A már említett, mediációs szolgáltatásokat nyújtó Suggnomè, amely egy ngo (nem kormányzati szerv), úgy érvel, hogy a pozitív konzekvenciáknak kell érvényesülniük azoknál a bűnelkövetőknél, akik közvetlen tevékenységet folytatnak a sértettel.²⁵ Jó lenne, ha Magyarországon is ilyen irányba mozdulnának el az állami szervek és a civil szervezetek.

Az SN másfelől viszont fenntartja, hogy „az elítéltnak magának kell a felelősséget vállalnia, hogy felismerje a resztorációt, és ösztökélnie kell magát, s ha nem teszi, igazolnia kell azt is, hogy miért nem dolgozik ezen”.²⁶

Ezek a sajátosságok Adam Crawford „szerződéses igazságát” idézik fel, melyben a bűncselekmény jóvátételének irányítását oly módon teszik vonzóvá az elkövető számára, hogy a szerződésbe őt is bevonják.²⁷

²³ Belgian Chamber of Representatives. Compte rendu intégral/Integraal verslag. Séance plénière/Plenumvergadering. Brussel, 2004.

²⁴ Ministry of Justice, De Commissies voor de Woorwaardelijke Invrijheidsstelling: missie, visie, doelstellingen, acties. Brussel, 2002.

²⁵ Slachtoffer in Beeld – Suggnomè vzw Forum voor Herstelrecht en Beemiddeling, i. m. 35-38.

²⁶ Slachtoffer in Beeld – Suggnomè vzw Forum voor Herstelrecht en Beemiddeling, i. m. 33.

²⁷ Crawford, A.: Contractual Governance of Deviant Behaviour. Journal of Law and Society, 30. 2003. 479-505.

Ebben a konkrét esetben, ha az elítélt visszautasítja a szerződés-tervezetben való együttműködést, azaz a fogvatartási tervben vagy a reintegrációs tervben, azt a szabadlábra helyezésekor feljegyzik. Másrészt, a teljes fokú együttműködés esetén jelzés értékűnek tartják, hogy az elítélt felvállalja a felelősségét közvetlenül a sértettel szemben. Ezzel akár még a „gyorsítósávra” is kerülhet a feltételes szabadlábra helyezés terén.

Ez az álláspont azonban egy másik fontos kérdéshez vezet. Az áldozatközpontú és a RIR által inspirált gyakorlatok intézményesítése még nehezebbé, ha nem lehetetlenné teszi a döntéshozók és a sértettek számára, hogy megtudják, vajon az elkövető e tettei hitelesek-e, vagy sem. Amint a resztoratív gyakorlatokat strukturálisan, és az elvárásokat formálisan felállítják, többé nincs mód arra, hogy megállapítsuk, hogy az elkövető, aki ebben a gyakorlatban részt vesz, mennyire gondolta a dolgot komolyan. Susanne Karstedt szerint ezek és más kapcsolódó problémák az érzelmek láthatatlanságából fakadnak.²⁸

Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy az egyetlen személy, aki tudja, hogy a sértett irányába kifejtett tevékenység valóban bűnbánat-e, és a megbocsátás hiteles érzéséből táplálkozik-e, az maga az elítélt. A hitelesség paradoxonja lehet, hogy az egyik fő megoldásra váró problémája a RIR intézményesítésének.²⁹ Vajon azok az elítéltek, akik szeretnének „élni a lehetőséggel”, milyen mértékben nem használják ki az új csatornák adta lehetőségeket, amelyek strukturálisan megnyílnak számukra, és részvételt biztosítanak nekik az RIR-gyakorlatban?

Vajon a döntéshozók elvárják-e, hogy az elkövetők részt vegyenek a resztoratív gyakorlatban? Ha igen, hogyan befolyásolja a részvételük a jövőbeni döntéshozatalt (pl. a feltételes szabadlábra helyezésnél)? Mint minden új jogintézmény alkalmazása, a RIR is számos kérdést vet fel a gyakorlatban.

A jogsértésektől a károkig

A börtönbeli resztorációs programoknak – mint pl. az SN vagy a sértett-elkövető mediáció végrehajtása, illetve az új jogszabályi rendeletekhez és büntetőstratégiához fűzött elvárások – hozzá kell járulniuk az eredeti „jogsértés” (azaz a jogszabály megsértése, amelyet szabadságvesztés-büntetéssel szankcionálnak) újradefiniálásához és újra központba állításához a „károk” figyelembe vételével, eljutva azokhoz a fájdalmas konzekvenciákhoz, melyeket a törvényszegés okozhatott azok számára, akik közvetlenül (vagy közvetve) érintettek. Ez az elkövetőkkel való foglalkozás a káros következmények és érzelmek vonatkozásában a törvénykezési apparátus racionális és felelős szereplőit arra sarkallja, hogy költségelőny-analízist végezzenek, és felmérjék a büntető szankció várható elrettentő hatását. Ez az, ami látszik az ítélethozatal

²⁸ Karstedt, S.: *Emotions and Criminal Justice*. *Theoretical Criminology*, 6. 2002. 306.

²⁹ Vö. *Institutionalizing Restorative Justice*. (I. Aertsen, T. Daems and L. Robert eds.) Cullompton, 2006.

szintjén a háttérben, és ami egy új dimenziót hoz előtérbe: az embert és az érzéseit. Azon túl, hogy az elkövetőt „bukott döntéshozónak” bélyegzik – saját meggyőződése szerint is –, az elítélt egy érzelmileg inadekvát emberi lényként jelenik meg. Az esetek túlnyomó többségében hiányzik a szókincse, hiányoznak a képességei, hogy a potenciális sértett helyzetébe képzelje magát; és mint ilyen személy, folyamatos veszélyt jelent a társadalom többi tagjára.

Az új kezdeményezések, amelyek a belga büntető igazságszolgáltatás stratégiai fejlődéséből fakadnak, azt sugallják, hogy a rehabilitációs ideológia négy komponense – munka, iskola, erkölcsi hatás és fegyelmezés – amely Thomas Mathiesen szerint különböző mértékben, de majd négy évszázada uralta az elítéltekkel folyó munkát, most egy ötödik komponenssel egészült ki: az inadekvát érzelmi képességek orvoslásával. Azonban, hasonlóan a többi képességekhez, az érzelmi képességekkel történő foglalkozás lehetősége csak a teljes börtönpopuláció kis része számára elérhető.

Például az SN-programba való bekerülés három módon is korlátozva van:

- a személyi állomány korlátozott száma és a kislétszámú civil szervezetek óhatatlanul is korlátokat állítanak: a program mindössze három, 2005-től öt börtönben működik Flandria 17 börtönéből;
- azok az elkövetők (pl. a kábítószerrel visszaéléssel büntetettek, embercsempészek), akik nem köthetők beazonosítható sértetthez, általánosan kizártak a programból³⁰;
- a szigorú kiválasztási folyamatok – melyek felvételi beszélgetésekből és néha a pszichoszociális szolgálatokkal folytatott konzultációkból állnak a börtönben – eleve megszürik azokat a fogvatartottakat, akik a legesélyesebbek arra, hogy a börtönpopulációból az ő érzelmi képességeiket fejlesszék, vagy állítsák helyre.

Az első korlátozó tényezőnek gazdasági és humánerőforrás okai vannak, ami bizonyos mértékig stratégiai döntésekkel orvosolható. A másik két tényező azonban egyenesen a resztoratív filozófia lényegébe vág, és a konzekvenciák összpontosításától egyenesen a bűncselekmény okozta károkhoz vezet.

A börtöntől a társadalomig

A „sértett” és az „elkövető” közötti interakció hatást gyakorol a büntető igazságszolgáltatás rendszere és a társadalom egésze közötti interakcióra.

Az SN dolgozói úgy tekintenek magukra, mint a „társadalom képviselőire”, és úgy interpretálják a programot, mint egy lehetséges módját annak, hogyan bánjunk az új elvárásokkal, amelyek a fogvatartottakkal szemben felmerültek. A bűncselekmény okát és az érzelmi dinamikát kutatva az elkövetőkkel végzett munka során, amikor posztviktimizációs szituációt hoznak létre, és „játszanak el”, a résztvevők fontos kijelentéseket tesznek az emberiségről és a

³⁰ Volt néhány kísérlet olyan elkövetőkkel, akik úgynevezett „sértett nélküli” bűncselekményt követtek el, de őket eddig általában kizárták a programból.

társadalomról, s sokszor a társadalom elvárásait fogalmazzák meg. Az elvárások azért jelentkezőnek, mert „mi” azt szeretnénk, hogy „ők” olyanok legyenek, mint mi. Megmutatva azt, amit „mi” inadekvátként élünk meg „bennük”, mi határozzuk meg a saját elvárásaink eszközeivel, hogy mi az „adekvát”.

A törvények nem csak arra szorítják a polgárokat, hogy a „jó” (törvénytisztelő) döntéseket hozzanak, de arra is szükség van részükről, hogy adekvát érzelmi képességeik legyenek, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy előre jelezzék egy potenciális törvényszegés káros konzekvenciáit, és ez megakadályozza őket abban, hogy polgártársaiknak sérelmet okozzanak. Röviden: ahhoz, hogy az elítéltek szabadulásuk után a társadalom teljes értékű tagjaivá váljanak, az érzelmi dimenzióra is szükség van.

Konklúzió

A sértett-központú programok, mint az SN, megmutatták a büntető igazságszolgáltatás érzelmi dimenzióját, ami emocionálisabbá teheti a börtönöket. Sok mondható el arról, hogy az érzelmekről a megfelelő helyen kell beszélni a büntető igazságszolgáltatásban, sőt (talán különösen) a börtönökben, ez azonban nem kell, hogy eltántorítsa a megfigyelőket és a résztvevőket számos akaratlagos és akaratlan következmény – amelyek ebből fakadnak – figyelembe vételétől.

A Belgiumban végzett megfigyeléseknek a börtönök falán túl nyúló jelentőségük van. A sértettek érdekeit figyelembe vevő projektek – mint pl. az SN – a büntető igazságszolgáltatás részeivé váltak, miáltal egy érzékenyebb, a sértettek szükségleteire koncentrááló szervezeti struktúrát idéztek elő, amelyben a kulcsszereplők helyzete ehhez a szükséglethez igazodik.

Eközben ugyanebbe az irányba ható ösztönzés érkezett a legmagasabb stratégiai szintekről: az Európai Uniótól és az Európa Tanácstól.³¹

A kormányok egyre inkább – akár az Unió ajánlásaira és kötelezettségeire adott válaszként, akár azoktól függetlenül – olyan rendelkezéseket vesznek fel a büntetőjogi törvénykönyveikbe, amelyek hallhatóvá teszik a sértett hangját a büntető igazságszolgáltatás rendszerében. Például a tárgyalótermi meghallgatás jogán keresztül³², vagy úgy, hogy a sértett információt nyújthat be a feltéte-

³¹ Az Európai Unióval kapcsolatban lásd. pl. a Tanács Kerethatározatát a sértettek és a büntető-eljárások állásáról (2001. március 15.) és a Tanács 2004/80/EC sz. Irányelvét a bűncselekmény sértettjeinek kompenzációjáról (2004. április 29.) – Az Európa Tanácsnak messzire nyúló hagyományai vannak az ajánlások és egyezmények terén, amelyek a viktimalizáció különböző aspektusait vizsgálják. Az R (87) 21. sz. Ajánlást a sértettek megsegítéséről és a viktimalizáció megelőzéséről, a Rec (2006) 8. sz. Ajánlás váltotta fel, amely a korábbi Ajánlást frissíti, szélesíti általánosságban foglalkozva a sértettekkel és kiemelten a terrorizmus sértettjeivel.

³² Vö. Kool, R. – Moerings, M.: The victim has the floor. The victim's right to be heard writing or orally in the Dutch courtroom. *European Journal of Crime, Criminal Law a Criminal Justice*, 12. 2004. 46-60.

les szabadlábba engedő testülethez³³, vagy hogy joga van a kártalanításhoz. Új információk és új elvárások jelennek meg a büntető igazságszolgáltatás rendszere oly szorosan őrzött határain belül, és akár közvetve, akár közvetlenül, továbbbi hatást gyakorolnak az ítélethozatal és a feltételes szabadlábba helyezés döntéshozatali folyamatára. A sértettekkel és a viktimalizációval kapcsolatos tapasztalatok a bűnügyek egy teljesen új dimenzióját tárják fel a hagyományos elkövető-központú megközelítéséhez képest, melyek egzakt konzekvenciái még tisztázatlanok.

Érdekes módon az új Európa tanácsi ajánlás, amelyet 2006. június 14-én fogadtak el, a „sértett rehabilitációjáról” szól (16. §), ami egy olyan kifejezés, amelyet eddig kizárólag az elkövető relációjában használtak: ti. eddig a törvényszegőket kellett rehabilitálni, a társadalomba visszavezetni.

Van ennek egy fontos szimbolikus jelentősége: a sértett rehabilitálásában – az Ajánlás szerint – a büntető igazságszolgáltatás rendszerének, a médiának és a széles közvéleménynek is fontos szerep jut. Tehát ez egy nagyon is világos cél, melynek megvalósulása jó úton halad az alapos viktimológiai kutatások eredményeinek, a primér és szekunder viktimalizáció rendelkezésre álló ismereteinek eredményeképpen. Mégis várnunk kell, hogy láthassuk, milyen mértékben nőnek az oly gyakran emlegetett aggodalmak. Hogy „mekkora árat is kell fizetni” egy sértett-irányú büntetőjogi orientáció széleskörű alkalmazásáért az elkövetők jogai és szükségletei tükrében, az csak a jövőben kristályosodik ki.³⁴

Ha jogszabályi rendelkezés eddig nem is tette kötelezővé a sértett iránti pozitív magatartást, a hazai büntetés-végrehajtási gyakorlat mindig kedvezően értékelte ezt.

³³ Ezt két további, 2006. május 17-én hatályba lépett törvénnyel erősítették meg a belga jogban, mely szerint az elítéltnak joga van külsős konzultációhoz, illetve olyan törvényszékek létrehozását helyezték kilátásba, amelyek az ítélet végrehajtásáért felelősek. 2006. május 22-i adásában a BBC News egy olyan riportot sugárzott, melyben arról volt szó, hogy a jövőben az Egyesült Királyságban a sértettek esetleg helyet kapnak a szabadlábba bocsátó bizottságok tagjai közt. John Ried belügyminiszter azzal érvelt, hogy a sértettek hangját „érthetőbben kell hallanunk”.

³⁴ *Reconcilable rights? Analysing the tension between victims and defendants.* (Ed Cape ed.) London, 2004.

Szűcs András

A járművezetéstől eltiltás végrehajtásának jelenlegi gyakorlata, különös tekintettel a bv. intézetek eljárásának törvényességére

Bevezető gondolatok

A járművezetéstől eltiltás speciális célja a Btk. 37. §-ában meghatározott általános büntetési célok mellett a közlekedés biztonságának, a közlekedésben részt vevők életének és testi épségének a védelme. A többi büntetőjogi szankcióhoz hasonlóan e mellékbüntetés is csak abban az esetben tudja betölteni társadalmi rendeltetését, ha végrehajtása hatékonyan, a vonatkozó jogszabályi előírások maradéktalan betartásával történik. Ha a végrehajtási tevékenység nem törvényes, nem váltja ki az állam törvényei iránti tiszteletet¹, s így az alkalmazott joghátrány sem éri el célját. Gyakorlati tapasztalatok alapján is igazolható az a tudományos tézis, mely szerint a hatékonyság feltételezi a törvényességet, vagy másképpen szólva, ha a végrehajtó szervek nem a jogszabályi rendelkezéseknek megfelelően járnak el, veszélyeztetik a bíróság által kiszabott szankció hatályosulását.

A fenti kiindulópontot elfogadva a jelen tanulmány alapját képező, 2008-ban elvégzett országos ügyészségi vizsgálat a járművezetéstől eltiltás végrehajtásában közreműködő állami és önkormányzati szervek, nevezetesen a bíróság, a büntetés-végrehajtási szervezet, a rendőrség, valamint a körzetközponti feladatokat ellátó települési önkormányzatok jegyzői (okmányirodák) e mellékbüntetés végrehajtása során kifejtett tevékenységének törvényességét vette górcső alá, megkülönböztetett figyelmet szentelve a mellékbüntetés tartamába beszámítandó időszakok vonatkozásában érvényesülő jogalkalmazói gyakorlatra.

A vizsgálat megállapításai

A bíróságoknak a járművezetéstől eltiltás végrehajtása során végzett igazgatási tevékenysége

A járművezetéstől eltiltás végrehajtásának folyamata azzal indul meg, hogy a bíróság a mellékbüntetésről – legkésőbb az azt kiszabó határozat jogerőre emelkedésétől számított három napon belül – külön értesítőlapot állít ki, majd azt leadja a kezelőiroda vezetőjének, aki az értesítőlapot haladéktalanul megküldi a végrehajtásra hivatott szerveknek.

¹ Lásd: Vókó György: Magyar Büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2006. 146.

Fő szabály szerint a bíróság az értesítőlapot egy példányban állítja ki, és azt az elítélt lakóhelye, annak hiányában az elítélt tartózkodási helye szerint illetékes körzetközponti feladatokat ellátó települési önkormányzat jegyzőjének küldi meg. A bíróság az értesítőlapot két példányban állítja ki, ha a járművezetéstől eltiltást végrehajtandó szabadságvesztés mellett szabta ki, kivéve, ha a szabadságvesztést az előzetes fogvatartással, illetőleg házi őrizettel teljes egészében kitöltöttnek vette, és az elítélt az ítélet jogerőre emelkedésekor szabadlábban van. A bíróság ilyenkor általában az értesítőlap mindkét (I. és II. jelzésű) példányát az illetékes bv. csoportnak küldi meg. Kivételt képez ez alól, ha a bíróság az elítéltet végleges hatállyal tiltotta el a közúti járművezetéstől, ebben az esetben ugyanis a bíróság az I. jelzésű értesítőlapot az illetékes körzetközponti feladatokat ellátó önkormányzat jegyzőjének (okmányirodának), a II. jelzésű értesítőlapot pedig az illetékes bv. csoportnak küldi meg.

Az értesítőlapok kiállítása és megküldése alapvető fontosságú, mert ezen intézkedések nélkül nem történhet meg a jogerős ítéletben kiszabott szankció végrehajtása. A vizsgálati tapasztalatok azt mutatják, hogy a bíróságok az általuk kiszabott járművezetéstől eltiltásról az előírt értesítőlapot szinte minden esetben kiállítják, és azt megküldik a végrehajtó szervezeteknek. Mulasztás e téren csak elvétve fordult elő.

Az egyik városi bíróság 2008. március 11. napján jogerős határozatával a vádlottat felfüggesztett szabadságvesztésre, valamint 1 évi közúti járművezetéstől eltiltásra ítélte. A bíróság a mellékbüntetésről a vizsgálat időpontjáig (2008. október 15.) nem küldött értesítőlapot az ügyben illetékességgel rendelkező okmányirodának.

Az értesítőlapok késedelmes kiállítása nem hiúsítja meg ugyan a végrehajtást, de mindenképpen hátráltatja annak folyamatát. Az ügyintézésre megállapított határidő túllépése több esetben is előfordult, esetenként a két hónapot is meghaladta.

Így pl. az egyik ügyben az ítélet jogerőre emelkedése és az értesítőlap kitöltése között 86 nap telt el, egy másik ügyben pedig 73 nappal a bíróság ítéletének jogerőre emelkedése után került sor az értesítőlap kiállítására.

Az egyik városi bíróság határozata 2008. március 6. napján lett jogerős, a mellékbüntetésről szóló értesítőlapot azonban csak 2008. június 10. napján állították ki.

A bírósági ügyintézés elhúzódása több esetben az értesítőlap késedelmes továbbításának volt tulajdonítható.

Az egyik vizsgált ügyben a bíróság ítélete 2008. július 28. napján emelkedett jogerőre. Az értesítőlapot még ugyanazon a napon kiállították, ám az csak 2008. szeptember 10. napján érkezett meg az illetékes okmányirodához.

Nem ritkán az okozott problémákat a végrehajtás során, hogy a bíróságok az értesítőlapokat nem a megfelelő címzettekhez továbbították.

Egy ügyben pl. a bíróság a végrehajtás alapjául szolgáló iratot az eljárásra hivatott okmányiroda helyett először a működési területén illetékes rendőrkapitányságnak küldte meg.

Az értesítőlapok hiányos, illetőleg pontatlan kitöltése szintén nagymértékben késleltetheti a szankció hatályosulását, hiszen ezeket az iratokat az okmányirodáknak előbb kijavítás végett vissza kell küldeniük az eljáró bíróságoknak, és csak ezt követően tudnak a végrehajtás érdekében érdemben intézkedni.

A vizsgálati tapasztalatok azt mutatták, hogy a bíróságok az értesítőlapokat általában helyesen töltik ki, hiányosságok, pontatlanságok a megvizsgált ügyekben viszonylag kevés alkalommal fordultak elő. Leggyakrabban előforduló hibaként az volt megfigyelhető, hogy a járművezetéstől eltiltás lejárata napját nem tüntették fel a végrehajtás alapjául szolgáló dokumentumokon.

A vizsgálat során megállapítást nyert, hogy a jelenleg használatban lévő mellékbüntetési értesítőlap nyomtatvány nem tartalmaz rovatot a terhelt által elkövetett bűncselekmény megnevezésére vonatkozóan, holott ezt a vonatkozó jogi szabályozás egyértelműen előírja.

A bv. csoport előadója a II. jelzésű értesítőlapon feljegyzi az ítélet jogerőre emelkedésétől a szabadságvesztés megkezdéséig a mellékbüntetésbe beszámítható időt, s azt a szabadságvesztésre vonatkozó értesítőlappal, valamint az ítélet két kiadmányával együtt átadja a bv. intézetnek. Amennyiben a bíróság a fogva lévő terheltre vonatkozó értesítőlapot közvetlenül a bv. intézetnek adja át, a bv. előadó a II. jelzésű mellékbüntetési értesítőlapot az említett feljegyzés nélkül adja át a bv. intézetnek. A bv. előadó az I. jelzésű értesítőlapot az illetékes okmányirodának küldi meg.

A vizsgálati tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a járművezetéstől eltiltásra vonatkozó értesítőlapot néhány kivételtől eltekintve továbbították a jogszabályban megjelölt szervezetek.

A Btk. 55. § (2) bekezdése, valamint 59. § (2) bekezdése, illetőleg a Bv. tvr. 70. § (1) bekezdésének a) pontja alapján a járművezetéstől eltiltás tartamába be kell számítani az ítélet jogerőre emelkedése és a szabadságvesztés megkezdése között eltelt időt, kivéve azt az időt, amely alatt az elítélt kivonja magát a szabadságvesztés végrehajtása alól. A beszámítandó időnek az értesítőlapra történő feljegyzése a bv. előadó feladata.

A jelzett időtartamnak a feljegyzését a bv. előadók mindössze néhány esetben mulasztották el, annak számításával kapcsolatban azonban az egyik megyei bíróság büntetés-végrehajtási csoportjának gyakorlatában említést érdemlő jogértelmezési probléma merült fel.

A bv. csoport ugyanis a szabadságvesztés büntetés megkezdésére felhívás ellenére nem jelentkező elítéltek esetében az ítélet jogerőre emelkedésétől a szabadságvesztés foganatba vételéig eltelt teljes időtartamot vette figyelembe be nem számítható időként, holott ezen elítéltek nem az ítélet jogerőre emelkedésétől vonják ki magukat a büntetés végrehajtása alól, hanem csak a bv. intézetben való jelentkezésre megállapított időponttól kezdve.

Az olyan büntetések összbüntetésbe foglalása esetén, amelyek mellett azonos tartamú mellékbüntetéseket szabtak ki, a bíróság az összbüntetésről kiállított értesítőlapon megjelöli, hogy a mellékbüntetések közül melyiket kell vég-

rehabilitálni. Ilyen esetben a bv. előadó a végrehajtásra kerülő mellékbüntetésre vonatkozó II. jelzésű értesítőlapra feljegyzi azt az összbüntetési ítéletet, amely alapján a mellékbüntetést végre kell hajtani, ugyanakkor a végrehajtásra nem kerülő mellékbüntetésre vonatkozó II. jelzésű értesítőlapra is feljegyzi, hogy a mellékbüntetést milyen összbüntetési ítélet alapján nem lehet végrehajtani. Az országos törvényességi vizsgálat e téren mulasztást nem tárt fel.

A büntetés-végrehajtási intézetek eljárásának törvényessége

Bármily meglepő is lehet a büntetés-végrehajtás rejtelmeiben kevésbé járatosak számára, a büntetés-végrehajtási szervezet a járművezetéstől eltiltás végrehajtásában is figyelemreméltó szerepet játszik.

A 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 203. § (1) bekezdés c) pontja szerint az elítélt szabadításának napján a bv. intézet a végrehajtandó járművezetésről kiállított II. jelzésű értesítőlapot megküldi az illetékes okmányirodának. Az értesítésen fel kell tüntetni a szabadulás napját és jogcímét, illetőleg a mellékbüntetésbe beszámítható vagy be nem számítható időket.

A Btk. 41. § (3) bekezdése szerint: „A szabadságvesztés végrehajtása alatt szünetelnek az elítéltnak azok az állampolgári jogai és kötelezettségei, amelyek a büntetés céljával ellentétesek, így különösen, amelyekre a közügyektől eltiltás kiterjed.” A Btk. 55. § (2) bekezdése a következőképpen rendelkezik: „A közügyektől eltiltás tartama az ítélet jogerőre emelkedésével kezdődik. Ebben nem számít bele az az idő, amely alatt a közügyektől eltiltással érintett jogok a Btk. 41. § (3) bekezdése értelmében szünetelnek...” A Btk. 59. § (2) bekezdése alapján pedig a közügyektől eltiltás tartamának számítására vonatkozó utóbbi előírást a járművezetéstől eltiltás esetén is alkalmazni kell. Az idézett rendelkezésekből is könnyen levezethető, de a Bv. tvr. 70. § (2) bekezdésének a) pontja expressis verbis ki is mondja, hogy nem számít be a járművezetéstől eltiltás tartamába az az idő, amely alatt az elítélt szabadságvesztést tölt. A Bv. tvr. 70. § (1) bekezdésének b) és c) pontja alapján viszont be kell számítani e mellékbüntetés tartamába a szabadságvesztés félbeszakításának időtartamát, valamint azt az időt, amelyet az elítélt feltételes szabadságon töltött, ha azt a bíróság utóbb nem szüntette meg. Az illetékes okmányirodák a jelzett időtartamok beszámítását csak a bv. intézetek által közölt releváns adatok ismeretében tudják elvégezni. A vizsgálat során az értesítőlap megküldésének elmaradása csak néhány ügyben volt tapasztalható.

Ez történt pl. annak az elítéltnak az esetében, akit a bíróság mellékbüntetésül 2 év 8 hónapi közúti járművezetéstől eltiltásra ítélt. Az egyik országos büntetés-végrehajtási intézet az illetékes okmányirodát csak annak megkeresésére utólag, a II. jelzésű értesítőlap megküldése nélkül értesítette a terhelt által bv. intézetben töltött időről.

Olyan eset is előfordult, amikor a bv. intézet hiányosan kitöltött értesítőlapot továbbított az ügyben illetékes okmányiroda részére.

Egy ügyben az elítélt büntetését végrehajtó bv. intézet az illetékes okmányirodának olyan értesítőlapot küldött, amelyen nem tüntette fel a beszámításra vonatkozó adatokat.

A körzetközponti feladatokat ellátó települési önkormányzat jegyzőjének eljárása

A Bv. tvr. 70. § (4) bekezdése szerint a járművezetéstől eltiltás esetén az ezzel összefüggő feladatok ellátásáról a körzetközponti feladatokat ellátó települési önkormányzat jegyzője (okmányiroda) a bíróság értesítése alapján gondoskodik. A vizsgálat adatai szerint előfordult, hogy az okmányiroda nem a bíróság által kiállított értesítőlap tartalmának megfelelően hajtotta végre a járművezetéstől eltiltást.

Az egyik ügyben eljáró bíróság pénzfőbüntetés mellett 1 év 3 hónapi közúti járművezetéstől eltiltást szabott ki a terhelttel szemben. A bíróság nem rendelkezett annak az időnek a mellékbüntetés tartamába történő beszámításáról, amelynek tartamára az elítélt vezetői engedélyét a bűncselekménnyel összefüggésben visszavonták, holott a terhelte vezetői engedélyét az intézkedő rendőrök már a bűncselekmény elkövetésének helyszínén elvették. Az illetékes okmányiroda az értesítőlapot megvizsgálva észlelte, hogy azon nincs feltüntetve a járművezetéstől eltiltásba beszámítandó időtartam, de mivel a rendőrségtől korábban értesült a vezetői engedély elvételéről, a Bv. tvr. 73. § (1) bekezdése által előírt beszámítást maga végezte el.

A fenti és a hozzá hasonló esetekben az okmányirodák helytelenül jártak el, mert nem a bíróság jogerős ítéletének megfelelően hajtották végre a mellékbüntetést. Ilyenkor az értesítőlapot a Be. 564. §-ában meghatározott különleges eljárás szükségességét jelezve vissza kell küldeni az eljáró bíróságnak.

A járművezetéstől eltiltást kiszabó ítélet jogerőre emelkedésétől az eltiltás lejáratának napjáig az eltiltott személy vezetésre jogosultsága szünetel. Szünetel továbbá a vezetésre jogosultság a közúti járművek vezetésétől történő eltiltás lejáratának a napjától az utánpépszerűszen való részvétel közlekedési igazgatási hatóság előtti igazolásáig, ha a járművezető külön jogszabály alapján engedélyét csak az utánpépszerűszen követően kaphatja vissza. (A közúti közlekedésről szóló 1988. évi I. törvény 18. § (4) bekezdésének b) pontja alapján utánpépszerűszenben kell részt vennie annak a járművezetőnek, akit a bíróság közlekedési bűncselekmény elkövetése miatt a járművezetéstől eltiltott, kivéve, ha az eltiltás csak járműkategóriára vagy járműfajta terjed ki, és a vezetői engedély visszavonásával nem jár.) Végül kifejezett jogszabályi rendelkezés folytán a vezetésre jogosultság a vezetői engedély helyszíni elvételének, a büntetőeljárás megindításának, ismeretlen tettes ellen indult eljárás esetében pedig a megalapozott gyanú közlésének napjától az eltiltást tartalmazó ítélet jogerőre emelkedésének napjáig is szünetel.

A vezetésre jogosultság szünetelésének elrendeléséről, annak nyilvántartásba vételéről, a vezetői engedély visszavonásáról, valamint a külföldi hatóság által kiállított vezetői engedély bevonásáról a közlekedési igazgatási hatóság (körzetközponti feladatokat ellátó települési önkormányzat jegyzője) határoz. Az okmányiroda a büntetőeljárás megindításáról, illetőleg a megalapozott gyanú közléséről az eljáró nyomozó hatóságtól, a vezetői engedély elvételéről pedig úgy értesül, hogy azt az eljáró hatóság részére az elvétel okának megje-

lölésével három munkanapon belül megküldi. Abban az esetben, ha a vezetői engedély helyszíni elvételére nem került sor, a közlekedési igazgatási hatóság határozatban kötelezi az ügyfelet a vezetői engedély leadására. A hatóság a határozat meghozatalával egyidejűleg a vezetői engedély visszavonását, bevonását, valamint a vezetési jogosultság szünetelését nyilvántartásba veszi. A járművezetéstől eltiltás lejáratának napjáról az okmányiroda a bíróság által a járművezetéstől eltiltásról kiállított és részére megküldött értesítőlap(ok)ból szerez tudomást.

Az esetek túlnyomó részében az okmányirodák a járművezetéstől eltiltás végrehajtása során jogszerű döntéseket hoztak, időnként azonban a vezetésre jogosultság szünetelésének tárgyában hibás határozatok is születtek.

Így pl. az egyik megyei jogú város polgármesteri hivatalának jegyzője 2008. május 14. napján kelt határozatában a büntetőeljárás jogerős befejezéséig elrendelte a terhelt vezetési jogosultságának szünetelését. A határozat a vezetési jogosultság szünetelésének kezdetétől a nyomozás elrendelésének időpontját, 2008. április hó 9. napját jelölte meg, holott a terhelt vezetői engedélyének elvételére már az elkövetés helyszínén, 2008. április 4-én sor került.

Akárcsak a bíróságok igazgatási tevékenysége során, az okmányirodák eljárásában is jelentős szerepe van az ügyintézési határidő betartásának. A közlekedési igazgatási hatóság eljárásának elhúzódása ugyanis szintén nagymértékben késleltetheti a bíróság által kiszabott szankció hatályosulását.

A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. tv. (Ket.) 33. § (1) bekezdése alapján az illetékes jegyzőknek a jelzett ügyekben határozataik meghozatalára 30 nap áll rendelkezésükre, amely határidő a Ket. 33. § (7) bekezdése alapján indokolt esetben egy alkalommal, legfeljebb 30 nappal meghosszabbítható.

A vizsgálati tapasztalatok alapján megállapítható, hogy az okmányirodák az ügyintézési határidőre vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket – néhány kivételtől eltekintve – betartották.

Az egyik városi bíróság határozata 2008. április 28. napján emelkedett jogerőre. Az ítéletben kiszabott 1 év 2 hónapi közúti járművezetéstől kiállított értesítőlapot az illetékes okmányiroda 2008. május hó 9. napján kapta meg, a terhelt vezetésre jogosultságának szünetelésére vonatkozó határozatát azonban csak 2008. szeptember 16. napján hozta meg.

Abban az esetben, ha az okmányiroda a bíróság által kiállított értesítőlap megküldését követően a beszámítható és be nem számítható időtartamokra vonatkozóan újabb értesítést kap, a körzetközponeti feladatokat ellátó települési önkormányzat jegyzőjének is módosítania kell a mellékbüntetés lejáratának a napját. Ez a gyakorlatban jellemzően akkor következik be, amikor a bv. intézetek az előírt feljegyzéssel ellátott II. számú értesítőlapot megküldik az illetékes okmányirodának.

A vizsgálat során megállapítást nyert, hogy az illetékes okmányirodák a járművezetéstől eltiltás lejáratának napját általában megfelelően módosították.

A rendőrség végrehajtást ellenőrző tevékenysége

A Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 1. § (2) bek. i) pontja alapján a rendőrség büntetés-végrehajtási feladatokat is ellát, melynek keretében a Bv. tvr. 70. § (3) bekezdése alapján a járművezetéstől eltiltást is ellenőrzi. Az ellenőrzés módjára vonatkozóan azonban a hatályos jogszabályok egyetlen rendelkezést sem tartalmaznak. E kérdéskört országos viszonylatban a 4/1968. BM utasítás 2001-ben történt hatályon kívül helyezése óta semmilyen jogi norma nem szabályozza.

Az ellenőrzés hatékonyabbá tétele érdekében a legtöbb érintett rendőri szervnél vezetnek nyilvántartást a járművezetéstől eltiltás mellékbüntetés hatálya alatt álló személyekről (amely többek között a mellékbüntetés lejáratának a napját is tartalmazza), e nyilvántartások teljessége és hitelessége azonban a jelenleg hatályos szabályozás mellett nem biztosítható. A járművezetéstől eltiltásról kiállított értesítőlapnak a rendőrség részére történő megküldését ugyanis egyetlen jogszabályi rendelkezés sem írja elő, ebből következően e mellékbüntetés jogerős kiszabásáról a rendőrség leginkább csak akkor értesül, ha a bíróság az ellenőrzés megkönnyítése céljából az erre vonatkozó értesítőlapot az illetékes okmányiroda mellett az elítélt lakóhelye, illetőleg tartózkodási helye szerint illetékes rendőrkapitányságnak is megküldi.

Helyenként olyan gyakorlat is kialakult, hogy az illetékes okmányiroda a járművezetéstől eltiltással összefüggésben hozott határozatának megküldésével értesíti az érintett rendőrkapitányságot a mellékbüntetés végrehajtásáról.

Az általában követett gyakorlattal ellentétben két megyében a rendőrség egyáltalán nem vezet a járművezetéstől eltiltott személyekről nyilvántartást.

A rendőrségi nyilvántartásokkal kapcsolatban jogszabályi felhatalmazás hiányában adatvédelmi aggályok is felmerülnek, hitelességüket pedig a már említett tényezőkön túlmenően jelentős mértékben rontja az a körülmény is, hogy a legtöbb rendőrkapitányság nem kapja meg a szükséges információkat a mellékbüntetés lejárati idejének módosításához.

A büntetőbíróság által kiszabott járművezetéstől eltiltás végrehajtásának ellenőrzése a gyakorlatban kétféleképpen történik. Az ellenőrzés tipikus, az egész ország területén végzett módja a közúti ellenőrzés. Ennek során az intézkedő rendőr a közúti közlekedési nyilvántartás segítségével megállapíthatja, hogy az intézkedés alá vont személy nincs-e eltiltva a közúti járművezetéstől. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az ellenőrzések csupán szűrőpróbaszerűek, így előfordulhat, hogy az eltiltás hatálya alatt álló terhelt huzamosabb ideig minden jogkövetkezmény nélkül vezetheti a járművét.

Az ellenőrzés másik formája a rendőrkapitányságokon működtetett nyilvántartás segítségével valósul meg. Ez általában úgy történik, hogy a rendőrkapitányság részére megküldött értesítőlap alapján az igazgatásrendészeti osztály nyilvántartólapot állít ki, amelyet megküld a közrendvédelmi osztálynak. A mellékbüntetés végrehajtásának tényleges ellenőrzését a körzeti megbízot-

tak végzik, akik a nyilvántartólapon feltüntetik az ellenőrzések időpontjait, esetenként pedig az elvégzett ellenőrzésekről feljegyzéseket is készítenek. A nyilvántartólapot az eltiltás lejártát követően visszaküldik az igazgatásrendészeti osztálynak.

A szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény 156/A. §-a szerint az a bíróság vagy szabálysértési hatóság által járművezetéstől eltiltott személy, aki a járművezetéstől eltiltás hatálya alatt annak érvényesülési körébe tartozó járművet vezet, szabálysértést követ el.

Ha tehát az ellenőrzést végző rendőr azt tapasztalja, hogy a gépjárművet vezető személy járművezetéstől eltiltás hatálya alatt áll, szabálysértési eljárás lefolytatásának van helye. A vizsgálat nem tárt fel olyan esetet, ahol ilyen jogsértés észlelésekor a szabálysértési eljárás megindítása elmaradt volna.

A bírói gyakorlatban a járművezetéstől eltiltás tartamába beszámítandó, illetőleg be nem számítható időszakokkal kapcsolatban felmerült elvi kérdések

A Bv. tvr. 73. § (1) bekezdése szerint a járművezetéstől eltiltás tartamába be kell számítani azt az időt, amelynek tartamára az elítélt vezetői engedélyét a bűncselekménnyel összefüggésben visszavonták. A beszámításról a bíróság a járművezetéstől eltiltást kiszabó ítéletben rendelkezik. A Be. 564. §-a szerint a bíróság utólag határoz, ha az elítélt vezetői engedélye visszavonásának a járművezetéstől eltiltás időtartamába való beszámításáról a jogerős ítélet nem, vagy nem a törvénynek megfelelően rendelkezett.

Az ügyészi vizsgálat során beszerzett adatok alapján megállapítható, hogy a bírói gyakorlat nem teljesen egységes annak megítélésében, hogy mit kell a beszámítás szempontjából a vezetői engedély visszavonásának tekinteni. A kérdés megítélése egyértelmű abban az esetben, ha a terhelt vezetői engedélyét az elkövetés helyszínén elveszik, ekkor ugyanis az elvétel időpontja minősül visszavonásnak, s a bíróságok az elvételtől a mellékbüntetést kiszabó ítélet jogerőre emelkedéséig eltelt időtartamot számítják be az eltiltás tartamába.

Abban az esetben, ha a vezetői engedély elvételére nem kerül sor, a bíróságok túlnyomó többsége azt a napot tekinti a visszavonás időpontjának, amikor a terhelt vezetői engedélyét az okmányirodában a közlekedési igazgatási hatóság felhívására leadja. Ez azt jelenti, hogy az eljáró bíróságok általában nem tulajdonítanak jelentőséget sem a vezetésre jogosultság szünetelése kezdő időpontjának, sem a vezetői engedély visszavonásáról szóló határozat jogerőre emelkedése napjának.

Ezzel ellentétben az ország egyik megyéjében működő bíróságok gyakorlatában a beszámítás tekintetében nem a vezetői engedély leadása, hanem az annak visszavonásáról szóló határozat meghozatala az irányadó.

A Btk. 55. § (2) bekezdése, illetőleg 59. § (2) bekezdése alapján nem számítható be a járművezetéstől eltiltás tartamába az az idő, amit az elkövető előzetes fogvatartásban töltött (BH 1987. 227.). A Bv. tvr. 70. § (2) bekezdésének c) pontja alapján nem számít be a járművezetés tartamába az az idő sem, amely alatt az elítélt más ügyben előzetes fogvatartásban volt, feltéve, hogy elítélték.

A bíróságok általában a fenti rendelkezéseknek megfelelően járnak el, időnként azonban megtörténik az előzetes fogvatartás téves beszámítása.

A Bírósági Határozatokban közzétett két eseti döntés (BH 1994. 354. és BH 2001. 410.) szerint a kiszabott járművezetéstől eltiltás tartamába nem számítható be az az idő, amely alatt az elkövető a járművezetői engedélyt jogosulatlanul tartotta birtokában, illetőleg amely alatt az elítélt a vezetői engedélyét nem adta le, vagy nem tett olyan nyilatkozatot, amely szerint a vezetői engedélyét elvesztette. A megvizsgált ügyekből az állapítható meg, hogy a bíróságoknak csak egy része jár el az eseti döntésekben foglaltak szerint.

Egyes megyékben működő bíróságok egységesen elfogadják az eseti döntésekben megfogalmazottakat, létezik azonban olyan megye is, amelynek bíróságai akkor is mellőzik a beszámítást, ha a terhelt úgy nyilatkozik az eljárás folyamán, hogy a vezetői engedélyét elvesztette.

Összegzés

A járművezetéstől eltiltás végrehajtásának egyik legfontosabb szereplője a bíróság, amely igazgatási tevékenységének keretében kiállítja és a kijelölt szervekhez továbbítja a mellékbüntetés végrehajtásához szükséges értesítőlapot. Ennek során nemcsak az értesítőlap megfelelő kitöltése és a jogszabályban előírt szervnek történő megküldése elengedhetetlenül fontos, de a hatékony végrehajtás szempontjából annak is fokozott jelentőséget kell tulajdonítani, hogy mindez törvényes határidőben megvalósuljon. A vizsgálati tapasztalatok azt mutatták, hogy a járművezetéstől eltiltás tartalmát képező jogfosztás, illetőleg jogkorlátozás érvényesülését a leggyakrabban az értesítőlapok határidőn túli megküldése késleltette.

Törvényességi szempont, de a mellékbüntetésre ítélt egyéni érdeke is, hogy a mellékbüntetés tartalmát képező tilalmak a törvényes időtartamon keresztül érvényesüljenek.² Ennek megvalósulásában fontos szerepet játszanak a bíróságok bv. csoportjai és a büntetés-végrehajtási intézetek, amelyek a járművezetéstől eltiltás tartamába beszámítandó, illetőleg be nem számítható időtartamokról értesítik a végrehajtást foganatosító okmányirodákat. A vizsgálat adatai alapján a bv. előadók és a bv. intézetek e feladatukat általában megfelelő színvonalon látják el.

A közzétett feladatokat ellátó települési önkormányzatok jegyzői az esetek többségében az ügyintézési határidőt betartva jogszerű határozatokat hoztak és törvényes intézkedéseket foganatosítottak, jogalkalmazási gyakorlatukban a legtöbb probléma a vezetésre jogosultság szünetelése tárgyában hozott határozatokkal kapcsolatban merült fel.

A rendőrség alapvető feladata a járművezetéstől eltiltás végrehajtásával összefüggésben annak ellenőrzése. A vizsgálat alapján megállapítható, hogy a rendőrség e feladatát – megfelelő jogi szabályozás hiányában – nem tudja a kí-

² Vókó György i. m. 326.

vánatos színvonalon teljesíteni. A megoldást álláspontom szerint a jelenleg hatályos joganyag olyan módosítása jelentené, amely lehetővé tenné a rendőrkapitányságok számára, hogy hiteles nyilvántartást vezethessenek azokról a járművezetéstől eltiltás hatálya alatt álló személyekről, akik az illetékességi területükön lakóhellyel vagy tartózkodási hellyel rendelkeznek. Ezen túlmenően a rendőrség ellenőrzési gyakorlatának egységesítése és eredményesebbé tétele érdekében szükségesnek látszik az ellenőrzés részletszabályainak jogszabályi szintű rögzítése is.

Az okmányirodák eljárásának vizsgálata során megállapítást nyert, hogy a járművezetéstől eltiltás tartamába beszámítandó időszakokkal kapcsolatos bírói gyakorlat több kérdésben nem egységes, ezért a jogegyenlőség elvének biztosítása érdekében célszerűnek látszik a joggyakorlat egységesítését célzó (jogalkotói vagy jogalkalmazói) intézkedések megfontolása.

A vizsgálati tapasztalatokat számba véve leszögezhető, hogy a járművezetéstől eltiltás végrehajtása – a vizsgálat során feltárt, eseti jelleggel előforduló hibáktól, hiányosságoktól, valamint helyenként tapasztalt helytelen gyakorlattól eltekintve – általában megfelel a hatályos jogszabályi előírásoknak, a vonatkozó joganyag azonban a bíróság által alkalmazott joghátrány hatékony érvényesülése érdekében módosításra, illetőleg kiegészítésre szorul.

Az ügyészi szervek a feltárt hiányosságok megszüntetése érdekében a szükséges intézkedéseket megtették.

Vig Dávid

További gondolatok a szabadságvesztésre ítélték választójogáról

Márton Éva, Princz Adrienn és Vajcs Nikoletta a Börtönügyi Szemle 2008. évi 4. számában megjelent tanulmánya¹ a kérdés számos aspektusával foglalkozik behatóan. Bemutatja a Hirst kontra Egyesült Királyság ítéletet, a választójog szabályozására vonatkozó nemzetközi egyezményeket, az EU szabályozási rendszerét, valamint a hazánk számára lényeges következtetéseket. A szabadságvesztésre ítélték választójogának néhány fontos kérdése, vizsgálati szempontja azonban meghaladhatta a cikk terjedelmi kereteit.

A szabadságvesztésre ítélték választójoga kizárásának lényegi eleme a „méltatlanná válás” kimondása, amely illeszkedik a bűncselekményt elkövetőkkel szembeni izolációs politikába. A szabadságvesztéssel az elítélt elveszti szabadságát, az ezzel együtt járó „polgári halál” miatt pedig a közügyekben való részvételi jogát.

Milyen büntetési célnak felel meg ez a korlátozás? És vajon minden európai ország kizárja-e a választójogból az elítélteket? Hazánk a jelenlegi szabályozás szerint automatikusan és kivétel nélkül zárja ki a szabadságvesztésre ítéltéket a választójogból. Nem volt ez mindig így: az izolációs politika szempontjából nem lényegtelen, hogy mely időszakokban volt szélesebb és szűkebb körű a korlátozás, illetve mi volt egyáltalán a hazai bevezetés indoka. A kodifikációs munka során nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az egyes európai államok milyen megoldásokat alkalmaznak a probléma kezelésére, mert ezek izgalmas tanulságokkal szolgálhatnak a hazai újraszabályozás során.

A kizárás magyarországi története azt mutatja, hogy voltak olyan időszakok, amikor csak meghatározott bűncselekmények elkövetőit zárták ki a választójogból, de volt olyan is, amikor alkalmazták a teljes és automatikus kizárást is. Volt lehetőség a jogerősen elítélteken túl az előzetes letartóztatásban lévő választójogának korlátozására is.

1. Az elítéltek választójoga a XIX. században

Az 1848-as törvények² szerint a választásból csak meghatározott bűncselekmények elkövetői voltak kizárva, azok, akik „elkövetett hűségtelenség, csempészkedés, rablás, gyilkolás és gyújtogatás miatt fenyték alatt vannak”. A törvény

¹ Márton Éva, Princz Adrienn, Vajcs Nikoletta (2008): A szabadságvesztésre ítélték választójoga. Börtönügyi Szemle 4. 57-76.

² Az országgyűlési követeknek népképviselőt alapján választásáról szóló 1848. évi V. törvény-cikk

1874. évi módosításához³ nem kapcsolódott miniszteri indokolás. Popovich Dessenau János ellenzéki képviselő hívta fel a figyelmet arra, hogy az új javaslat „ruganyos és terjedelmes” fogalmat teremt, miután minden elkövetőre kiterjeszti a választójog megvonását. Teleszky István ügyvéd viszont azt látta problémának, hogy ha valaki az összeírás előtt egy héttel tölti ki a büntetését, akkor bár a „helyes büntetőjogi elvek szerint a társadalmat kiengesztelte”, három évig mégis el fog esni aktív és passzív választójogától.⁴

A Csemegi-kódex a szabadságvesztés-büntetésre ítélt személyt a politikai jogai gyakorlásától – a büntetés tartama alatt – a törvény erejénél fogva függesztette fel, anélkül, hogy ezt az ítélet külön kimondta volna.

2. Az elítéltek választójoga a XX. században

A 20. század első felében tovább bővült a választójogból kizártak köre. 1913-tól már az ítélet jogerőre emelkedésétől (és nem a végrehajtás megkezdésétől) érvényesült a kizárás. 1918-tól, illetve 1925-től egyes esetekben már tárgyalás kitűzése esetén is korlátozott volt a terhelt választójoga.

A II. világháború utáni, a nemzetgyűlési választásokról szóló 1945. évi VIII. törvény érdekessége, hogy ez alapján a választójogát már az is elveszítette, aki ellen a népügyészség vádat emelt. A törvényben meghatározott kizárási okok egy része ideológiai alapú volt. Nem választhattak a „hazaárulók, háborús vagy népellenes bűnösök, mert a német fasizmus politikai, gazdasági és katonai érdekeit a magyar nép rovására támogatták”. Az 1949. évi XX. törvény fogalmazása kevésbé cizellált: „a dolgozó nép ellenségeit és az elmebetegeket a törvény a választójogból kirekeszti.” 1950-ben a Btá. összevonta a politikai jogok felfüggesztését és a hivatalvesztést, illetve tovább tágította a korlátozás lehetőségét, ezzel létrehozta a „közügyektől eltiltást”. Kimondta, hogy a közügyektől eltiltást érintő jogok a fogvatartás alatt szünetelnek. 1953-tól kizárták a választójog gyakorlásából azt a személyt, aki közügyektől eltiltásra szóló ítélet hatálya alatt állt, aki büntett miatt szabadságvesztését töltötte, vagy előzetes letartóztatásban volt. Nem választhatott az sem, aki rendőrhatalósági őrizetben, vagy rendőri felügyelet alatt volt.⁵ A közügyektől eltiltás egységes felfo-

³ 1874. évi XXXIII. törvénycikk

⁴ „Viszont, ha „véletlenül olyan szerencsés az elmarasztalt, hogy büntetése akkor hajtatik rajta végre, midőn a választási összeírások nem folynak: akkor szavazatjogát folytonosan gyakorolhatja, mert az előző évi listában benne volt, a következő évben is benne lesz. De ha a véletlen úgy hozza magával, hogy éppen akkor válik az ítélet jogszerűvé... midőn a választási összeírások folynak: akkor kimarad és egy, illetőleg három évre elveszti szavazatjogát. Igazságos ez?” Országgyűlési Napló, 1872-75. országgyűlés, XII. kötet, 281. országos gyűlés, 1874. július 23. 314. oldal.

⁵ Az országgyűlési választásokról szóló jogszabályok módosításáról szóló 1953. évi II. törvény

gását az 1954. évi 19. törvényerejű rendelet szüntette meg, és helyébe az „egyes jogoktól eltiltást” vezette be, míg négy évvel később jelent meg a választási törvényekben a „választási jog gyakorlásától való eltiltás”. Ezzel időlegesen szünetelt a korábban széles körben kimondott „polgári halál” alkalmazása.

A korábbi egységes büntetéshez az 1961-es törvény tért vissza azzal az indoklással, hogy nem szükséges annak több önálló büntetésre bontása. Így az 1961-es Btk. Kommentárja szerint a szabadságvesztés-büntetés természetével és céljával ellenkező, ha az elítélt a szabadságvesztés végrehajtásának tartama alatt is gyakorolhatná azokat a jogait, amelyekkel az állampolgárok a közügyek intézésében részt vesznek. Ezen rendelkezések hatályosulását a jogalkotó függetlennek gondolta attól, hogy az elítélttel szemben egyébként alkalmaztak-e mellékbüntetésként közügyektől eltiltást. Ez utóbbit 1961-től alkalmazták újra.

Az 1978. évi Btk. miniszteri indoklása a korábbi érvrendszerrel él, amikor a törvény kizárja a szabadságvesztést töltőket a választójogból. „Ellentétes lenne a szabadságvesztés jellegével, ha az elítélt ennek végrehajtása alatt is gyakorolhatná azokat a jogait, melyekkel az állampolgárok a közügyek intézésében részt vesznek.” A törvényi szabályozás szerint azok az állampolgári jogok és kötelezettségek szünetelnek, melyek a büntetés céljával ellentétesek, így különösen, amelyekre a közügyektől eltiltás kiterjed.

3. Az elítéltek választójogával kapcsolatos nemzetközi gyakorlat

Az egyes nemzeti jogszabályok vizsgálata azt mutatja, hogy három csoport különíthető el: (a.) a megengedő-modellt alkalmazók, (b.) a bírói mérlegelést lehetővé tevők, valamint (c.) a „meghatározók” köre. Ez utóbbi csoporton belül vagy bizonyos bűncselekményeket határoz meg a törvény, vagy az összes bűncselekmény esetén teszi automatikussá a kizárást.

ad a.) A megengedő szabályozású országok

Az országok egy része gyakorlatilag nem alkalmazza büntetésként a választójogtól megfosztást. *Kanadában, Japánban, Írországbán, Svájcban, Csehországban,* valamint az USA két tagállamában (*Maine és Vermont*) a fogvatartottak szavazhatnak. E kijelentés azonban csak megszorításokkal érvényes. Kanadában ugyanis a Legfelsőbb Bíróság nem azt mondta ki, hogy a fogvatartottnak joga van a szavazáshoz, hanem azt, hogy az állam nem tudja bizonyítani, hogy az összes fogvatartott ipso jure kizárása szükséges és arányos lenne. (A kilenctagú testület öt tagja értett egyet ezzel az érveléssel.) Az érvelés azért lényeges, mert Kanadában korábban a teljes tilalom érvényesült. Írországbán 2006 decemberében fogadták el a rendkívül előremutató, a fogvatartottak postai sza-

vázását lehetővé tevő törvénymódosítást.⁶ Korábban a fogvatartottak számára semmilyen jogszabály nem tiltotta meg a részvételt a választásokon. Az elítéltek fizikai elkülönítése viszont azzal járt, hogy nem volt lehetőségük a szavazatuk leadására csak akkor, ha feltételes szabadságon vagy eltávozáson voltak. Svájcban nem az aktív, hanem a passzív választójogot érinti a korlátozás. Csehországban csak a helyi választásokon való részvételt korlátozza a jogszabály. Ennek a magyarázata talán az lehet, hogy a cseh jogalkotó el akarta kerülni, hogy a fogvatartottak döntsék el egyes polgármesterek sorsát (lásd alább a hazai helyzetet). A fentiek ellenére mégis indokolt ezen országokat a megengedő szabályozású államok csoportjába sorolnunk.

ad b.) Bírói mérlegelést alkalmazó országok

Ebben a modellben kizárólag bírói mérlegelés alapján van lehetőség a választójog korlátozására, akkor is általában nagyon szűk körben. *Norvégiában* például csak a hazaárulási és nemzetbiztonsági ügyekben, illetve *Romániában* akkor, ha a szabadságvesztés-büntetés két évnél hosszabb. Ide sorolható *Luxemburg*, *Spanyolország* és bizonyos értelemben *Franciaország*, *Görögország*, valamint *Olaszország* is. *Franciaországban* azonban a szavazati jog az elítéléssel ipso jure elvész, azonban a bírónak lehetősége van arra, hogy az elítéltnak megadja a jogot a választáson való részvételre. Ezt a konstrukciót azonban nem sorolhatjuk ebbe a kategóriába, hiszen nem ahhoz szükséges a bíró magartartása, hogy a választójogot megvonja, hanem éppen fordítva. *Görögországban* szűk körben érvényesülhet a bírói kizárás, egyes esetekben lehetőség van az elkövető „erkölcsi romlottságát” megállapítani. *Olaszországban* a közhivatal viselésétől eltiltott, kisebb súlyú bűncselekményt elkövetők esetén a megvonásról a bíróság mérlegelési jogkörben dönt. Mivel azonban a „súlyosabb” és egyes meghatározott cselekmények miatt a bírónak mérlegelési joga nincs, ezért *Olaszországot* is egy másik csoportba sorolhatjuk.

ad c.) A „meghatározó” országok

A csoportba tartozó országokban bírói döntéstől, és bizonyos értelemben az elkövetett bűncselekménytől is függetlenül vonják meg a választójogot. Az egyik konstrukcióban meghatározzák, hogy legalább milyen hosszú időre való elítélés szükséges a választójog megvonásához (pl. *Ausztria*, *Ausztrália*, *Görögország*). *Ausztriában* a szándékos bűncselekmények elkövetőit kell kizárni a választójogból, ha a büntetés időtartama az egy évet meghaladja. *Görögországban* sávok szerint meghatározott büntetési időtartamokhoz tartoznak a

⁶ Electoral (amendment) Act, 2006
<http://www.oireachtas.ie/documents/bills28/acts/2006/a3306.pdf>

választójogból való kizárás időtartamainak sávjai, melyeken belül a bírónak van döntési jogosultsága. *Lengyelországban* a szavazati jog megvonásánál a súlyos bűncselekmények elkövetőinél kritérium, hogy legalább 3 évre ítéljék el az elkövetőt. Létezik olyan megoldás is, amelyik bizonyos bűncselekmények elkövetése esetén alkalmaz automatikus kizárást (pl. *Olaszország*).

Vannak olyan országok, ahol a büntetés időtartamától függetlenül vonják meg a szabadságvesztésre ítélttől a választójogot. Ezt alkalmazza *Belgium, Brazília, Csehország* (a helyi választások esetén), *Franciaország, Fehéroroszország, Lettország, Szlovákia, Kína, Oroszország, az Egyesült Államok 48 tagállama és Magyarország*. Csehország és Franciaország a fent hivatkozott megszorítással sorolható e csoportba. Szlovákiában a fogvatartottak az elnökválasztáson vehetnek csak részt. Az ebbe a csoportba tartozó országokban nincsen semmilyen mérlegelés, vagy megszorítás: az elítéltek a választójogot automatikusan elvesztik, amint börtönbe kerültek.

4. Nemzetközi dokumentumok a fogvatartotti választójogról: normalizáció és felelősség kontra izoláció

Azon országokban, ahol a szabadságvesztés „inflálódik”⁷, azt nem csupán ultima ratio-jelleggel alkalmazzák, hanem akkor is izolálnak bűnelkövetőket, amikor a büntetés célja más büntetés alkalmazásával is elérhető lenne, vagyis különös jelentőséghez jut a felelősség és a normalizáció alapelveinek érvényesítése.

A felelősség alapelve szerint a fogvatartottak számára lehetőséget kell biztosítani arra, hogy személyes felelősséget gyakoroljanak a börtönélet során. Ez vonatkozhat akár a napi életüket befolyásoló döntésekre, de vonatkozhat a közügyekben való részvételre is. A normalizáció elve szerint a fogvatartottak számára lehetőség szerint a kinti élethez leginkább hasonlatos körülményeket kell biztosítani. Ezen egyrészt a kapcsolattartási szabályokat, valamint az elhelyezést és az életrendet is érteni kell.

Az Európai Börtönszabályok 24.11-es cikke a 2006. évi módosítást követően is csak arról rendelkezik (a külvilággal való kapcsolatra vonatkozó szabályok körében), hogy a „büntetés-végrehajtási hatóságoknak figyelmet kell fordítaniuk arra, hogy a fogvatartottak részt vehessenek a választásokon és a népszavazásokon, valamint a közélet más eseményein; feltéve, hogy ennek a jognak az érintett általi gyakorlása nem korlátozott a belső jog szerint.” A Börtönszabályok 102. cikke kimondja, hogy az „elítélt fogvatartottak rezsimjéte úgy kell kialakítani, hogy az felelősségteljes és bűnözés nélküli életvitelt te-

⁷ A fogalom értelmezéséhez lásd az Európa Tanács R. (99) 22. számú ajánlását.

gyen lehetővé számukra”. Az ENSZ fogvatartottokról szóló minimumszabályai is alapelveként rögzítik, hogy a börtönbeli bánásmódnak növelnie kell a fogvatartottak felelősségérzetét.

4.1. A büntetés célja

A Btk. Általános részének módosításáról szóló – később el nem fogadott – törvény tervezete megszüntette volna a Btk. 41. § (3) bekezdésében foglalt szabályt, amely szerint a szabadságvesztés végrehajtása alatt szünetelnek az elítéltnak azok az állampolgári jogai és kötelezettségei, amelyek a büntetés céljával ellentétesek, különösen, amelyekre a közügyektől eltiltás kiterjed (automatikus korlátozás). Az elítéltnak csak akkor szünetelt volna a választójoga, ha vele szemben a közügyektől eltiltást külön is alkalmazza a bíróság. A hatályos törvény szerint tehát a büntetés céljával ellentétes a választójog gyakorlása.

De mi a büntetés célja? A klasszikus megközelítésben a büntetés: joghátrány. A szabadságvesztés-büntetés pedig az Európai Börtönszabályok elveit és konkrét megfogalmazását is figyelembe véve: önmagában is büntetés. E büntetési nem lényege az elítélt szabadságának elvonásában rejlik, és nem az őt érő egyéb, „nem szükségképpeni” korlátozásokban. Kérdés, hogy mennyiben szükségeszerű a választójog elvonása, illetve mennyiben indokolt a megvonás mint joghátrány.

A büntetés a speciális és generális prevenciót is szolgálja. A választójog automatikus megvonása mint jogkorlátozás ebből a szempontból inadekvátumnak tűnik: eddig nem született olyan vizsgálat, vagy tanulmány, amely kimutatta volna a választójog megvonásának elrettentő, illetve nevelő hatását. A választójog megvonása a társadalom védelmét annyiban természetesen szolgálja, hogy ha az elkövető nem vehet részt a választásokon, ezáltal például nem követhet el újabb „választás, népszavazás és népi kezdeményezés rendje elleni bűncselekményt”. De indokolt-e ez a korlátozás egy szabadságvesztésre ítélt esetben, ha az elkövetett bűncselekmény közúti baleset gondatlan okozása vagy lopás? Nem létezik tudományos bizonyíték arra nézve, hogy kapcsolat állna fenn a választójogosultság megvonása és a jogállamiság tisztelete vagy a bűnmegelőzés között. Éppen azzal érvelt a strasbourgi *Hirst vs. Egyesült Királyság* eljárásban a kérelmező is, hogy e jogkorlátozás megszünteti az állampolgári felelősséget, erodálja a jogállamiság tiszteletét, s csak a fogvatartottak további elidegenítését szolgálja a társadalomtól. Ez pedig – álláspontom szerint – a normalizáció és a felelősség elvei ellen hat.

A szabályozás ellentmondásossága tetten érhető abban is, hogy a szabályozás azt sugallja, mintha biztonsági szempontok indokolnák a fogvatartottak választójogának felfüggesztését. Ezt az elvet az előzetesen letartóztatottak jogi helyzetére tekintettel kellett áttörni, és részükre biztosítani a választásokon való részvételt. A bv. intézetben tehát a szavazás lebonyolítható, nem jelent különleges biztonsági kockázatot. Erről a kérdéstről ombudsmani állásfoglalás⁸, valamint országos parancsnoki intézkedés⁹ is született.

A jelenlegi szabályok tehát akkor nem teszik lehetővé a választásokon való részvételt, amikor valaki éppen büntetését tölti. Amennyiben valaki a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetését éppen akkor tölti, amikor a választások vannak, akkor vele szemben érvényesül a kizárás, de abban az esetben, ha valaki a választási időszakon kívül van rövid ideig börtönben, akkor ez az elkövető „meg sem érzi” a kizárás esetleges súlyát.

4.2. Tapasztalatok hazánk számára

Messzemenően egyetértve a szerzőkkel abban, hogy a választójog automatikus megvonása nem felel meg az Emberi Jogok Európai Egyezményének, foglalkoznunk kell azzal is, hogy milyen következményekkel járna választási rendszerünkben a választójog gyakorlása.¹⁰

Az lenne a kívánatos, hogy a fogvatartott a tartózkodási helyén – a bv. intézetben – a lakóhelye szerinti jelöltek közül választhasson. Ezt azonban jelenleg az 1997. C. törvény nem teszi lehetővé, annak ellenére, hogy külképviseleti szavazás esetén már lehetőség van a lakóhely szerinti jelöltek közül választani. Így tehát a fogvatartottak a bv. intézet székhelye szerinti választókerületben szavaznak. Ez a megoldás – a 2006-os fogvatartotti¹¹ adatokat és a választásra jogosultak számát összehasonlítva – néhány választókerületben sajátos következtetések levonását teszi lehetővé.

⁸ OBH 10574/1997. számú ügy

⁹ A büntetés-végrehajtás országos parancsnokának 1-1/31/2008. (IK Bv. Mell. 2.) OP intézkedése a választásra jogosult fogvatartottak választójoga gyakorlásának biztosításáról

¹⁰ Angliában egy napilap emlékeztetett arra, hogy, amíg a Sheppey-szigeteken a három helyi börtönben 2 200 elítélt van, az akkori parlamenti képviselő mindössze 79 szavazatos többséggel nyert. (Daily Telegraph, 2005. október 7.)
<http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2005/10/07/nvote207.xml>

¹¹ Az egyes intézetekre vonatkozó adatok a BVOP 2006. április 7-i jelentéséből származnak, a választókerületi adatok pedig a 2006. április 9-i, első forduló névjegyzékekből.

Bv. Intézet	Település	OEVK	Fogvatartottak száma (fő)	Ebből elítélt (fő)	Település választópolgárai (fő)	Választópolgárok száma (fő)	„Új szavazók” az összes vál. polgár arányában	„Új szavazók” az összes tel-i vál. polgár arányában
Állampusztza	Harta-Állampusztza	BKK 7.	993	992	3202	43893	2,85%	23,65%
Balassagyarmat	Balassagyarmat	N 4.	485	435	14304	44907	0,96%	2,95%
Baracska	Baracska	F 7.	1377	1366	2087	47264	2,81%	39,56%
Budapesti F. és B.	Budapest 10.	BP 14.	1458	1386	63833	42133	3,25%	2,17%
Kalocsai F. és B.	Kalocsa	BKK 7.	315	295	14677	43893	2,85%	1,97%
Márianosztra	Márianosztra	P 1.	670	583	716	49066	1,17%	44,88%
Nagyfai O. Bv. I.	Algyő-Nagyfa	CS 3.	529	519	4280	57173	0,90%	10,82%
Pálhalma	Dunaújváros-Pálh.	F 3.	1597	1478	43383	42114	3,39%	3,30%
Sátoraljaújhely	Sátoraljaújhely	BAZ 10.	373	352	14059	47876	0,73%	2,44%
Sopronkőhida	Sopron	GY 7.	646	593	45019	51261	1,14%	1,30%
Szegedi F. és B.	Szeged	CS 2.	1076	808	131727	60188	1,33%	0,61%
Váci F. és B.	Vác	P 2.	827	727	27457	43167	1,66%	2,58%

Vannak olyan választókerületek, amelyekben figyelemreméltó arányban érkezhetnének a szavazatok a büntetés-végrehajtási intézetekből, ha minden fogvatartottnak választójoga lenne. Például a budapesti 14-es OEVK-ban a szavazók 3,25%-a tartózkodna a Budapesti Fegyház és Börtönben. A kalocsai választókerületben ez az arány elérné a 3%-ot. A választókerületi határok esetleges kismértékű módosítása esetén¹² további választókerületekben alakulhatna ki ezekhez hasonló helyzet, hiszen a Pest 1. OEVK-ban található Márianosztrai Fegyház és Börtön közel fekszik a Váci Fegyház és Börtönhöz (Pest 2. választókerület). A Szeged belvárosában található választókerületi határ módosítása esetén könnyen egy kerületbe kerülne a „Csillag” és a Nagyfai Országos Bv. Intézet, így az előbbi esetben az arány 2,1 %, az utóbbiban 2,2 % lenne. A 2006-os országgyűlési választások esetében a Szegedi Fegyház és Börtön elítélteik önmagukban is eldönthették volna a választások kimenetelét, annyira kicsi volt a jelöltek közötti különbség.¹³

Láthatjuk tehát, hogy a nagyobb intézetek esetében 3%-hoz is közelíthet az elítéltek aránya a választópolgárokhoz viszonyítva, szoros verseny esetén, az esetlegesen egy oldalra szavazó elítéltek befolyásolhatják a választókerületi eredményt. Ebben a konstrukcióban tehát a fogvatartott abban a választókerületben választhatna, ahol az őt fogva tartó bv. intézet elhelyezkedik.¹⁴ De meg-

¹² Ez a 22/2005. (VI. 17.) AB határozatban megfogalmazott „választójog egyenlőségének elve” miatt szükségszerű változtatás.

¹³ A két jelölt közötti különbség 724 szavazat volt.
http://www.valasztas.hu/parval2006/hu/09/9_0.html

¹⁴ Így könnyen alakulhatna ki az a vélekedés, hogy a választójogukkal rendelkező „bűnözők” döntötték el a választási végeredményt”.

felelő megoldás-e az, hogy a fogvatartott annak a közösségnek, településnek, régióknak az életébe „kapjon beleszólást”, amelyben éppen – kényszerből – van? A problémára megoldást inkább a választási infrastruktúra fejlesztése jelentene: az elektronikus, illetve a levélben történő szavazás lehetőségének bevezetése, amellyel lehetővé válna a lakóhely szerinti szavazás.

A helyi önkormányzati választások esetén a kisebb települések lakói vélhetően kevésbé örülnének annak, hogy – amennyiben a fogvatartott nem választhat a lakóhelye szerinti jelöltek közül, viszont lehetősége lehet tartózkodási helye szerint választani – az elítéltek dönthetnének a település sorsáról: extrém esetben az összes szavazat 44,8%-a érkezhetne a Márianosztrai Fegyház és Börtönből. Baracska önkormányzati választásán az összes szavazat 40%-a, míg Hartán az összes szavazat 24%-a érkezhetne büntetés-végrehajtási intézetből. A problémára megoldást nem a korlátozó szabályozás fenntartása, hanem az automatikus korlátozás megszüntetése és a korszerű választási eljárási szabályok megalkotása nyújt.

5. Összefoglalás és javaslatok

Úgy tűnik, hogy egy magyarországi elítélt akár sikerrel is indíthatna eljárást Strasbourgban a névjegyzékbe való fel nem vétele (az automatikus kizárása) miatt. A szabályozás megváltoztatása a szabadságvesztés reintegrációs céljával éppen ellentétes izoláló és megszegyenítő hatása miatt is szükségesnek látszik. A magyar Alkotmánybíróság utoljára az 144/2008. (XI. 26.) AB határozatában emelte ki a reszocializáció jelentőségét, és mondta ki általános érvénnyel, hogy az alapjogok korlátozása során – a fogvatartás szakaszában is – „törekedni kell a társadalom védelme érdekében feltétlenül szükséges, minimális mértékre”. Ennek pedig – véleményem szerint – nem része a választójog automatikus (hanem kizárólag a szükséges és arányos mértékű) korlátozása.

A hazai jogalkotó tehát (1) korlátozás nélkül megengedheti a választójog gyakorlását, (2) bírói mérlegeléshez kötheti azt, vagy (3) törvényben határozhatja meg, mely bűncselekmények elkövetése, illetve milyen ítéletidő esetén kell a szabadságvesztés mellett közügyektől eltiltást is alkalmazni.

A korábbiakban kifejtettem az automatikus korlátozás hátrányait. A bírói mérlegelés a hazai szabályozás számára is megfelelőnek tűnik, ez esetben viszont szükséges lehet a mérlegelési szempontok (egy részének) meghatározása. A nemzetközi gyakorlat ebben a körben az elkövetés indítékát vagy az elkövetés módjának erkölcsi romlottságát értékeli, illetve azt, hogy a büntetés célja megelőzhető-e, továbbá azt, hogy a bűncselekmény a közérdeket súlyosan sértette-e. A görög szabályozáshoz hasonló, a „morális abnormalitást” értékelő eljárással óvatosan bánnék, ez ugyanis nem feltétlenül segíti elő a helyes jogalkalmazást, mert túlértékeli a bírók egyénenként eltérő értékrendszerét.

A törvényben „meghatározó-modell” alkalmazása esetén kívánatosnak tűnik egyes bűncselekmények, bűncselekménycsoportok megjelölése a legrövidebb olyan ítéletidő meghatározása helyett, amely esetén már kizárást kell alkalmazni, mert ez differenciáltabb jogalkalmazást tenne lehetővé. Ebben a modellben felmerülhet egy ún. „egy körből kimaradsz” típusú szabályozás¹⁵, ahelyett, hogy a kizárást egy meghatározott időtartamban szabja ki a bíróság, hiszen ekkor a büntetés nem függ a büntetési időtartam alatt megtartott választások számától.

Mindegyik változatnál azonban szükséges a választási eljárási szabályok módosítása a lakóhelyen induló jelöltekre szavazás miatt. Előremutató megoldásként az ír postai szavazást, valamint az észtt internetes szavazás lehetőségére érdemes figyelnünk.

¹⁵ A fogvatartott a következő meghatározott számú (egy vagy több) választáson nem venne részt.

Fliegaufer Gergely

A differenciált asszociációs elmélet és a kognitív behavior terápiák kapcsolata: a börtön mint a kriminológia és a szociálpszichológia érdeklődésének metszéspontja¹

Bevezetés

A fenti bonyolult cím arra kíván rámutatni, hogy miért érdemes a börtönjelenséget szociálpszichológiai szempontból vizsgálni. A két tudományágban (kriminológia és szociálpszichológia) az első közös metszéspont az, hogy társadalomtudományok, azaz semmiképpen sem tesznek morális előjelet a társadalmi jelenségek elé. A második közös pont talán az lehetne, hogy mindkét tudomány a társadalom vetületéből vizsgálja az emberi magatartást. A harmadik közös pont az lehet, hogy mindkét irányvonal társadalomkritikai szemléletű, azaz a megállapításaival valamilyen szinten a társadalmi kiegyezést és az összetartást kívánja előmozdítani.

Jelen cikk egy előadás² alapján született, és annak némileg kibővített, de más szempontból szűkebb változata, ezért nélkülözi a töményen teoretikus megállapításokat, némileg a gyakorlati életre próbál fókuszálni, ugyanakkor megjelöl néhány kiemelkedően fontos forrást.

Ha valaki megkérdezné tőlünk, hogy kik vagyunk, azaz hogyan definiálnánk magunkat, akkor azt válaszolnánk nagy valószínűséggel, hogy *társas lények vagyunk*. Ezt a kérdést sokszor feltettem már csoportos helyzetben a Rendőrtiszti Főiskolán, és a hallgatók a „Ki vagy?” kérdésre legtöbbször szerepeket soroltak fel. A csoport bizonyos irányított kérdések után később megállapodott, mindenki az, ami a szerepeinek az összessége. A csoportnál tágabb körzetben, a társadalomban szerepeket játszunk, és ezáltal társadalmi folyamatok részeseivé és alakítóivá válunk. Az, hogy ki milyen módon, minek engedelmessé válik a társadalmi folyamatok részévé és alakítóivá, a kriminológia is kutatja, amikor a devianciáról beszél. Mint látni fogjuk: Sutherland már a harmincas években társas tudati szinten próbálta a bűnözői viselkedés kialakulását leírni. Ezek a tudati folyamatok (kommunikáció, interakció, asszociáció, személyesítés, befolyásolás, döntés stb.) a faji sztereotípiákat kutató Katz és Braly³ óta – szintén a harmincas évek – mindinkább a szociálpszichológia

¹ A szerző köszönetet mond a cikk megírása során nyújtott szakmai segítségért Fiáth Titanillának, a Budapesti Fegyház és Börtön pszichológusának és Carlsen Heim úrnak, a Gelsenkirchener Szociálterápiás Intézet igazgatójának.

² „Antiszocialitás, drogproblémák és bánásmód a börtönben” A Budapesti Fegyház és Börtön országos szakmai konferenciája (Pataky Művelődési Központ, Budapest, 2009. május 14.)

³ Katz, Daniel & Braly, Kenneth: Száz főiskolai hallgató faji sztereotípiái. In: Hunyady György & Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): Sztereotípiakutatás. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 2001. 23-31.

gőrcsöve alá kerültek. Néhány, azóta már klasszikusnak számító tudós a fenti tudati (kognitív) kutatási eredményeket a terápiás közegekben is alkalmazta. Ezen terápiák összefoglaló neve a kognitív behavior terápia, azaz a *tudatos magatartásformálás*, ami a nyolcvanas évektől egyre népszerűbb kezelési módszer a börtönökben.

A szelf

Az angol nyelvű szociálpszichológia legnépszerűbb témája a szelf, azaz a cselekvő én. Az angol *self* szót meglátásom szerint nem lehet magyarra lefordítani, ez is lehet az oka annak, hogy magyar nyelven kevesebbet lehet olvasni a témáról.

Sniderman⁴ szerint a szelf egy szervezett interaktív rendszer, ami gondolatokból, érzésekből, motívumokból áll, nyelvi és önreflexiós elven működik, és karakterizál. *A szelf és személyiség között tehát nagyon kevés különbség van.*

Thoits⁵ már kézzelfoghatóbb meghatározást ad: a szelf egy kognitív (azaz tudatos) struktúra, ami szerepekből áll. Ehhez azért illik hozzáfűzni, hogy a szerepek állandósult interakciók emberek között, az interakció kétirányú kommunikáció, míg a kommunikáció információközlés. Ebből láthatjuk, hogy szelf végül is tudatos és nem tudatos részekkel is bír, azaz nagy kérdés, hogy a szelfen kívül van-e egyáltalán én, van-e egyáltalán öntudat.

A szimbolikus interakcionizmus atyja, a chicagói George Herbert Mead⁶ szerint a szelf és társadalom ikerszülettek. Teljesen egyértelmű, hogy az emberi kapcsolatok és az értelmesség (intellektus) között egyenes arányosság mutatkozik. Az a kérdés, hogy ebben az állandóban milyen változók szerepelnek még.

Mead társadalom-képe nagyon merész volt: a labeling, azaz a címkézés-elméletek közé tartozik az ő tézise is. Ezek szerint a többségi társadalom a szubkultúrákat címkézi, és ezeknek a címkéknek az adott egyének önkéntelen engedelmessé válnak.

Biztosnak tűnik, hogy az összes interakcióban van például *szelf-reprezentáció*. Az én- bemutatás, azaz a szelf-reprezentáció fogalma Erving Goffmanhoz⁷ fűződik, aki úgy vélte, hogy a szelf társadalmi termék, és társas kényszereknek megfelelően viselkedünk. Goffmant legjobban az emberek mindennapi életében tanúsított szerepei és a nyilvános viselkedés érdekelte, és a szelf-reprezentációt benyomáskeltésnek vagy *impresszió menedzselési taktikák* gyűjtőhelyének tartotta.

⁴ Sniderman, P. M. (1975): *Personality and democratic politics*. Berkeley, CA; University of California Press.

⁵ Thoits, P. A. (1995): *Social psychology: The interplay between sociology and psychology*. *Social Forces*, 73, 1231-1243.

⁶ Mead, G. H. (1934): *Mind, self, and society*. Chicago, IL; University of Chicago.

⁷ Goffman, E. (1959): *The presentation of self in everyday life*. Garden City, NY; Doubleday. – Magyarul: Goffman, E. (1999): *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Budapest, Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó.

Az olvasóban felmerülhet a kérdés, hiszen a Börtönügyi Szemlét lapozgatja, hogy vajon nem Goffmanhoz köthető a totális intézmény elmélet is? A sejtés jó és helyes, ebben az irányban kell tovább mennünk: vajon hogyan alakul a fogvatartottak vagy a deviáns személyek szelfje, vajon milyen benyomást keltenek a társadalom tagjaiban? Mivel lehet ezt a folyamatot (a bűnözővé válást) visszafordítani?

Aki még jobban el akar mélyedni a témában, annak érdemes Goffman stigmatizáció elméletét⁸ is tanulmányoznia, hiszen az sem a pusztán megbélyegzésről szól, ahogy azt sokan vélik, hanem inkább az *identitás elleni fenyegetésről*.

A chicagói deviancielméletek és magyar vonatkozások

A kriminológia nagyjainak munkáit itt nem áll módunkban elemezni, két elméletet azonban röviden kifejtünk: az egyik a *geng-elmélet*, a másik a *slum-elmélet*.

A kriminológia legkorábbi klasszikusa, Frederic Milton Thrasher⁹ szerint a fiatalok gengekbe, bűnözői csoportokba szerveződnek, ahol a személyes találkozásokon keresztül területvédelmi jellegű tevékenység alakul ki. A gengek léte a konfliktuskeresésen alapul, és ez elképzelhetetlen erős csoporttudat nélkül. Az erős csoporttudat miatt nem lehet kitörni a gengből. A geng ugyanakkor a társadalmi címkézés szülötte, erre hazánkban is számos példát láthatunk. Horváth Sándor¹⁰ fejt ki remek munkájában, amikor a hírhedt vagy inkább elhíresült *Nagyfa Galeri* jelenséget mutatja be, hogy a galeri kialakulásában mekkora szerepet játszott a rendőrségi munka igazolásának kényszere, a közbeszéd és az ellenségfogalom, az 1960-as évek ifjúságvédelme és az egykori szocialista fogyasztói társadalom.

Albert Kircidel Cohen¹¹ a slumok (elszegényedett külvárosi háztömbök, blokkok) gengjeivel és bűnöző fiataljaival foglalkozott. Cohen szerint a gengek által elkövetett bűncselekményeknek nem anyagi motivációja van, azaz a geng tagjai nem akarnak a bűnözésből meggazdagodni. A slumokban felbukkanó gengek célja a törvényszegés és a kortárs kapcsolatok erősítése. Ez egyfajta kollektív reakcióképzés, elutasítják a többségi társadalom értékeit, és kifordítják azokat.

Hasonló gengből alakult ki a kilencvenes évek elején a Döcher-csoport, amelynek számos tagja a börtönbe került. Az ilyen csoportok erélyes kohéziójával szemben a börtönszemélyzet a jelenlegi körülmények¹² között szinte tehetetlen.

⁸ Goffman, E. (1998): Stigma. In: Erős F. (szerk.): Megismerés, előítélet, identitás. Új Mandátum. Bp. 1998. 253–295.

⁹ Geis, G., Dodge, M. (2000): Frederic M. Thrasher 1892-1962 and The Gang 1927. *Journal of Gang Research*, 81, 1-49.

¹⁰ Horváth S. (2009): Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években. Nyitott Könyvműhely, Bp.

¹¹ Cohen, A. K. (1955): *Delinquent boys: The culture of the Gang*. New York.

¹² Lórinz J. (2009): Büntetőpolitika és börtönügy, Rejtjel Kiadó, Bp. 184-187.

„1999. február 3-án alvilági leszámolás helyszíne volt Budapest. Egy külvárosi presszóban hidegvérrel agyonlőtték az alvilágban ismert Döcher Györgyöt és társát. A helyiségben a Nemzetbiztonsági Hivatal emberei is ott voltak. Döcher börtönbüntetését töltötte, ám engedélyt kapott rá, hogy naponta munkába járjon”¹³, EVSZ-es fogvatartott volt. Az eset a büntetés-végrehajtás megengedőnek látszó szakmapolitikájával szemben morális pánikot váltott ki, és az ezt meglovagoló politikai döntések megváltoztatták az egész magyar büntetés-végrehajtás szerkezetét és működését, ismét represszív hullám következett be.

Láthatjuk, hogy mindkét elmélet szerint lényegi elem a társadalmi definíció és a bűnözői személyiség alakulása.

Sutherland differenciált asszociációs elmélete (bűnözés-tanulás elmélet)

A szintén chicagói Edwin Sutherland differenciált asszociációs (változó jellegű érintkezések a bűnözőkkel) elméletét¹⁴ kilenc pontban lehet összefoglalni:

1. *A bűnözői magatartás társas tanulási folyamat eredménye.* Azaz senki sem születik azonnal a bűnözőnek. A gazdaközösség normái, az egyéni célok érvényesülési módja meghatározza a közösségben résztvevő személy tudati viszonyulásait.

2. *A bűnözői magatartás tanulási folyamat eredménye, amely egy másik személlyel való interakciós kapcsolat útján valósul meg.* Képtelenség olyan módon bűnözővé válni, hogy az ember egyedüli harcos. Az egyes embernek nincs reménye az életben maradásra az alvilágban, ugyanis elemi érdeke fűződik a társak által adott visszajelzések észleléséhez. Ezt egy példa útján a hétköznapi nyelven úgy lehet megfogalmazni, hogy a tolvajnak orgazdára van szüksége ahhoz, hogy meg tudjon élni. A tolvaj és az orgazda is kapcsolatban áll más személyekkel.

A börtön szempontjából külön jelentősége van ennek a tézisnek. Sok fogvatartotti beszámolóból kiderül, hogy az ember képtelen társas támogatás nélkül boldogulni a börtönben, azaz valahova be kell sorolnia. Ez szinte azt jelentheti, hogy a börtönökben megszűnik a gengék közötti tér, valahogy mindenki kapcsolatban áll az egyik fogvatartotti érdekcsoporttal.

3. *A bűnözői magatartás lényegi részének elsajátítása egy szoros kapcsolatokon alapuló csoporton belül valósul meg.* Ez a pont az jelenti, hogy az igazi tanulás csak szoros kapcsolatokon keresztül valósulhat meg, azaz ezekben a csoportokban az emberek kölcsönösen függenek egymástól. Ez a típusú függés a csoportnak alakulat jellegét ad: feltétlenül meg kell bízni a másik gengtagban, és titkot kell tartani.

¹³ Szerkesztett idézet - <http://maffia.uw.hu/page16.html> [2009-06-24]

¹⁴ Sutherland, E., Cressey, D. (1970): *Principles of Criminology*. New York, Lippincott.

4. Ha a bűnözői magatartás elsajátítása megvalósul, a tanulási folyamatban szerepel a bűncselekmény elkövetésének technikája, ami néha kifejezetten bonyolult, néha pedig egyszerű, vagy egészen egyedi irányultságú indítékon, motívumon, értelmezésen és attitűdön alapszik. Ez azt jelenti, hogy a bűnözői élet hétköznapijai ugyanolyan apró jellegzetességekkel bírnak, mint a normakövető emberek élete. Különböző technikákat kell elsajátítani ahhoz, hogy az ember képes legyen egy lakást eladni vagy megvenni, de ahhoz is, hogy az ember a lakást a lakásmafia keretében tulajdonítsa el.

5. Az egyedi irányultság a törvényben definiált kódok elfogadásán vagy elvetésén alapszik. Sutherland elméletében talán ez a tétel a legkevésbé stabil. E pont megértéséhez ismerni kell azt a jogpozitivisták tézist, hogy a jog nem egyenlő az elvárt joggal, azaz az erkölcs teljes mértékben különbözik a jottól. Ebből az következik, hogy nem minden immorális tett büntethető, és hogy létezik olyan tett, ami jogilag elítélhető, de erkölcsileg nem.

6. Az egyén azért válik bűnözővé, mert az egyensúlyja kibillen a törvény megszegésének elfogadása irányába a törvény megszegésének elvetéséhez képest. A bűnözővé válás egy döntési folyamat: inkább megszegni a törvényt. Ezzel az egyén önmagát törvényen kívülinek címkézi.

A bűnöző személyben két motívumhalmaz küzd egymással:

- megszegiem a törvényt,
- ne szegjem meg a törvényt.

Az egyén egy bizonyos idő után, bizonyos körülmények következtében arra a döntésre jut, hogy meg kell szegnie a törvényt ahhoz, hogy fennmaradhasson. Sok börtönlakó tesz fogadalmat arra, hogy még egyszer nem fog visszakerülni a börtönbe, és jelenti ki: már teljesen eleget lett a bűnözésből; a szabadulás után azonban mégis azzal találja szemben magát, hogy nem tud másképpen cselekedni, bűnöznie kell. A legtöbb esetben az ilyen döntéseket a beletörődés és az elkeseredés irányítja, de a többségi társadalom elutasító attitűdjéről sem szabad megfeledkezni.

7. A bűnözőkkel való érintkezések változhatnak gyakoriságukban, tartamukban, erélyességükben és célkitűzésükben. „Még megcsinállok egy utolsó balhét, aztán végképp kiszállok” – mondja sok bűnöző magában a börtönben, és a filmvásznon is. A bűnözők életében a bűncselekmény elkövetése a normakövető ember munkájához hasonlítható. Nincs olyan ember a világon, aki a munkájának minden aspektusával teljes mértékig elégedett volna. Ezért általában a munkánkba hol ilyen, hol olyan mértékben vonódunk be. Azonban minél kevésbé teljesítjük a munkánkat, annál erélyesebben közösít minket ki a társas közegünk vagy maga a társadalom. Az ember és a munka viszonya hasonlít a bűnöző és a bűncselekmény viszonyára minden szemszögből.

8. Az antiszociális és a kriminális csoportokkal való érintkezés által történő bűnözői magatartás-elsajátítás folyamata minden olyan mechanizmust magában foglal, ami a többi tanulási folyamatot jellemzi. A bűnözés elsajátítása ugyanúgy történhet, mint az iskolai tanulás, illetve fordítva: a bűnözés magasiskolája az egyre sú-

lyosabb bűncselekmények elkövetése lehet, illetve a börtönbeli közösségek is a magasiskola támogatói lehetnek.

9. *A bűnözői magatartás az általános szükségletek és értékek kifejeződése, és ezekkel a szükségletekkel és értékekkel nem is lehet megmagyarázni a bűnözést, mert a nem bűnözői magatartás is ezen értékek kifejeződése.* Az utolsó tézis azt jelenti, hogy a bűnözők is emberek, és ugyanabban a társadalomban élnek, mint a normakövető polgárok.

A bűnözést Sutherland szerint nem az erkölcsi nívóval lehet megmagyarázni, hanem a másmilyen érintkezési lehetőségekkel (differenciált asszociáció). A bűnözőnek nincs lehetősége azt az utat járni, ahol az átlagember magabiztosan közlekedik.

Sutherland tisztában volt azzal, hogy a társadalmi dezorganizációs folyamatok határolják be a bűnözés szerkezeti környezetét (struktúráját), de sokkal jobban érdekelte a társas tanulás mint a bűnözés kiváltója. Sokan érintkezünk a bűnözőkkel, akik a törvény megszegését elfogadják, de mégsem válunk bűnözőkké. Ilyen szempontból rendkívül veszélyes éretlen, kialakulatlan személyiséggel a börtönben örként dolgozni, hiszen az ember könnyen „megfertőződhet”, s például a következő nemkívánatos jelenségek fordulhatnak elő:

- rabok írják az örök edzéstervét,
- mobiltelefonokat csempésznek be az örök a raboknak,
- az örök durván beszélnek azokkal a rabokkal, akiket a tekintélyes rabok lenéznek,
- az örök a tekintélyes raboknak behódolnak.

Sutherland tanítása abban áll, hogy nagyon sok múlik a bűnözőkkel létesített interakciók motívumán, jellegén, gyakoriságán, lényegén stb.

Egy olyan társadalomban, ahol nehéz a követendő értékeket azonosítani, különösen nehéz a helyzet. Walter Miller¹⁵ szerint az alsóbb osztályok fiataljai gyakran a társadalommal való alkudozás egyedüli eszközeként a bűnözést azonosítják (focal concerns elmélet). David Matza¹⁶ szerint a bűnözői csoportok egyre kevesebb büntudata és a bűnözés racionalizációja szintén a bűnözés-tanulás elméletet igazolja.

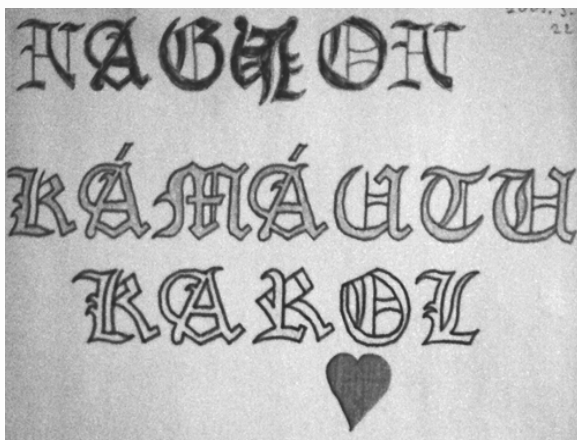
Az elméletet azért szokták kritizálni, mert empirikusan nehezen tanulmányozható, valamint nem veszi figyelembe a média és bűnözés kapcsolatát.

A bűnözés-tanulás elmélet a legjobban a börtönökben tanulmányozható, és az ilyen jellegű kutatások tárgya a börtönnevelés hatékonysága és a börtönártalom lehet. A börtönártalmakat a legnagyobb hatékonysággal indirekt módszerekkel lehet tanulmányozni. Erre a fogvatartottak írásai, rajzai és falfirkái a legalkalmasabbak.

¹⁵ Miller, W. (1958): Lower-class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency. *Journal of Social Issues*, 14. 14-17.

¹⁶ Sykes, G. M., Matza, D. (1957): Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Journal of Sociology*, 22. 664-670.

Az alábbi, egy fogvatartott által készített rajzon elvileg szeretetet, szerelmet kifejező tartalmú üzenet látható (a „kamavtu” szó lovári nyelven azt jelenti, hogy „szeretlek”), mégis a betűk stílusa agressziót sugall, érdekes módon ugyanolyan gót típusú betűk ezek, mint a közép-amerikai Mara Salvatrucha börtöngeng te-

toválásai. A fogvatartott leggyengédebb érzelmei is át vannak itatva az erőszakkal, ez csak tanulási folyamat eredménye lehet, és speciális önkifejezés, azaz szelf-reprezentáció: erős vagyok és szeretek, azaz *macsó vagyok*. A fogvatartottnak a saját dühével kell megküzdenie, hogy érzelmeit a többségi társadalom által elfogadott módon is képes legyen kifejezni.

A kognitív behavior terápiák

Az előzőekben feltártuk, hogy mi vezet ahhoz, hogy valaki bűnözővé váljon, legalábbis a chigagói deviancia-elméletek szerint. Láttuk, hogy ez a folyamat milyen jól írható le a szociálpszichológia nyelvezetével. Mi áll ennek a jelenségnek az ellenpólusán? Létezik olyan pszichológiai jellegű beavatkozás, ami differenciált asszociációs hatásokkal képes felvenni a versenyt? Nagyon úgy tűnik, hogy a kognitív behavior terápia módszere képes erre.

A kognitív behavior terápia (CBT) arra törekszik, mint talán az összes pszichoterápia, hogy megértse az embert. Praktikus megoldásokkal próbálják a terapeuták jobbra tenni az életet, és az élet alatt a kognitív behavior módszer hívei a hétköznapi életet értik. A CBT hatása mérhető, és tudományosan igazolható, egyik egykori legnagyobb képviselője, a 2003-ban elhunyt John Winston Bush¹⁷ szerint. A továbbiakban az ő műve alapján teszünk arra kísérletet, hogy terápia lényegét bemutassuk.

A témában megkerülhetetlennek számító Aaron Timothy Beck¹⁸ a következő definíciót adta a CBT-nek: *A CBT egy aktív, direktív, kollaboratív, strukturált, dinamikus, problémaorientált, megoldásra fókuszáló pszichoedukációs kezelési (treatment) modell*. Hogyan látta ezt J. W. Bush, a New York-i CBT Központ alapítója?

¹⁷ Bush W. (2003): *Cognitive behavior therapy: The basics*. Institute for Cognitive and Behavioral Therapies, New York.

¹⁸ Beck, R., Fernandez, E. (1998): *Cognitive-behavioral therapy in the treatment of anger: A meta-analysis*. *Cognitive Therapy and Research*, 22. 63-75.

A CBT egyik lényegi magva a behaviorizmus (viselkedéslélektan), azaz az inger-reakció együttes tézise, és ezen belül az operacionálás, azaz a feltételes reakciók feltétlenné alakítása. Ilyen szempontból a CBT sokkal közelebb áll a pedagógiai módszerekhez, mint a pszichoanalitikus terápiához, és így már érthetővé is vált, hogy a CBT definíciójában mit jelent a *pszichoedukáció*. Szembetűnőnek kell lennie minden börtönőr számára, hogy a fegyintézetben minden ott dolgozó valahogyan arra törekszik, hogy a fogvatartottak viselkedését alakítsa. A viselkedés-alakítás ilyen szempontból mindenképpen pragmatikusabb a börtönben, mint a pusztá megértés, bár ez utóbbi is nélkülözhetetlen.

A *viselkedés terápia* abban segít a kliensnek, hogy bizonyos helyzetek és a megszokott, rögzült reakciók közötti kapcsolatot *gyengítse*. Szexuális bűnelkövetőknél ilyen lehet a szexuális frusztráció és a dühreakció közötti kapocs eldolgozása. Drogos raboknál egy kicsit nehezebb a helyzet a probléma összetettsége miatt. Sajnos ez napjainkban a *rivotril-problémára* is vonatkozik, de arra még ebben a cikkben adunk egyfajta magyarázatot. A CBT-modell szempontjából a rivotril-problémát úgy lehet értelmezni, hogy a fogvatartott az ideges állapotban a nyugatószerhez nyúl. Az idegesség a helyzet, míg a reakció a benzodiazepin keresése.

A *kognitív terápia* a gondolkodási mintázatok és szimptomák közötti torzított képet próbálja átalakítani. Ennek a terápiának a lényeg az, hogy a gondolatokat, azaz az agyi mentális ingerek és reakciók közötti társulásokat a terápia a megerősítés módszerével igyekszik átstrukturálni. Például a fogvatartott bizonyos kisebbségi érzései miatt nem reménykedik abban, hogy munkát talál a szabadulása után. Ekkor tudatosítani kell benne, hogy a börtönben elvégzett tanfolyamok által némileg nagyobb az esélye a szabadulás utáni elhelyezkedésre. Itt persze nem lehet figyelmen kívül hagyni a káros társadalmi előítéleteket vagy a börtönártalmakat sem, amikkel szemben a fogvatartott és a büntetés-végrehajtás egymaga tehetetlen.

A CBT a *viselkedésterápia és a kognitív terápia kombinációja*. További rendkívül fontos dolog, hogy a CBT-modell a nem a múlt, hanem a jelenre vagy a jövőre fókuszál. Ezt egy alapvetően pszichoanalitikus beállítottságú közegben, mint amilyen a magyar pszichológustársadalom, nagyon nehezen lehet megérteni. Nem bonyolítva túl a dolgokat, elmondhatjuk, hogy például az álmok elemzésével a problémát csupán megmagyarázni lehet, de nem lehet legyőzni, és nem lehet túllépni rajta. A CBT ilyen szempontból a jövő felé tekint. Ne gondoljuk azonban, hogy a jelenlegi börtönügyi szakmapolitikában a pszichoanalízis jelenti a legnagyobb kezelési jellegű problémát, mert akkor nagyon, súlyosat tévednénk.

A CBT-modell tehát változásokat akar elérni a gondolkodás által, és azt, hogy a kliens tiszta fejjel képes legyen a változásoknak megfelelően cselekedni. Mindezt a modell rövid időtartamban képzelel el, azaz a CBT alkalmas akár tömeges kezelés lefolytatására is, mint például a börtönbeli *anger management*, azaz a düh-irányítás.

Medikalizáció

Ha elfogadjuk J. W. Bush elméletét, akceptálva hosszú kvalitatív kutatói munkásságát, akkor kimondhatjuk, hogy a CBT éppen olyan hatékony, mint a gyógyszeres kezelés. Sőt a CBT-modell szerint nincs visszaesés, ha a kliens igazán akarja a változást.

A CBT-t általában önmagában alkalmazzák, gyógyszeres kezelés nélkül, azonban a kábítószer-probléma itt is kivételt jelent. Jelen cikk szerzője több dán, holland, német és osztrák börtönben látott már olyan körleteket, ahol a fogvatartottak kábítószer-helyettesítő gyógyszeres kezelésben vettek részt, és mellette *anger managementre* is beiratkozhattak. A CBT mégis hatékonyabb a gyógyszerek nélkül, erre csak egy példát emelünk ki szintén J. W. Bush munkássága alapján:

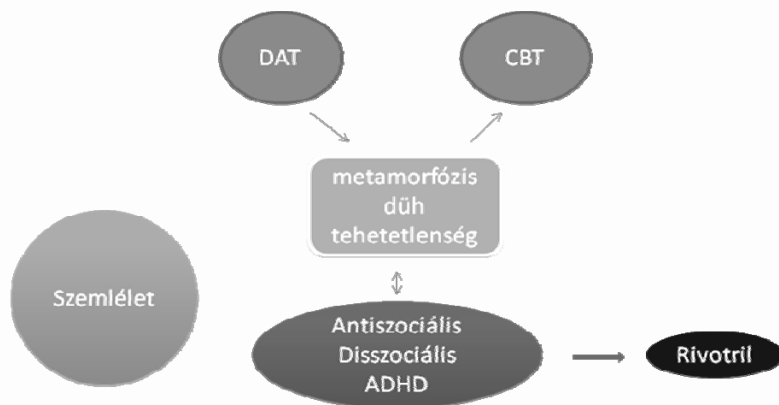
A *benzodiazepinek*, azaz az enyhe nyugatószerek, és talán más típusú szedánsok is szokásokat formálnak az egyénben, ezek a szokások kifejezetten hátráltatják és akadályozzák a CBT-modell működését, mert a változáshoz fűződő motivációt ölik ki az emberekből. Itt nagyon óvatosan megjegyezzük, hogy a rivotril is benzodiazepin (klonazepám), és jelenleg nagy gondokat okoz a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben, mint azt egy korábbi cikkben¹⁹ is olvashatjuk.

J. W. Bush a fentieket még a következőkkel is kiegészíti:

- A CBT és a jól kiválasztott pszichoaktív szer, ha mindkettőt egyedül alkalmazzák, körülbelül egyformán hatékony az aktív terápia ideje alatt.
- A CBT mellett végzett gyógyszeres kezelés nem hatékonyabb, mint a CBT egyedüli alkalmazása.
- A kezelési nehézségek és hibák inkább a gyógyszeres kezelés esetén fordulnak elő, elsősorban a mellékhatások miatt.
- A gyógyszeres kezelés utáni visszaesés sokkal gyakoribb, mert a gyógyszer önmagában nem segíti elő a problémával való megküzdést és a hatékony érzelem- és feszültségszabályozást.

¹⁹ Fliegauf G. (2008): A fogvatartottak illegitim nyugtatószer-használata: Rivotril-probléma a magyar börtönökben. *Börtönügyi Szemle*, 4. 43-57.

Kár volna a hazai rivortil-problémát tagadni, ahogy azt a Büntetés-végrehajtási Szervezet nem is teszi, azonban fel kell ismerni, hogy a börtönökben éppen a fentebb leírt CBT-modell szemlélet hiánya is facilitálja a jelenséget.

Láttuk, hogy a differenciált asszociációs elmélet (DAT) és a CBT-modell egyaránt atomizál, azaz a személyiséget darabjaira szedi szét, és ilyen módon veszi górcső alá. A DAT szerint a fogvatartott a börtönben egyfajta metamorfózison megy keresztül (hiszen alapvetően bűnözőkkel érintkezik folyamatosan), ezt a CBT-modell szerint düh is erősíti, valamint egyfajta *tehetetlenség*. Mivel a fogvatartottak nagy többsége klinikai pszichológiai szempontból antiszociális, illetve disszociális személyiségzavaros, vagy figyelemhiányos hiperaktív (ADHD) mintázatokat hordoz magában, minden bizonnyal más módszerekhez fog nyúlni a tehetetlenség leküzdése érdekében, mint a reszocializációs céloknak való megfelelés.

Hogy ez hogyan történik, azt Fiáth Titanilla²⁰ remekül szemlélteti: „Annak ellenére, hogy a fogvatartottak jelentős része elutasítja a testméret és a verekedésbeli ügyesség közötti egyszerű, lineáris kapcsolatot – vagyis nem igaz az, hogy annál jobban bokszol valaki, minél vastagabb a karja –, mégis virágzik az illegális szteroidbiznisz a büntetés-végrehajtási intézetekben.”²¹ A szteroid és a rivortil illegális jelenléte a börtönben egyértelműen medikalizáció, azaz *egyfajta félutas devianciakezelés*, amelyre a társadalom többsége hallgatólagosan rábólint. Ilyen támogatás nélkül a börtönökben nem lenne ilyen mértékű medikalizáció. (Megjegyezzük, hogy ezzel a problémával nem csak hazánk küzd.) A medikalizációnak a CBT-modell szemlélet hiánya mellett három fő hipotetikus oka lehet:

²⁰ Fiáth T. (2009): Jógyerekek a börtönben. Café Babel, 58. 59-69.

²¹ i. m. 62.

1. A heroinhasználó személyek még a kilencvenes évek végén rájöttek arra, hogy az elvonási tüneteket a rivotrillal kisebb mértékben kezelni lehet. Az amfetamin-fogyasztók a kábítószerelés mellett koxoltak is, azaz anaboli-kus teljesítménynövelő szereket fogyasztottak. Ezen személyek egy része börtönbe került, ahol nem szoktak le a szerekről.

2. Korábban, a kilencvenes évek közepén-végén, a bv. orvosok szinte automatikusan írták fel a fogvatartottaknak a nyugtatószereket, és ezek a szerek a gyúráshoz is nélkülözhetetlenek lettek.

3. A börtönökben a 2005-ös év környékén a rivotril és a szteroidok stabil kereslete és kínálata alakult ki. Ez csak csempészet útján lehetséges.

A fenti három probléma nagyon súlyos gond, amely az egész rendszert érinti. Talán ott van a baj, hogy a fogvatartottnak nincs lehetőségük a CBT-modell irányába elmozdulni, hanem – a szemlélet hiányában – inkább a medikálizációnak engedelmessé válnak.

A CBT-modell működése

Ákár csoportosan, akár egyénileg történik a terápia, a kliensnek el kell mondania a történetét olyan módon, ahogy az neki természetes. A fő problémákat ezek után azonosítják. Megállapítják, hogy mire gondol a kliens, mire emlékszik, min képzeleg. Fontos az is, hogy tudatosodjon: ez mikor történik, hol történik, kivel történik, és mik lesznek ezeknek az eseményeknek a következményei. Feltárják azt is, hogy ezek a jelenségek hogyan viszonyulnak a kliens elképzeléseihez.

Ezután együttes munka következik. Ismét azonosítani kell a problémákat, és azt is, hogy ezek ellen mit képes tenni a kliens. A leggyakoribb stratégia ekkor az, hogy egyszerűen *a helyzetet kell lecserelni*, ami azt jelenti, hogy az illető soha többet nem megy hasonló gondolatokkal és érzésekkel olyan helyekre, ahol a rossz dolgok történtek. Például az alvászavarokkal küzdő személy nem megy kávézni, ha nehéz munkahelyi konfliktusa van, vagy rögtön a munka után nem alszik el otthon, hanem sportol vagy más aktivitást végez. A másik módszer inkább kognitív: a kliens *igyekszik elfogadni a helyzetét*, és nem lázad ellene, nem dühös, és nem mérges, mert belátja, hogy ezek az érzések csökkentik a hatékonyságát. Például nem keseredik el amiatt, mert a munkatársai fiatalabbak nála, nagyobb sikereket érnek el a férfiakkal, és ezért gyorsabban jutnak előre a ranglétrán. Ilyenkor a példabeli asszony inkább arra gondol, hogy ő is volt fiatal, és biztosan rá is irigykedtek.

Ha a kliens belátja azt, hogy bizonyos stratégiákat képes tervezni a panaszai ellen, akkor ezt tettek formájában *vége is kell hajtania a legjobb tudásával*. Ez talán a CBT legmakacsabb pontja, és éppen ezért egyfajta megállapodás születik a kliens a terapeuta között, hogy bizonyos tettek jó vágányra terelik őt, más tettek azonban rosszra. Ha szükséges: a csoport- vagy a kliens-terapeuta kettős újra elkezd dolgozni az ügyön. A CBT-modell szerint a pszichológus

nem csak bólogat (együtt lebeg, vagy átél), hanem aktívan részt vesz a folyamatokban az általa adott folyamatos feed-backek által. Ez tehát azt jelenti, hogy a CBT *aktív*. Máskor a terapeuta akár konkrét utasításokat is ad a kliensnek, hogy mit kell tennie a megállapodás értelmében. Ez jelenti azt, hogy a CBT *direktív*.

Börtönbeli példa a CBT-re

A börtönökben Fava és Rosenbeum²² szerint az anger management a leggyakoribb CBT kezelési módszer, ami ambuláns, azaz nem bentfekvő módon zajlik. Leggyakrabban a családon belüli erőszak kezelésére használják, illetve a dühvel kapcsolatos nehézségek leküzdésére, továbbá hirtelen epizodikus dühkitörések ellen is bevált ez a módszer.

Laura Abrams és Jemel Aguilar²³ a szociális munka, a szelf és a CBT szempontjából közelíti meg a fiatalok fogvatartottak problémáit. Cikkükben kiemelik, hogy véleményük szerint a fiatalok fogvatartottak esetében a CBT-modell a legmegfelelőbb, hogy át tudják látni a gondolati mintázataikat, hogy képesek legyenek túllépni a rögzült bűnözői viselkedésükön. Ha a fiatal emberek azzal a céllal ülnek össze, hogy fel akarnak hagyni az eddigi életükkel, változtatni akarnak azon, és a szociális munkások vezetésével képesek a múltjukat, a jelenüket és a jövőjüket konceptualizálni, és a szelfjüket ennek megfelelően értelmezni, akkor szinte biztos, hogy képesek jó útra térni. Számunkra ebből az a tanulság, hogy a CBT-modellt nem csak pszichológusok, hanem szociális munkások is alkalmazhatják; azaz – véleményem szerint – *a büntetés-végrehajtásnál a CBT-modellt a továbbképzések és az alapkiképzések során is oktatni kellene a jelenleg túlsúlyos, memorizáltató-számonkérő jellegű képzés helyett.*

Jelen értekezésünk szempontjából még két tanulságot kell kibontanunk:

- a CBT csoportban történik, azaz sok fogvatartott, *egymásra hatva* jár a terápiába,
- a CBT képes a szerepeken keresztül *megváltoztatni a fogvatartott önképét*, azaz a szelfjét, ami a differenciált asszociáció miatt rossz irányban fejlődött.

Mindenek előtt hangsúlyoznunk kell, hogy természetesen a CBT-modell a börtönökben nem mindenható, azonban rendkívül hatékony.

A fenti két elv (egymásra hatás, szelf) kifejtésére egy személyes tapasztalatom sarkall. 2008 nyarán alkalmam nyílt személyesen tanulmányozni a német-

²² Fava, M., Rosenbaum, J. F. (1999): Anger attacks in patients with depression. *Journal of Clinical Psychiatry*, 60, 21-24.

²³ Abrams, L. S., Aguilar, J. P. (2005): Negative Trends, Possible Selves, and Behavior Change. A Qualitative Study of Juvenile Offenders in Residential Treatment. *Qualitative Social Work*, 4, 175.

országi, észak-rajnai Gelsenkircheni Szociálterápiás Intézet²⁴ működését. Az intézet egyedülálló módon, Németországban az egyetlen olyan intézet, amely tisztán szociálterápiával foglalkozik, azaz semmilyen jelleggel nem csatlakozik büntetés-végrehajtási intézethez. Az intézetben mégis fogvatartottak tartózkodnak, akik a jogszabályi követelményeknek megfelelően biztonsági őrizet (*Sicherungsverwahrung*) alatt állnak, és/vagy szexuális bűncselekményt követtek el.

Németország egyes államaiban, Ausztriában és más – jellemzően – a német kultúrkörhöz tartozó államban az erőszakos és/vagy bűnismétlő szex offendereket szabadságelvonással járó intézkedés alá vonják a szabadságvesztés-büntetés letöltése után. Ezt a jogintézményt „biztonsági őrizetnek” hívják, és ez az intézkedés életfogytig tart, azaz a fogvatartott az ítélet letöltése után szintén a börtönben marad, csak nem elítéltként, hanem őrizetesként.

Ezen országok némelyikében működik a részükre kialakított külön terápia, más országokban nem. A biztonsági őrizet jogintézménye természetesen szintén kérdéssé teszi az emberi jogok érvényesülését és a börtön reintegratív funkcióját.

Gelsenkirchenben a fogvatartottak önként vállalhatják a kezelést, ami azt jelenti, hogy a kezelést meg kell kezdeni, azonban onnan bármikor ki lehet lépni. Az intézetben azt láttam, hogy egy fogvatartott sem lépett ki a szociálterápiás közegből, mert a gelsenkircheni intézetben minden adottság jobb volt, mint a többi, környékbeli börtönben. Gyakorlatilag nem volt fogvatartottak közötti erőszak, nem voltak az intézetben fegyverek, nem viseltek az állomány tagjai egyenruhát, nem történt az intézetben öt évre visszamenőleg öngyilkosság, szökés és egyéb rendkívüli esemény. Ez azért érdekes különösen, mert az intézetben jellemzően olyan személyek tartózkodtak, akik bv. intézetben követtek el súlyos bűncselekményt, akiknek hosszú vagy életfogytig tartó büntetésük volt, akik szexuális bűncselekményt követtek el, és akiknek az életét korábban meghatározta az agresszió, az elfojtás és a kábítószer.

Az intézetben *lakócsoportok szerint* a következő kezelések²⁵ zajlottak:

- a körletek szociálterápiás kialakítása,
- lakócsoportos foglalkozás,
- a kezeléssel kapcsolatos beszélgetések,
- egyéni terápia,
- családi és párkapcsolati terápia,
- esetkezelés és hálózatépítés (case management és networking),
- felkészítés szabadulásra,
- a kezelés dokumentációja.

²⁴ Sozialtherapeutische Anstalt Gelsenkirchen

²⁵ Heim, C. (2006): Behandlungskonzeption. Sozialtherapeutische Anstalt Gelsenkirchen.

Ezek mellett az intézetben *speciális kezelési csoportok* is működtek az alábbiak mentén:

- munka és továbbképzés,
- visszaesés-profilaxis (ez jelentette a CBT-t),
- pszichoterápia,
- iskolai képzés,
- kortárs tanácsadás (Schuldnerberatung, peer-counselling)
- szociális tréning,
- sport.

Alkalmam nyílt arra, hogy a fogvatartottakkal személyesen beszélgessek. Elmondták, hogy a CBT-modellnek megfelelően dolgoznak együtt a csoporttal és a terapeuta moderátorral. A szexuális bűnelkövetők csoportjába egy egyhónapos felkészülési fázis után lehetett bekerülni, amikor az intézet dolgozói (pszichológusok, szociális munkások) vizsgálatai alapján az illető alkalmasnak bizonyult a kezelésre. Az első csoportülésen az újonnan érkező személynek részletesen el kellett mesélnie a bűncselekményét. A csoport többi tagja már túlesett ezen a procedúrán, és ennek értelmében segítette, illetve irányította az újonnan érkezőt. A történetek feltárása valamilyen szempontból kegyetlen volt, hiszen a személyeknek szembesülniük kellett a tettükkel és a gondolataikkal, hibáikkal. Amennyiben nem nyíltak meg, vagy nem mondták el őszintén a történetüket, akkor a csoport szankcióval élhetett, ugyanis a csoport akár azt is ki-mondhatta, hogy az adott személy nem méltó arra, hogy részt vegyen a CBT-modell szerint működő terápiában. Természetesen a csoport tagjai egymásra is reflektálhattak, nem csak az újonnan jövőre, és amikor az új személy némileg belelátott a csoport funkciójába, megkezdheték a tematikus foglalkozásokat. Ezen alkalmak során, a már leírt módszerekkel atomizálták a történeteket, és próbálták egymásnak új szerepeket kialakítani.

Az intézet vezetője, Carsten Heim úr is pszichológus volt, sőt szociálpszichológusnak nevezte magát, mint számos más a börtönben dolgozó német pszichológus, akikkel találkoztam (pl. Michael Alex, Rüdiger Ortmann). A visszaesési mutatókról a véleménynek megoszlottak, azonban a gelsenkircheni intézet több évtizedes fennmaradása és működése engem személyesen meggyőzött a CBT-módszer hatékonyságáról.

Az emberi magatartásformálásnak sebészeti, pszichiátriai, pszichológiai és biztonsági vonatkozásai lehetnek a börtönben; avagy a rabok önmaguknak találják meg a módszereket önmagukkal szemben: ilyen a gengsesedés, a fogvatartottak közötti erőszak, a kábítószer-kereskedelem, és még sorolhatnánk, de ennek elemzése egy másik tanulmány feladata lesz majd.

**Antal Albert - Lehoczki Ágnes - Hamula János - Benke Bálint
- Gibiszer Éva - Deli Éva**

A bv. intézetekben öngyilkossági kísérletet elkövető, öngyilkossággal fenyegetőző fogvatartottak adatainak retrospektív statisztikai elemzése az 1999. és 2008. közötti időszakban a prevenció lehetőségének szemszögéből*

A vizsgált időszakban az IMEI ambulanciájára öngyilkossági kísérlet, illetve öngyilkossággal való fenyegetőzés miatt beutalás 2 650 esetben történt. A beutalások több mint 50%-a (1 427 fő, 53,84%) négy intézetből (Budapesti Fegyház és Börtön; Fővárosi Bv. Intézet; Pálhalmi Országos Bv. Intézet; Fiaalkorúak Bv. Intézete, Tököl) történt.

A beutaltak több mint 50%-ának volt pszichiátriai előzményi adata. Ebbe beletartozik az IMEI-be történt többszöri beutalás (az esetek kb. 80%-ában), míg a „kinti” pszichiátriai megelőző adatokkal rendelkező beutaltak 20%-ot tesznek ki.

A beutaltak 60%-ának van utánkövetése, azaz többször történik visszarendelés az állapotváltozás megítélése, illetve a gyógyszer-beállítás, vagy annak megváltoztatása céljából.

A beszállítások 43.6%-át a fenyegetőzők teszik ki. Az elkövetési módszerek a következők: falolás 34%, önakasztási kísérlet 10.9%, idegentest nyelése 4.6%, önmérgezés 3.8%, kombinált elkövetési mód 2.5%, egyéb 0.6%.

A beutalásra kerülők 45.9%-a alkoholizáló életvitelről számol be. Ezen belül droghasználónak is mondja magát 28.51%. Az összbeutaltak 27.62%-a említ drogkarrierrel jellemezhető életutat. Ezen belül rendszeres alkoholizálásról 49.8% tesz említést.

A beszállítások több mint 80%-a célszállítással történt, illetve történik.

Az öngyilkossági kísérletet elkövető és az öngyilkossággal fenyegetőző beutaltak által elmondottakból kideríthető okok a következők: a jobb elhelyezésre való törekvés, a más helyre kerülni akarás, közelebb kerülés a nyugtatószerek forrásához, valamint az aktuális konfliktus lereagálásának, megoldásának módja. Ritka pszichoszociális stresszor a feleség, barátnő elvesztése, a megcsalástól való félelem, valamint a hozzátartozó megbetegedése vagy halála.

A gyógyító-nevelő csoportba történő elhelyezés tapasztalatával rendelkező fogvatartottak tisztában vannak azzal, melyek azok a magatartási formák, amelyek által elérhető az IMEI-be történő beutalás. Sajnálatos, hogy ezek köré-

* A Budapesti Fegyház és Börtön „Antiszocialitás, drogproblémák és bánásmód a börtönben” című országos szakmai konferenciáján (Pataky Művelődési Központ, Budapest, 2009. május 14.) elhangzott - Antal Albert által tolmácsoltt - előadás szerkesztett változata.

be igen gyakran beletartozik a renitens magatartás, a zsarolás és a querulátoros [perlekedő] viselkedés is.

Az ilyen magatartású fogvatartottak gyógyító-nevelő csoportba történő behelyezése kifejezetten megerősítheti az említett magatartási devianciákat, ezáltal látszatzmegoldás jellegűvé válhat a behelyezésük, ami stratégiai és taktikai hiba, de az intézkedő bv. szerveknek más lehetőségük nincs, és ez kevesebb kockázattal jár rövid távon, mint bármi más megoldás.

A fentiek leggyakoribb „szövődménye” a szuicid fenyegetőzés, illetve a falcolás. A renitens, zsaroló magatartású elítélt rövid időn belül ellehetetleníti magát a gyógyító-nevelő csoportban vagy azzal, hogy visszaél a nyitottabb körlet lehetőségeivel, vagy a mentálisan retardált „szomszédokat” terrorizálja, vagy egyéb, „kereskedelmi” tevékenységekkel jellemezhető a börtönkarrierje.

A behelyezés tapasztalata, az elért cél élménye és a „jobb körülményekhez” való ragaszkodás az elkerülhetetlen kihelyezést követően gyakorlatilag kezelhetetlen szuicid magatartást is eredményezhet, illetve végtelen feljelentések sorát is provokálhatja.

A klasszikus szakmai trend alapján az antiszociális, nárcisztikus és hisztionikus személyiség szerkezetű egyének szuicid zsaroló jellegű magatartása érdemben nem kezelhető a klasszikus módszerekkel rezsimmkörülmények között sem.

A fentebb említett személyiség szerkezetű egyének keresik a konfliktust, a zsarolási lehetőséget, keresik az explozív megnyilvánulás terét, keresik a kihívást és a központi pozíciót, és sikertelenség esetén ennek a beállítódásnak az egyik célállomása, illetve eszköze az önkárosítás. Ezek a falcok, a nyelések, a nikotínvás és a demonstratív stranguláció. Az utóbbi két elkövetési mód életveszélyes is lehet, de medicinális és pszichológiai eszközökkel nem előzhető meg, ellenben, ha pszichiátriai ellátásra kerülnek, ezáltal megerősödhet a manipulatív és zsaroló magatartási minta, és ez lavinaszerű előfordulási rátanövedekést, a fegyelmi eljárások ellehetetlenítését és a biztonság nagyon komoly veszélyeztetését jelentheti megfigyeléseink szerint.

Ezeknek a fogvatartottaknak a személyiségjegyeibe korrigálhatatlanul beépül a dezadaptív, korlátokat el nem fogadó, állandó oppozíciós tendencia, amely már a bekerülésüket megelőzően is megvolt, de a zárt rezsimmben jobban előtérbe kerül.

Öngyilkossági kísérlet, fenyegetőzés kialakulása börtönkörülmények között

Az alább részletezett felvetések az intézményünk további gyakorlati tapasztalatait tükrözik. Több kérdés is felmerül a téma kapcsán:

1. Az öngyilkossági kísérletek elkövetésére milyen hatással van a börtönpopuláció összetétele?

2. A bv. intézeteken belüli nehéz körülmények, illetve az ennek következtében kialakult diszfunkció közrejátszanak-e az öngyilkosságok, illetve az öngyilkossággal való fenyegetőzések megtörténtében? Ha ez igaz, akkor vizsgálni kell azt, hogy az adott intézet személyi állománya hogyan viszonyul a fogvatartottak öngyilkossági attitűdjéhez, és lehetőség szerint az oktatási módszerek megváltoztatására van szükség.
3. Igaz-e az a tétel, hogy a nagy létszámú intézetekben a körülmények rosszabbak, mint a kis létszámú intézetekben? Ebből az következne, hogy speciális rizikótényezőként lenne értékelhető a jelentős méretű börtönnépeség összearzátsága, a mindennapos többszörös konfliktusszituáció lehetősége, amelyek a paraszucidium növekedésének irányába hatnak.

Mint már említettük: a beutalások több mint 80%-a célszállítással történik, azaz azonnali szállításról van szó, a beutaltak 20%-a körszállítással érkezik. A körszállítások elemzése azt mutatja, hogy ebbe a csoportba nem kerültek akut esetek, hanem a gondozásra, utókövetésre visszarendeltek teszik ki az ily módon beutaltak túlnyomó részét, illetve néhány százalék, aki lemondott öngyilkossági szándékáról, de biztonságosabbnak tartotta a kezelőorvos, ha az IMEI szakorvosa vizsgálja meg a beutaltat.

4. Az azonnali beszállítás a rendszer erősségét, avagy a gyengeségét jelenti? Fontos kérdés, hogy a helyszínen a konfliktusszituáció megoldása érdekében történt-e valamilyen próbálkozás a megoldásra, az öngyilkossági kísérlettel történő fenyegetőzés háttérének tisztázására.

Ha csak beküldés történt, azaz defenzív hozzáállásról van szó, akkor ez a rendszer gyengeségét és a rendszer későbbi kiszolgáltatottságát is jelentheti.

Az ilyen jellegű elhárító funkció tévesen értelmezi a későbbi „bűnbak” keresés kivédését, hiszen alkalmat teremt, és alapot adhat a többség számára a manipulatív zsaroló jellegű önkárosító magatartásra. (Adott a szuicidológiában a mintakövetés.) Természetesen egyedileg mindig értékelni kell az elkövetés módszerét, hiszen a szándék komolyságát jelezheti az önakasztás, nyakmetszés, a gyógyszer intoxikáció! Az információáramlás gyengeségét jelzi, hogy a beutalók 80%-a nem tartalmazza az előzményi adatokat, illetve ha telefonértesítés érkezik, az többnyire annyiból áll: Elindítottuk „az öngyilkossággal fenyegetőzőt”.

A beküldő intézetekre vonatkozóan a felvételek számának gyakoriságát, a követés, utógondozás számának gyakoriságát, illetve a pszichiátriai előzmények számarányát vizsgáltuk. A beküldések 50%-ában egy alkalommal történt beutalás. Aktuálisan a krízisszituáció megoldódott, nem volt szükség a követésre, gondozásra. A beutaltak 50%-a több alkalommal jelent meg az ambulanciánkon. Ennek a csoportnak a kapcsán kiemeljük, hogy a krónikusan visszatérők aránya magas (kb. 70%). Az ebbe a csoportba tartozók minden probléma megoldására falcoltak, vagy önkárosítással fenyegetőztek.

A betegkövetések azt mutatják, hogy az esetek 60%-ában történik visszarendelés. Ennek az a magyarázata, hogy többszörös szuicídium esetén is a gondozás jelenti a jelenlegi megoldást. A bv. intézetek nem tudják felvállalni ezeket a fogvatartottakat, és nem tudnak mit kezdeni a súlyos személyiségzavarral küszködőkkel, akik hajlamosabbak az önkárosításra, illetve a szocializációs eszköztárukból teljes mértékben hiányzik a problémamegoldó képesség és az adaptív készség. Ebben a kérdéskörben vizsgálni kell annak a lehetőségét, hogy ezzel a csoporttal, ezzel a maggal milyen pszichológiai módszerek állnak rendelkezésre a viselkedési minta megváltoztatására, illetőleg a gyógyító-nevelő csoportba történő elhelyezés, mint megoldás, önmagában hatékony-e?

5. Felmerül a kérdés: Van-e kellő számú gyógyító-nevelő csoport?, vagy – másképpen fogalmazva – Elégséges-e a hazai börtönpopulációhoz a gyógyító-nevelő csoportok száma?
6. Az öngyilkossági elkövetési módok gyakorisági megoszlása az előzetesek, illetve az elítéltek vonatkozásában érdekes képet mutat. Megállapítható, hogy a szuicid fenyegetőzés és falcolás mindkét csoportban az első helyen áll. Jellemzően gyakoribb az elítéltek között az idegentestnyelés (73%), az előzetesek vonatkozásában viszont az önakasztási kísérlet (56.4%). Az előzetesek vonatkozásában különösen nagy kockázati tényezőt jelent ez a magas arány, hiszen a börtönök összpulációjának egyharmadát érinti, mint elkövetési módszer a legdrasztikusabb, és a többi öngyilkossági módszerhez képest a legveszélyesebb lehet.

Az idegentestnyelés mint elkövetési módszer esetében a leggyakoribbak a pszichiátriai előzményi adatok. Ez abból adódik, hogy az idegentestnyelés mint tipikus öngyilkossági elkövetési mód, visszatérő. Elmondható, hogy ez – mint krónikus elkövetési módszer – a börtönpopulációra jellemző. A „civil” élet öngyilkossági statisztikáinak adataiban ritka ez az elkövetési mód.

Lehoczki Ágnes

A prizonális helyzetben elkövetett önkárosítás pszichés hátteréről¹

Bevezetés

Az önkárosításról elmondható, hogy mindennapos esemény a börtönvilágon belül. Külföldi becslések szerint a börtönökben amíg egy öngyilkosság történik, addig 60 önkárosítás (McArthur – Camilleri – Webb 1999). Magyarországon 2007-ben 1.5 naponta² történt betegfelvétel az IMEI Neuropszichiátriai Osztályán önkárosítás, öngyilkossági kísérlet, vagy fenyegetőzés miatt. Ebből minden ötödik, tehát nyolcnaponta egy eset bizonyult valóban öngyilkossági krízisnek³, amely gyakoriság jelzi a populáció tényleges veszélyeztetettségét. Emellett, mivel a jövőbeli befejezett öngyilkosság egyik legerősebb bejósolója a korábbi öngyilkossági kísérlet, ezek az események indokoltan kapnak fokozott figyelmet a büntetés-végrehajtás munkájában. Azonban a motiváció azonosítása, és az ennek legjobban megfelelő kezelési mód alkalmazása – a káros pedagógiai hatások és más, nem kívánatos mellékhatások elkerülése érdekében – alapvetően lényeges.

Hazai tapasztalatok

Magyarországon az önkárosítást elkövető, vagy önkárosító, esetleg szuicid szándékát szóban kifejező fogvatartottak pszichiátriai ellátását az IMEI Neuropszichiátriai Osztálya végzi. Az alább következő statisztika és elemzés az itt dolgozó pszichológusok munkájának, véleményeinek eredménye.

A beutaltak érkehetnek a járóbeteg-rendelés keretében, illetve sürgősségi beutalás kapcsán. A 2007-es adatok szerint az év során 237 „szuicid” jelzéssel beutalt felvétel történt az osztályon. A pszichológusok feladatai közé tartozik többek között minden olyan „szuicid” címkével, azaz öngyilkosság irányában veszélyeztető állapot gyanújával az osztályra felvett beutalt vizsgálata és ellátása, aki első alkalommal került felvételre, meghatározott idő óta nem történt pszichológiai vizsgálata, illetve veszélyeztető állapot valószínűsíthető. A 2007-ben felvett 237⁴ „szuicid” címkével beutalt közül a pszichológusok 180 személyt vizsgáltak meg. A fennmaradó 57 felvétel esetében már szerepelt az

¹ A Budapesti Fegyház és Börtön „Antiszocialitás, drogproblémák és bánásmód a börtönben” című országos szakmai konferenciáján (Pataky Művelődési Központ, Budapest, 2009. május 14.) elhangzott előadás szerkesztett változata.

² 2007-ben 237 felvétel 365 nap alatt.

³ 2007-ben a felvételek 18%-a bizonyult szuicid krízisnek a vizsgálatok alapján.

⁴ Ez a szám nem jelenti azt, hogy összesen ennyi önsértés fordult elő, az önkárosítók ugyanis igen gyakran rejteni igyekeznek a nyomokat, és már csak ezért sem kerül minden önsértő fogvatartott beutalásra.

anyagban korábbi, egy éven belül születetett pszichológiai vizsgálat, vagy másmilyen ok miatt vált lehetetlenné, vagy ellenjavallttá a vizsgálat. A pszichológiai vizsgálat célja a „szuicid” címkével érkezők esetében az aktuális öngyilkossági veszélyeztetettség meglétének, illetve mértékének feltárása, szükség esetén krízisintervenció beavatkozás alkalmazása, a magatartás háttérében álló motiváció feltérképezése, valamint az öngyilkosság rizikófaktorainak feltárása. A vizsgálatok során az exploráció után szükség esetén pszichodiagnosztikai tesztek (Szondi, HTP, Rorschach, Lüscher, esetleg Metamorfózisok, PFT, TAT, Tárgyvesztési próba) felvétele történik, melyek eredményeképpen születik meg a pszichológiai vélemény a fogvatartott pszichés állapotáról.

A felvételi adatok szerint a 2007-ben 237 „szuicid” címkével felvett személy 42%-a érkezett az öngyilkossági szándék verbális jelzése miatt, 42%-uk falcolás, 7% önkasztás kísérlete, 4% intoxikáció, 5% pedig kombinált önkárosítás miatt.

A 180 pszichológiai vizsgálat szerint az esetek 46%-ában az önkárosító magatartás háttérében *prizonális probléma* áll (első csoport), 36%-ban *impulzív felületesség-levezetésről* van szó (második csoport), és 18%-ban *krízishelyzet*, veszélyeztető állapot van jelen (harmadik csoport).

Az **első csoportban**, vagyis a *prizonális probléma* esetén elsősorban öngyilkossági fenyegetőzéssel, felületes karcolásokkal, esetleg étkezésmegtagadással, esetenként látványos kötélfonással találkozunk. Ide sorolhatók bizonyos önsértések, melyek elsődlegesen kommunikatív célúak. Ilyen esetekben már az orvosi beutalóban is gyakran szerepelnek a „manipulatív”, „célvezérelt” jelzők. Az önkárosító magatartás háttérében általában az elhelyezéssel összefüggő konfliktusok állnak: zárkap problémák, speciális csoportba való bekerülés, vagy éppen az onnan való kikerülés elérése. A cél különféle kedvezmények, elhelyezéssel kapcsolatos változtatások kieszközlése; az önkárosítás, vagy az öngyilkossági, önkárosítási szándék verbalizálása csupán eszköz. A magatartás háttérében tehát nem pszichiátriai ok, vagy veszélyeztető állapot áll, hanem a fogvatartást végrehajtó büntetés-végrehajtási rezsimmel való konfliktus. A viselkedés a körülményekre adott reakció, ezért az mindenképpen helyi megoldást igényel, és nem pszichiátriai kezelést, mivel azzal nem oldható meg.

Igen fontos kiemelni az ilyesfajta manipuláció káros pedagógia hatásait. A jelen pillanatban érvényes gyakorlat szerint⁵ öngyilkossági veszély gyanúja, önkárosítás, illetve öngyilkossági szándék hangoztatása esetén a fogvatartottat az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetbe kell szállítani. A szolgálatban lévő felügyelet ezt természetesen nem bírálhatja felül. Ez azonban lehetővé teszi, sőt megkönnyíti a fogvatartotti manipulációt, mivel a fogvatartott a személyzet tagjait egymás ellenében kijátszhatja, a megfelelő időben, a megfe-

⁵ Az IRM készülő szakmai utasítása a fogvatartottak öngyilkossági kísérletei megelőzésének és kezelésének módszereiről a következőket írja: „amennyiben az öngyilkossági kísérletet elkövető fogvatartott – írásban tett nyilatkozattal vagy tanúk által dokumentáltan – öngyilkossági szándékáról nem mond le, az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetbe kell szállítani”.

elő személyhez fordulva a korábbi tiltások ellenére különösebb nehézségek nélkül elérheti a céljait. Ez a működésmód a személyzet tagjainak tekintélyét nagyban rombolja, amely szükségszerűen megmutatkozik a fegyelmezés hatékonyságában is, és idővel akár biztonsági kérdéssé is válhat.

Megjegyzendő, hogy a populációnak ebből a 46%-ából 7%-ban a börtönkonfliktusok komoly krízissé, veszélyeztető állapotá válsúlyosbodtak. A fogvatartottaktól nyert adatok alapján ez elsősorban a fogvatartott társak extrém mértékű „sanyargatásainak”, esetleg a felügyelet túlkapasainak az eredménye.

A **második csoportba** az *impulzív feszültség-levezetők* tartoznak. Ezekben az esetekben az önkárosítások különböző formái a feszültség szabályozását szolgálják, és rosszul rögzült megküzdési stratégiának tekinthetők. Ebben a csoportban önszabályozásai nehézségekkel, igen alacsony feszültség-toleranciával, valamint a megküzdési stratégiák súlyos hiányosságával találkozunk. A cél itt sem a halál, ám a feszültségtől való szabadulásnak egy módja van, ez pedig a közvetlen levezetés: többnyire falcolás, idegen tárgy lenyelése (nyelés) útján, ám ritkán megjelenhetnek önégetések, önamputációk, valamint bizarr, és igen súlyos önkárosítások is.

Az impulzív feszültség-levezetők négy alcsoportba oszthatók:

- A fogdások, avagy „nem bírom a fogdát”. A probléma, illetve a kezelhetetlen feszültség izolációs, például fogdahelyzetben jelentkezik. A fogvatartott semmiféle egyedüllétet nem képes tolerálni, börtönszituáción kívül mindent megtesz annak érdekében, hogy ne kerüljön izolációs helyzetbe. Az önkárosítás eszköz, egyrészt az izolációs helyzet megszüntetésére, másrészt a feszültség csökkentésére. Elképzelhető, hogy a háttérben az énhatárok gyengeségével, és könnyen bekövetkező fellazulásával, valamint szélsőséges indulatokkal és nagyfokú impulzivitással járó személyiségszerveződés áll⁶, ennélfogva izolációs helyzetben súlyos szorongás, extrém feszültség és halálfélelem következik be. Ilyen esetekben biztos lehet számítani a kontroll nélküli önkárosításra (Kuritárné 2008). Ezen személyek esetében ezért előnyösebb más jellegű, az izolációt nélkülöző fenyítési módok alkalmazása.
- Az önbüntető, avagy „én csak így tudom levezetni az ideget - magamon”. Ezek a személyek többnyire nem csak a börtön falain belül mutatnak önkárosító magatartást, hanem a civil életükben is. Szinte minden feszült helyzetet, konfliktust, és elsősorban veszteségélményt így tudnak csak kezelni. A háttérben bántalmazó, vagy súlyosan elhanyagoló családi háttér, és infantilis személyiség fedezhető fel. (Egy speciális csoport tagjai, akiket itt említhetünk meg, elsősorban a családban történt haláleset kapcsán amennyiben nem vehetnek részt a családi szertartáson és közös gyászoláson, önsértéssel reagálnak. Ez nem jelent öngyilkossági veszélyeztetettséget, esetükben cselekményük adekvát, kultúrkörükben megfelelő gyászreakciónak tekinthető.)

⁶ Vö. Kernberg, Otto F.: Borderline szindróma és patológiás narcizmus. Animula, Budapest, 2004.

- Az úriemberek, avagy „nem akartam mást bántani, inkább behúztam”. Az indulati feldolgozás itt is elégtelen, az impulzus mindenképpen levezetést igényel. Van azonban annyi önkontroll, hogy tárgyat tudjon változtatni a racionális megfontolás jegyében.
- Az igazságkeresők, avagy „kibírom én a fogdát, de engem most igazságtalanul tettek le”. A fogvatartott az önkárosítással az igazát, sérelmeinek valóságát próbálja bizonyítani. Némi átfedés tapasztalható az első csoport jellemzőivel, hiszen itt szintén elsősorban az önsértés kommunikatív aspektusa érvényesül, amennyiben a testi sérülés bizonyítja a fájdalmat mind az önsértő, mind a környezete számára. Elsősorban igazságtalannak érzett büntetések esetén fordul elő, de oka lehet a megálázónak érzett bánásmód is. Az itt elkövetett önsebzések felületeseek, és gyakori az étkezésmegtagadás.

Amint kiderült, a második csoportban sem a halál az önkárosító magatartás célja, hanem a személyiségből fakadó megküzdési elégtelenség, amely a kritikus helyzetben előre bejósolható módon érvényesülni fog. Ám az ebbe a csoportba tartozó fogvatartottak figyelmet igényelnek, mivel önkárosításuk veszélyességét sokszor nem mérik fel, illetve számítanak arra, hogy „rajtakapják”, majd ellátják őket (Kuritárné 2008). Fokozott figyelmet, és azonnali pszichológusi, esetleg pszichiátriai beavatkozást igényelnek, amennyiben az önkárosítások gyakorisága és/vagy intenzitása nő, ha eszközváltás figyelhető meg egy életre veszélyesebb eszköz irányában, illetve ha potenciálisan traumatikus vagy megterhelő életeseményről, vagy a korábbi legsúlyosabb öngyilkossági kísérletet kiváltó eseményhez hasonló történésről kapunk információt. A veszély nem csak az öngyilkosság, hanem az igen éretlen személyiségek esetében a pszichotikus dekompenzáció irányában is fennáll.

Látható, hogy a fent leírt két csoport esetében az önkárosítás, vagy az önkárosítással, illetve öngyilkossággal való fenyegetőzés célja a pszichés épség megőrzése, a súlyosabb állapot, akár a tényleges öngyilkossági krízis elkerülése, vagy a szükséges segítség megszerzése. Ezért igazolhatjuk azt az irodalomban már leírt nézetet, miszerint ezek nem szuicid, hanem éppen ellenkezőleg, *antiszuicidális magatartásnak* (Fulwiler et al 1997), azaz az öngyilkossággal elmentés viselkedésnek minősülnek.

A **harmadik csoportban** *krízissel, veszélyeztető állapottal* találkozunk. Bár az öngyilkossági szándék a korábbi típusoknál is gyakran elhangzik, a motiváció változatos lehet, ezért a megítélésnél segítségünkre lehet a Ringel-féle szuicid triász elemeinek vizsgálata, mely igen jól megragadja az öngyilkossághoz vezető folyamatot (Hárdi 2000). A *triász első* pontja a több területre kiterjedő beszűkülés. Egyrészt a személy úgy érzi, hogy a számára fenyegető helyzet szinte összenyomja, maga alá temeti, nincs belőle menekülés. Beszűkülést tapasztalunk a megoldási lehetőségek és eszközök területén is. Csökkennek az emberi kapcsolatok és interakciók, egyedüllét, magány, izolálódás, vagy legalábbis ennek szubjektív élménye következik be. Végül beszűkül az értékvilág is, egyre kisebb a kötődés az élethez, és az öngyilkosság, mint megoldás, felértékelő-

dik. A *triász második pontja* az agresszió legátlása. A személy agresszív indulatokkal eltöltött, ám azokat nem képes külső személy vagy tárgy irányában levezetni. A gátlásnak számos oka lehet, ám mindenképpen az agresszió – végül már nem fenntartható – halmozódásához vezet. A *triász harmadik pontját* az öngyilkossági fantáziák képezik, amelyek a futó gondolattól az öngyilkosság-halál-katasztrófa tematikájú álmokon át a konkrét tervekig terjedhetnek. Ez a három kritérium természetesen nem tökéletes előrejelző, hiszen az eseteknek csak egy részében zajlik a tankönyveknek megfelelő formában az öngyilkosság előtti, azaz preszuicidális szakasz. Ismeretük azonban igen jó támpontot nyújt a vizsgálónak, és a gyakorlatban már részleges (de nem töredékes) megjelenésük is igen jól hasznosítható a veszélyeztető állapot felismerésében (Hárdi 2000).

Különösen fontos az aktuális, és a korábbi legsúlyosabb öngyilkossági kísérlet hátterében álló tényezők részletes feltárása ((Kuritárné 2008). Magyar tapasztalatok szerint az eutanáziával és mások öngyilkosságával kapcsolatos nézeteket érdemes feltérképezni, mivel az azokhoz való pozitív viszonyulás, vagy az azokkal való azonosulás igen nagy bejósoló értékkel bír a későbbi öngyilkosság tekintetében (Láng, Horváth 2009). A tapasztalataink szerint a börtönkörülmények között a leginkább aggodalomra és fokozott odafigyelésre okot adó tényezők az alábbiak:

- Súlyos pszichiátriai betegség, illetve annak romlása;
- Hosszú, vagy váratlan ítélet;
- A fogvatartott számára fontos kapcsolat, személy, vagy érték elvesztése,
- különös tekintettel a kapcsolattartás megszűnésére;
- Extrém bántalmazás elszenvedése a börtönben;
- A korábbi legsúlyosabb öngyilkossági kísérlet kiváltó okához hasonló esemény (Kuritárné 2008).

Konklúzió

Hazai adatok alapján a börtönkörülmények között elkövetett önkárosítások, öngyilkossági fenyegetőzések igen kis hányadában (18%) van jelen valós krízis és öngyilkossági veszély. Az öngyilkossági krízist nagyrészt a börtönkörülményektől független tényezők váltják ki. Az ilyen esetekben elsősorban a fogvatartás körülményeivel nem összefüggő, vagy az által nem befolyásolható tényezők, hanem más, a fogvatartottat érzékenyen érintő egyéb életesemények állnak a háttérben. Ezért valószínűsíthető, hogy a börtönök és a fogvatartás minősége az öngyilkosságok számával nem áll szoros kapcsolatban. A fennmaradó esetekben (82%) az önkárosító magatartás a fogvatartott börtönbeli helyzetének javítására szolgáló eszköz, *tehát az önsértő magatartás hátterében elsősorban a fogvatartás körülményeivel, szakmai, személyi és tárgyi színvonalával közvetlenül összefüggő tényezők állnak. A börtönkörülmények és a fogvatartás szakmai, személyi és tárgyi színvonalát tehát az öngyilkosságok száma valószínűleg nem, az önkárosítások mennyisége azonban szoros összefüggésben jelzi.*

Ez utóbbit, tehát az önkárosítások számát, illetve az azzal való manipulációt képesek vagyunk, és felelősségünk is lényeges mértékben befolyásolni, amely csakis az elhelyezés körültekintő megválasztásával, a személyzettel való jobb kommunikáció kialakításával, továbbá az egyértelmű és következetes útmutatásokkal⁷, valamint az ezeknek megfelelő reakciókkal lehetséges. Ez szolgálja mind a fogvatartottak, mind a munkájukat fogvatartottakkal végző kollégák, mind pedig a büntetés-végrehajtási szervezet érdekeit.

Bibliográfia

1. <http://bvpszichologia22.blogspot.com>
2. McArthur, M. – Camilleri, P. – Webb, H. (1999): *Strategies for managing suicide and self-harm in prisons*. Trends & Issues in Crime and Criminal Justice, 1999. No. 125.
3. Weekes, J. R. – Morison, S. J. (1992): *Self-directed violence: Differentiating between suicidal, malingering and self-sutilating behaviours*. Prison Violence and Inmate Suicide and Self-Injury, 1992. Vol. 4. No 3.
4. Kuritárné Szabó I. (2008): *A borderline szuicidalitás jellegzetességei*. Psychiatria Hungarica, 2008. 23. 1. 22-33.
5. *Prison and jail suicide*. (1999) John Howard Society of Alberta.
6. Dear, G. (1999): *Preventing Self harm in prison: do we need different strategies for indigenous and non-indigenous prisoners?* Conference of Best Practice Interventions in Correstions for Indigenous People.
7. Boross J. – Csetneky L. (2000): *Börtönpszichológia*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
8. Hárdi I. szerk. (2000): *Az agresszió világa*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
9. Fulwiler, C. et al (1997): *Self mutilation and suicide attempt: distinguishing features in prisoners*. Journal Am. Acad. Psychiatry Law, 25. 1.
10. Láng K. – Horváth A. (2009): *Kényszerközösségben lévő személyek öngyilkossági attitűdje, személyiség szerkezete a Cloningeri tipológia alapján*. Magyar Pszichiátriai Társaság XV. Vándorgyűlése (Debrecen, 2009. január 29.)

⁷ Amelyeket a büntetés-végrehajtás országos parancsnokának 1-1/60/2005. (IK Bv. Mell. 7.) OP intézkedése és annak melléklete tartalmaz.

Vörös Erzsébet

Javaslat a fiatal felnőttek speciális csoportjának létrehozására

Az utóbbi időszakban hazánkban is intenzívebbé váltak azok a kutatások, amelyek a fiatal- és a felnőttkor közötti fiatal felnőtt bűnelkövetőket helyezik reflektorfénybe. A fokozott érdeklődés elsősorban a büntetőjogi kodifikáció mentén tapasztalható, a fiatal felnőttek sajátos kriminális magatartására, személyiségük tipizálható tulajdonságaira választ kereső bűnözéskontroll modernizálási szándékának tulajdonítható. Ugyanakkor ebben a témakörben a büntetés-végrehajtási jog és a pedagógia szakembereinek az utóbbi évtizedekben elért kutatási eredményei is jelentősek.

Nemzetközi és hazai tapasztalatok azt mutatják, hogy a személyiségközpontú büntetés-végrehajtás szempontjából nem előnyösek a merev életkori szabályok.¹ „A hatályos Btk. nem ismeri a fiatal felnőtt bűnelkövetők kategóriáját. Ezzel szemben csaknem valamennyi európai ország büntetőjoga bevezette a 18 – 21/23/25 éves elkövetői körnek a felnőttekétől elkülönülő büntetőjogi megítélését.”² A nemzetközi kriminálpolitikai ajánlások is egyöntetűen szorgalmazzák a „fiatal felnőtt” életkori kategória bevezetését. „Az eltérő büntetőjogi megítélés alapja az elmúlt évtizedek fejlődéslélektani és szociológiai kutatásainak eredménye, amely szerint a 18. életév nem jelent pontos határt a fiatalkor és a felnőttkor között. Az ember testi-lelki fejlődése a személyiségtől és a szociális környezettől is függő folyamat – éles határok nélkül. Az elmúlt évtizedek fejlődéslélektani vizsgálatainak eredményei azt is igazolják, hogy a személyiségfejlődés kitolódik, a fiatalok egyre később válnak mind személyükben, mind anyagilag önállóvá. A szocializálódás folyamata ma már elhúzódhat egészen a 25. életévig.”³

A fejlődéslélektani kutatások fenti eredményei mellett azonban a jogalkotónak arra is tekintettel kell lennie, hogy ez a korosztály a bűnözésben mind az elkövetői, mind az áldozati oldalon az átlagnál erőteljesebben képviselteti magát. E szempontokra tekintettel a hazai Btk. tervezet a fiatal felnőtt kategória felső határát a huszonegyedik életévben jelöli meg. Egyidejűleg a hazai büntetés-végrehajtásnak is meg kell kezdenie a korábbi kutatások eredményeinek a felhasználásával ennek a korcsoportnak speciális csoportképzését, klasszifikálását a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során.

¹ Lőrincz József: A fiatalkorúak büntetés-végrehajtása. Citoyen Kiadó, Budapest, 1998. 245. p.

² Csúri András: A fiatal felnőtt életkor mint büntetőjogilag releváns életszakasz. Doktori értekezés. Kézirat. 2008. 165. p. – Idézi Ligeti Katalin: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának reformja hazánkban. Rendészeti Szemle, 2008/7-8. szám 16-17. p.

³ Csúri András: A 18 és 21 év közötti bűnelkövetők felelősségre vonásának szabályozása a német büntetőjogban. In: Bizonyítékok. Tiszteletkötet Tremmel Flórián egyetemi tanár 65. születésnapjára. Pécs, 2006. 108. p.; Ligeti Katalin: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója. – bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/fk-koncepciok.doc. (Letöltve: 2009. március 21.)

Tanulmányom elkészítésére azok, az elítéltek körében eltöltött több éves tapasztalataim inspiráltak, melyeket a Budapesti Fegyház és Börtönben nevelői munkám során gyűjtöttem. További kiindulópontot jelentett a büntetés-végrehajtási szervezet „Felelősen, felkészülten” című fejlesztési programja. Mivel a fiatal felnőttkor eddig a magyar büntetőjogban külön szabályozásra nem került, így a büntetés-végrehajtáson belül sem jelentkezett – a korábban említett kutatások eredményeinek ellenére – az ezzel a korosztállyal való speciális foglalkozás szükségessége. Dolgozatomban a fiatalkor és a felnőttkor közötti átmeneti életszakasz, a fiatal felnőttkor jellemzőit és esetleges kezelhetőségét vizsgálom – nem kizárólag – nevelői szemmel. *Hipotézisem az, hogy a fiatal felnőttek 25 éves korig terjedő korosztálya olyan pszichoszociális sajátosságokkal rendelkezik, amelyek különös szükségleteket és ezekre építhető speciális büntetés-végrehajtási feladatokat idéznek elő.* Úgy gondolom, hogy azért szükséges a fiatal felnőttek esetében a felnőttektől eltérő, elsősorban a szocializációs deficitek kiküszöbölésére hangsúlyt fektető módon reagálni, mert figyelembe kell venni a felnőtté válás átmeneti időszakának sajátosságait. Másrészt az egyén és a társadalom közös érdeke fogalmazódhat meg abban, hogy a büntetés-végrehajtás erőfeszítései olyan elítéltek reintegrálására koncentráljanak, akik előtt még hosszú életút áll, amelynek irányultsága nem lehet közömbös sem az egyén, sem a közösség számára.

A fiatal felnőttkor szociológiai és pszichológiai problémái

„Általános jelleggel elmondható, hogy a fiatalok számára orientációs zavarokat okozhatnak az elmúlt húsz-harminc évben megfigyelhető társadalmi változások. Így a hagyományos családi struktúrák felbomlása, az elhúzódó tanulmányok, a szakképzésben, illetve a munkaerőpiacon megfigyelhető deficittek, a média befolyásoló szerepének negatív hatásai és az ezekkel összefüggésben megfigyelhető értékrend-változások, melyek a makrotársadalmi jelenségek kivételülései. A felnőtté válás során felmerülő problémák és konfliktusok sok esetben krízist, válságos állapotot eredményeznek. Ennek eredője azonban gyakran nem magában a felnőtté válásban keresendő. Előfordulhat ugyanis, hogy az adott probléma a felnőttekre is jellemző, és az a felnőttek szintjéről tevődik át a fiatalokéra.”⁴ *A büntetés-végrehajtásnak ebben a folyamatban a válsághelyzetek kezelésében lehet jelentős feladata.*

A különböző életkorok szakaszolását, a szakaszok biológiai, pszichológiai, pedagógiai jellemzőit sokan, sokféle szempont figyelembevételével próbálták körülírni az ókortól napjainkig, de általánosan elfogadható szakaszhatárok

⁴ Csúri András: *A fiatal felnőtt életkor mint büntetőjogilag releváns életszakasz.* Doktori értekezés. Kézirat. 2008. 15. p.

még nem születtek. Az utóbbi évtizedekben különösen a szociológusok, ifjúságkutatók gyakran foglalkoztak az egykor klasszikus „gyermek- és serdülőkor” a „felnőttkor-időskor” életszakasz-modell újraértelmezésével, ugyanis a modern korra jellemző életforma új életstílusokat és szociális szerepeket produkál. A serdülőkor és a felnőttkor közé beékelődött időszakaszt *posztadoleszcenciának* nevezik.

Szociológusok szerint a korhatárok kitolódásának hátterében az elmúlt évtizedekben bekövetkezett társadalmi modernizáció, a hatékony piacgazdaság és az ezzel együtt járó életszínvonal-növekedés, illetve az iskolázottság felértékelődése áll. A hosszabb tanulási idő és az egyre kitolódó munkavállalás miatt kialakult egy olyan életszakasz, amit a felnőtt státusz jogainak és kötelességeinek késleltetett felvállalása jellemez.⁵

A posztadoleszcencia (kései fiatalok) egyénenként változóan hosszabb vagy rövidebb ideig is eltarthat. A posztadoleszcencia koncepciót Kenneth Keniston vezette be a tudományos vitába. Szerinte a modern társadalmakban megfigyelhető, hogy a szexuális érettség és a szociális értelemben vett felnőtté válás, illetve a munkavállalás időpontja fokozatosan elkülönül egymástól. Ebből adódóan kialakul egy olyan életszakasz, melyben a felnőtté válás dimenziói fokozatosan, egymáshoz képest részben elcsúszva jelentkeznek. A posztadoleszcens életszakasz mint társadalmilag releváns jelenség először a poszt-indusztriális társadalmakban alakult ki, kiszélesedése és konkrét időbeli elnyúlása a társadalmi modernizáció fontos jeleként tekinthető.⁶ E fiatalok magatartására és életstílusára az „itt és most” jellemző, hiányzik a megállapodás és biztonságra törekvés, ami akadályozza a tartós párkapcsolatok kialakulását, vagy a szülői szerep vállalását is. Megnőtt a korábban mereven elhatárolt gyermeki lét / szülői függőség és a felnőtt lét / önállóság kategóriák közötti átjárhatóság. Ez az átjárhatóság tolja ki a felnőtté válás végső időpontját. Aki a 18. életévét betölti, jogilag teljesen önálló és felnőtt (tetteiért felelős). Ugyanakkor a 18 éves „felnőtt” fiatal jellemzően nem rendelkezik önálló jövedelemmel és lakással, nem fejezte még be a tanulmányait, érzelmileg sem teljesen érett, és nem tekinthető minden összefüggésben felelősnek tetteiért. A szakirodalom és a gyakorlat is azt mutatja, hogy a 21., de sok esetben csak a 25. életév eléréséhez kapcsolódnak olyan élethelyzetbeli változások, amelyek a felnőtté válás folyamatának már nem visszafordítható lezárultát jelzik.

Mindezekre figyelemmel megállapítható, hogy meghosszabbodott az az életszakasz, amikor a biológiailag már érett – azaz érdeklődő, veszély- és kalandkereső – fiatal még a családjával él, mert nem tekinthető felnőttnek. Azon-

⁵ Bereczki Enikő: Örök kamaszok. www.hetek.hu/riport/200710/orok_kamaszok http (Letöltve: 2009. április 22.)

⁶ Vaskovics László: A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. www.socio.mta.hu/mszt/20004/vaskovic.htm (Letöltve: 2009. március 21.)

ban a család intézménye, amely részben talán a gyermekek megváltozott élethelyzete miatt is mutat válságtüneteket, önmagában semmi esetre sem képes kezelni ezt a veszélyfaktorokkal terhes, meghosszabbodott létszakaszt. A posztadoleszcens életszakaszra – az elméleti feltételezések szerint – jellegzetes szocio-kulturális életmód nem határozható meg az életszakaszok kor szerinti elkülönítésével. Éppen ellenkezőleg, abból kell kiindulnunk, hogy létezik egy társadalm szerkezeti leghatározható posztadoleszcens életszakasz (és egy erre jellemző életstílus és cselekvési minta is), amely azonban a nagykorúak egyes korcsoportjaiban (jogi értelemben vett nagykorúság alapján) különböző megoszlásban jelentkezik. Felvetődik még egy tapasztalati kérdés is, miszerint milyen gyakran fordulnak elő az egyes korcsoportok tagjainál a posztadoleszcens életszakaszra jellemző ismertetőjegyek. A posztadoleszcens életszakaszt a fiatalkorhoz tartozó korcsoport "beékel" részeként kell tekinteni.

A pszichológiai szakirodalom részletesen foglalkozik a fiatalkorból a felnőttkorba történő átmenettel, amely tulajdonképpen az intellektuális és szociális képességek kialakulásával, az egyéni felelősségtudat kifejlődésével, illetve az értékek és a normarendszer stabilizálásával valósul meg. Klaus Hurrelmann az alábbi tulajdonságokban és szerepekben látja a felnőttkor legfontosabb meghatározó részterületeit: 1.) anyagi önállóság, 2.) családalapítás, gyermekgondozás, 3.) a kulturális és a gazdasági életben való részvétel, 4.) a politikai életben való részvétel.⁷ A fiatalkorból történő kilépés akkor tekinthető megvalósultnak, ha a felsorolt dimenziók mindegyikén (foglalkozás és munka, partnerkapcsolat és a család területe, a kultúra, illetve a politika területe) teljes körűen, vagy legalábbis kielégítő mértékben jelentkezik a felnőttkorra jellemző felelősségtudat, illetve az önállóság. A leválási dimenziók mellett megkülönböztetünk eltérő leválási formákat, mint a jogi értelemben vett leválás, a közös fedél alól történő leválás, az anyagi és pénzügyi területen történő leválás, az önálló döntést eredményező leválás és az öntudatosulás. Társadalomtudományi szempontból a felnőtté válást akkor tekinthetjük megvalósultnak, ha a felnőtteknek fenntartott társadalmi pozícióban az adott személy önálló döntési joggal rendelkezik.

Az egyénnek felnőtté válása során feladatokat kell megoldania, melyek némi leegyszerűsítéssel három csoportra oszthatók:

1. a nemi identitás elérése,
2. a szülőkről való érzelmi leválás,
3. új, felnőtt identitás kialakítása.

⁷ Hurrelmann, Klaus (1994): *Lebensphase Jugend: Eine Einführung in die sozialwissenschaftliche Jugendforschung*. Weinheim/München, Juventa. – Idézi: Vaskovics László: *A posztadoleszcencia szociológiai elmélete*. – www.socio.mta.hu/mszt/20004/vaskovic.htm (Letöltve: 2009. március 21.)

Ad 1. A serdülőkor végére a nemi fejlődésen uralomra kell jutnia a genitalitásnak a részösztönök (orális, anális) felett, az embernek el kell jutnia a nemi szerep vállalásához és a heteroszexuális partnerválasztáshoz. Be kell tudnia lépnie egy intim kapcsolatba önálló énje elvesztésének félelme nélkül.

Ad 2. Érzelmeinek függetlenednie kell a szülői családtól, képessé kell válnia arra, hogy a családon kívüli kapcsolatokat építhessen ki. A serdülő akkor tud könnyebben leválni a szülői családról, és új társat keresni, ha az otthon megbízható érzelmi támaszt nyújtott.

Ad 3. Új, felnőtt identitást kell kialakítania: el kell vállalnia a felnőtt ember társadalmi szerepét, beleértve az önálló életvitelt, a megfelelő pálya megválasztását, továbbá a saját és mások sorsáért érzett felelősséget is. Ezeket az életfeladatokat a biológiai-pszichológiai érés és a társadalmi elvárások összetétel-kozása tűzi ki.⁸ Ha a fiatal ezeket a számára sok esetben igen nehéz feladatokat nem tudja megfelelően teljesíteni úgy, hogy a normakövetés határain belül maradjon – illetve ezekhez nem kapja meg a megfelelő segítséget –, magatartása a devianciák irányába fordul, és a büntetés-végrehajtás alanyává válhat.

A fiatal felnőtt elkövetők specifikus csoportképzése a büntetés-végrehajtásban

A fentiekben taglalt ismeretek alapján *megkísérlem a fiatal felnőttek specifikus csoportképzésének büntetés-végrehajtási célját, programját* megfogalmazni. A sajátos kezelési célt a fiatal felnőttek szocializációs hiányosságainak célirányos és hatékony kompenzálásán belül az önismereti tapasztalatok megszerzésében, az önkontroll, az önreflexió, és a tudatosság képességének megerősítésében látom. Szintén kiemelt feladatnak tekintem ennél a korosztálynál az agresszió- és konfliktuskezelési technikák kialakítását, illetve megerősítését, a felelősségvállalás erősítését, a kommunikációs, szocializációs, társas készségek, a toleranciaszint, belátási képesség fejlesztését. Szociális készségük fejlesztésében fontos területnek tekintem a családi szerepminták korrekcióját, mintaadó programok nyújtását a szabadidő tartalmas és sokszínű eltöltéséhez, az önálló egzisztencia-teremtéshez szükséges ismeretek tárgítását, a társadalmi beilleszkedés és együttélés legitim lehetőségeinek, normarendszerének mélyebb szintű megismerését. Mindezek által a kívánt cél e korosztály számára olyan alternatívák, pozitív példák bemutatása, amelyek az ún. deviáns karrier helyett a normakövető, következetes és sikeres életpálya eléréséhez nyújtanak segítséget, végső soron az érintettek életesélyeit – ezen belül: munkaerő-piaci esélyeit – javítva.

⁸ Sima Ágnes: Átmenet a gyermek és a felnőttkor között.
www.fszek.hu/szociologia/.../tema_mental.html (Letöltve: 2009. április 22.)

Kiemelt fejlesztési feladatok a fiatal felnőtt elitéltek csoportjában

A cél az, hogy a fejlesztés folyamatként működjön, melynek során egyértelmű elvárások felállításával és feladatok adásával a fiatal felnőtt segítséget kapjon. A speciális csoportban folyó személyiségformálás színtereit, szervezeti kereteit az egyéni és a csoportos foglalkozások, rendezvények, versenyek, szabadidős programok adják. A célkitűzésekben, alapelvekben megfogalmazottak alapján a következő területeket szükséges kiemelni:

- a) az énkép, önismeret fejlesztése,
- b) hon- és népismeret,
- c) európai azonosságtudat – egyetemes kultúra,
- d) aktív állampolgársági ismeretek,
- e) gazdasági ismeretek,
- f) a környezettudatosság fejlesztése,
- g) tanulásmódszertan,
- h) a testi és lelki egészségre vonatkozó ismeretek,
- i) az agresszió csökkentése,
- j) felkészítés a felnőtt-lét szerepeire.

a.) Az énkép, önismeret fejlesztése

Az értékek és kompetenciák csak akkor épülnek be a fiatal felnőttek énképébe és válnak magatartást irányító tényezőkké, ha a fiatalok maguk is részeseivé válnak az értékek megnevezésének, azonosításának, megértik következményeiket, és megismerik az elsajátított tudás, készségek működését, felhasználhatóságát. Ezért foglalkozunk az énkép, önismeret fejlesztésével. Ezen túl minden elitélt részt vehet szakember (pszichológus) vezetésével az intézet által szervezett önismereti tréningen.

b.) Hon- és népismeret

A hon- és népismereti csoportfoglalkozások keretében figyelmet kell fordítani a magyar nemzet kultúrájának, hagyományainak, értékeinek megismerésére, a történelmi események és az ezekhez kapcsolódó nemzeti ünnepek ismeretére. A téma feldolgozása a fogvatartottak által szerkesztett és előadott előadásokon, ünnepi rendezvényeken történik.

c.) Európai azonosságtudat – egyetemes kultúra

Csoportos foglalkozások keretében, ismeretterjesztő előadások, kiadványok, az elektronikus média felhasználásával törekedni kell az európai identitás erősítésére és más kultúrák elfogadására, a hazánk uniós tagságával kapcsolatos ismeretek átadására.

d.) Aktív állampolgársági ismeretek

Meg kell teremteni az aktív, tudatos állampolgári léthez szükséges ismeretek, képességek, megfelelő beállítottság és motiváltság gyakorlásához szükséges teret, lehetőségeket. Ismertetni kell a legfontosabb állampolgári jogokat és kötelezettségeket, különösen kihangsúlyozva ezek szükségsszerű egyensúlyát.

e.) Gazdasági ismeretek

Cél, hogy a makro- és mikrogazdaság alapvető összefüggéseit értő, a javaikkal okosan gazdálkodni képes emberek szabaduljanak büntetésük letöltésével a bv. intézetekből.

f.) A környezettudatosság fejlesztése

A program középpontjában olyan értékek felismerése és olyan fogalmak meghatározása áll, amelyek segítenek az ember és kultúrája, valamint az őt körülvevő biofizikai környezet sokrétű kapcsolatának megértéséhez és értékeléséhez.

g.) Tanulásmódszertan

A tanulási stratégiák az információfeldolgozás megtanulható módjai, amelyek fejleszthetők, és így megváltoztathatók. Megfelelő tanulási stratégiák kifejlesztésével a fiatal felnőtt olyan tanulási feladattal is eredményesen megbirkózhat, amely egyébként nem felelne meg korábban kialakult tanulási stílusának. Minden ember tanulási stílusában vannak viszonylag erős és gyenge pontok, amelyek megismerése és tudatosítása rendkívül fontos. Ha sikerül tudatosítani a gyenge pontokat, akkor kifejleszthetők olyan tanulási stratégiák, amelyek segítségével ezek a hátrányok megszüntethetők, vagy jelentősen csökkenthetők.

h.) A testi és lelki egészségre vonatkozó ismeretek

Cél azoknak a pozitív beállítódásoknak, magatartásoknak, szokásoknak a kialakítása, amelyek a fiatalok egészséges életvitellel kapcsolatos szemléletét és magatartását irányítják. E programokkal lehetőséget kell nyújtani a káros függőségekhez vezető szokások kialakulásának megelőzéséhez (drog-prevenció, illetve az újabb keletű fertőző betegségek, AIDS, hepatitis).

i.) Az agresszió csökkentésének módjai

- az agresszió ellenes normák tanítása,
- az azonosulás, empátia növelése,
- a médiahatás elleni védekezés tanítása,
- a kritikus gondolkodás fejlesztése,
- a nem agresszív modellek jelenléte,
- alternatív konfliktuskezelési módok,
- indulatkezelési tréningek.

j.) Felkészülés a felnőtt-lét szerepeire

Az ember többféle szerepben is érintett, hiszen szülőként, családfenntartóként, munkavállalóként, helyi lakosként stb. egyaránt vállalnia kell a rá háruló feladatokat és felelősséget. Ahhoz, hogy ezek a szerepek viszonylag kevés konfliktussal és feszültséggel teljesíthetőek legyenek, meg kell tanulnia

az ezekkel kapcsolatos ismereteket, és tisztázni kell azokat az érzéseket, amelyek sokszor a tudott dolgok elfogadását, vagy végrehajtását is akadályozzák.

Nevelési módszerek és eszközök

A nevelési módszerek és eszközök kiválasztása során, illetve azok alkalmazásakor az alábbiakat szükséges figyelembe venni:

- a nagyobb hatásfok elérése érdekében szükséges az intézetben folyó összes fejlesztési célú tevékenység, foglalkozás, program összehangolása;
- a témaegységek feldolgozása, a feladatok megoldása az elítéltek érdeklődésére és interaktív együttműködésére épüljön;
- a foglalkozásokat, foglalkozási modulokat kövesse értékelés, pozitív megerősítés.

Személyi feltételek:

A nevelési feladatokat lehetőség szerint pedagógus végzettségű nevelő végezze, aki:

- rendszeresen önképzzi magát, illetve szervezett továbbképzéssel megújított, korszerű szakmai ismeretekkel rendelkezik
- képes a fejlesztési folyamat megszervezésére, irányítására, ellenőrzésére, értékelésre, jártas a különböző eljárások alkalmazásában
- egyéniségével, megjelenésével, felkészültségével, műveltségével követendő példaként szolgálhat
- megfelelő empátiával rendelkezik
- szakmai tevékenysége során együttműködik a személyi állomány tagjaival.

Együttműködés külső szervezetekkel:

A pártfogó bevonásával szükség esetén Családi Döntéshozó Csoportkonferenciát szükséges szervezni, lehetővé kell tenni, hogy a fiatal felnőtt szabadulása után már rendelkezzen munkalehetőséggel, illetve igény és szükség szerint ismerje a lakcíme szerint illetékes szociális intézmények címét, szolgáltatásait, legyen tisztában azok igénybevételének lehetőségeivel, módjával. Szintén a pártfogó segítségét igénybe véve csoportfoglalkozások, ismeretterjesztő előadások megtartása céljából kapcsolat felvételét kell szorgalmazni civil szervezetekkel, munkaügyi központokkal és egyéb szervekkel, akik tájékoztatóikkal, előadásaikkal segíthetik a reszocializációt.

Csicsayné Solymosi Mária – Balázs László

Egy elfelejtett szó...

*„Ami nekem jó, az talán neked nem való,
De mind a ketten várjuk azt az elfogyott, elhagyott,
Elrabolt, elloptott egy-két elfelejtett szót.”*

(Locomotiv GT: Egy elfelejtett szó)

S. Attila fogvatartott 12 éve nem látta az édesanyját. Sokáig úgy gondolta, nem neki kell megtennie az első lépést kapcsolatuk normalizálása érdekében. (A szabadság bizonyos elemeitől való megfosztottság amúgy is eleve olyan életkörülményeket produkál a börtönben, melyben csökken a szabad kapcsolattartás lehetősége.) A megromlott kapcsolat magában hordozta az egyedül-lét, a dac kialakulását.

12 év nem kevés idő. Ennyi idő elteltével az ember csak komoly erőfeszítések árán tudja felidézni szerettei arcvonásait, hangját, jellemző szokásait. Attila mindvégig érezte, hogy édesanyjával való kapcsolatának hiánya egyre terheesebb nyomokat hagy érzelmeiben, de erőt nem volt képes gyűjteni ahhoz, hogy megtegye az első lépéseket.

2009. április 27-én a Budapesti Fegyház és Börtönben megszülettek az első lépések, amelyek S. Attila és a hasonló fogvatartottak számára mérföldeket jelentenek. Rendhagyó Anyák Napja ünnepség keretén belül lehetőségük nyílt arra, hogy édesanyjukkal javítsanak –a korábban megromlott, megszakadt, már csak álomnak tűnő – kapcsolatukon.

A kezdeményezés célja a családi kapcsolatok erősítése, illetve a totális intézményi kereteket túllépve, a reszocializáció elősegítésének új szemléletű megközelítése.

Az esemény széles körben érdeklődést váltott ki mind a büntetés-végrehajtás, mind pedig a társadalmi szervezetek szintjén, sőt a médiában is.

Az intézet parancsnoka, Frank Tibor bv. dandártábornok, bv. főtanácsos nem csak engedélyezte, hanem fel is karolta az ötletgazda előterjesztését. A nevelői állományból pedig többen lelkesen vettek részt az összejövétel előkészítésében és a szervezésében. A Kőbányai Cigány Kisebbségi Önkormányzat adományokkal támogatta a rendezvényt.

A fogvatartottak az adományokból ajándékokat készítettek, amiket az ünnepség keretén belül édesanyjuk részére átadtak. Az elkészült alkotások hűen tükrözték az anyához való kötődés, illetve a szeretet megjelenését. Magát a rendezvényt hosszan tartó, ünnepi hangulatú készülődés előzte meg, mely nem csak az édesanyjukat fogadó elítéltekre, hanem az egész fogvatartotti állományra pozitív érzelmi hatást gyakorolt.

Harmínckét, fiai által meghívott édesanya vett részt a rendhagyó ünnepségen, melyen az intézet színjátszó szakkörének műsora hangzott el, majd az édesanyákhoz szóló versek kerültek előadásra. Az ünnepség folyamán az

édesanyák mély meghatottsága láthatóvá vált. A tőlük kapott visszajelzések igazolták a kezdeményezés sikerességét, mely hagyományteremtésre ösztönöz.

Az eseményt egyórás, oldott hangulatban eltöltött „jutalombeszélő” követte az édesanyák és elítélt fiaik körében. A beszélő – rendhagyó módon – az intézet ebédlőjében zajlott le az ünnephez méltó szellemben.

*

A következőkben megpróbálunk rávilágítani azokra az objektív és szubjektív tényezőkre, amelyek a gyermek anyjával való kapcsolatát, az egyén személyiségének alakulását befolyásolják mind a krimen [bűntett] bekövetkeztét megelőzően, mind azt követően.

Ha a humán-ökorendszeren keresztül közelítjük meg az egyént érő hatásokat, akkor a következő szempontok által juthatunk az egyén viselkedésének, elvárásainak magyarázatához, a másokhoz való viszonyának értelmezéséhez.

1. Intrapersonális szint: az egyént érő hatások – mind a szülőket tekintve, mind pedig tágabb társadalmi tereket figyelve – különböző módon képeződnek le a pszichében, tekintettel arra, hogy azok negatív vagy éppen pozitív tényezőként hatnak. A kisgyermekkorban, illetve a későbbi életszakaszokban kialakult leképeződések egyaránt lényeges támpontot adhatnak a személyiség későbbiekben jelentkező különféle reakcióihoz.

A szülők felelősségét hangsúlyozni nem lehet eléggé, mikor a még meg nem született, vagy a már megszületett gyermek védelméről beszélünk. A születés előtti, illetve utáni időszakban a lényegi szerepet a gyermek életében elsősorban az elsődleges szeretettárgy, a szignifikáns személy – a normál összetételű családokban az anya – tölti be. A gyermeket ért hatásokat illetően fontos kiemelni a megfelelő szülői szerepek – mind az instrumentális (férfi), mind pedig az expresszív (női) oldal – jelentőségét. Ha a szerepelvárások, illetve a szerepekkel járó adaptív jellemzők nem megfelelő elosztást képeznek a családon belül, az hamar megzavarhatja, és a normálistól eltérő fejlődési vonalra terelheti a gyermeket és az egész család életét.

2. Interperszonális szint: a szubjektív élmények projektív hatásának tekintetében – az akciók-reakciók tükrében – kiemelkedően fontosak az egyén másokkal szemben tárolt érzelmei, viselkedésformái.

A személyt vizsgálni mind az általa mások reakcióira adott válaszai, mind pedig a másoknak az egyén reakcióira adott válaszai tükrében lehet. Legeredményesebb eszköz az érzelmileg legközelebbi álló személyek vizsgálata, azoké, akik a gyermeki fejlődés elején is, a felnőtté válás útján is, illetve a szülőkről való leválás idejében is meghatározó szerepet töltek-töltenek be az egyén életében, kapcsolatrendszerében. A szülők fontossága a leghangsúlyosabb ezen a területen is. A családban szerepet betöltő egyéb

személyek – testvér(ek), nagyszülők, unokatestvér(ek) stb. – szerepe minden bizonnyal felértékelődik, amennyiben a család gyökerét tekintve „csonkának” minősíthető. Hiszen, ha valamely szülő bármely objektív körülmény miatt nem képes eleget tenni a szerepe által megkívánt funkciónak, akkor valamely más családtag lép a helyébe az egyén fejlődését tekintve.

Az egyén a körülötte lévő személyek irányában a legfontosabb és legerősebb kötődést az édesanya iránt táplálja. Azokban a családokban, ahol a „csonka” minősítés az anya hiányából fakad, a gyermek fejlődésében kudarcélmények, hiányállapotok válnak uralkodóvá. Az anyákkal való kötődés ab ovo, a születést megelőzően már kialakul, és annak erőssége a kezdeti szakaszban a legnyomatékosabb. Megfigyelések bizonyították, hogy az anya hiányával növekszik az antiszociális személyiségtorzulások aránya.

Az adolescens korban jelentkező bűncselekmények hátterében elsősorban az emocionális „félreértés” állhat. Ebben a helyzetben a gyermek azt érzi, hogy nem törődnek vele, míg a szülő azt, hogy mindent megtesz gyermekéért. Az emocionális félreértés kialakulásának hátterében az áll, hogy a szülő irreleváns elvárásokat támaszt a gyermekével szemben.

3. A család szintje: az egyén családon belül éli meg első nehézségeit, illetve első pozitív élményeit. A személyiség fejlődésének oldaláról a primer közege a családi közösség.

A családot alkotó egyének deviáns motívumai kihatnak az egész család életére. Rendszert alkotnak, melynek minden eleme befolyásolja a család mindennapjait, reakcióit. A deviáns akciókra adott reakciók ugyancsak az egész családot, azon belül pedig a családtagokat is befolyásolják. Az adott akció hatásvolumenétől függ, hogy az milyen arányban fejt ki hatást a család tekintetében.

A család legfontosabb szereplői a szülők. A szülők fontossága is rangsorolható, mely alapján az anya jelentősége a leghangsúlyosabb.

Alapfunkcióit (reproduktív, védelmi, termelési, fogyasztási) tekintve elmondható, hogy az anyaszerep minden oldalról jelentőséggel bír. A reprodukcióban való részvétele a nemiség oldaláról determinált, védelmi funkciója a női (expresszív) szerepkör által formált adottságok (megértés, bizalom, gyengédség, törődés) tekintetében érvényesül.

A modernizált társadalmak, amelyek perszonális szinten is képesek megteremteni az egyének biztonsága emocionális és anyagi feltételeit, elősegítették – az egyenjogúság megteremtésével – az anyaszerepben lévő nők családon belüli szerepének erősödését. A szerepek eszköztárának bővítésén keresztül megteremtették az anyaság modern formáit. Tágultak a szereplehetőségek, melyek a korábbi szerepelvárások köré tornyosult szűk kör tágítását tették lehetővé, elősegítve ezzel egy szemléletváltás kialakulását.

A büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartott elítéltek jogai törvényes korlátozottságából adódik, hogy a kapcsolattartás lehetősége erősen behatárolt. Az alapvető kapcsolattartási formák (látogató fogadása, levél, telefon) formai, terjedelembeli megszabottsága hierarchizált, sok esetben minimalizált, el-sivárosodott kommunikációt tesz lehetővé.

Normál körülmények között az egyén számára adott a lehetőség, hogy a másik féllel való kapcsolatfelvétel idejét, formai, stílusbeli és érzelmi körülményeit megválassza. A kapcsolat felvételének, kiépítésének és fenntartásának fontos momentumai a személyes jegyek beépítése a kommunikációba, mely által egyéni stílust, formát alakítanak ki maguk és a kapcsolatuk számára az interakcióban részt vevő felek. Minden totális intézményben a kapcsolatok stílusának lehetősége inadekvát.

A büntetés-végrehajtási intézetek falain belül az egyén elszakad a családjától, egész korábbi közösségétől. A korábbi szoros kapcsolatok helyett szórványos kapcsolattartás alakul ki, az egyén életében olykor mély magányba kényszerítő állapotokat generáló jellemzők válhatnak dominánssá. A kapcsolatok hiánya, vagy nagyfokú elszegényedése fokozott egocentrizmust, magányt s a mások érdekeivel szembeni – sőt általános – közönyt eredményez. A fogvatartott társakkal való kapcsolatok alapvető jellemzője a kényszerűség. A választás szabadságának lehetősége erősen korlátozott, sokszor teljesen kizárt, esetleg manipulált.

Az egyén megkísérli mentális síkon felváltani a korábban megszokott kapcsolatokat az előzőekben vázolt társas kapcsolatokkal, amely csak formai síkon valósulhat meg. Tartalmilag a kényszerkapcsolatokról elmondható, hogy mélységükben meg sem közelítik a vágyott formát, egyfajta sivár „kötelességteljesítéssé” silányulnak. Kialakulásukra jellemző, hogy alapvetően érdektelen szer alapján determináltak. A reciprocitás torzult megvalósulása sejlik a háttérben. Az egyén releváns kapcsolatokat az intézeten belül nem tud kialakítani.

A fogvatartottak közösségen belüli életvitelére jellemző az alárendeltség, vagy az uralkodás vágya, melynek lényege, hogy a kapcsolati tőke segítségével védelmet kapjanak, illetve javakat és előjogokat szerezzenek.

*

A Budapesti Fegyház és Börtönben – intézetparancsnoki utasítás alapján – 2008. júniusában kezdte meg működését a pszichoszociális körlet.

A körleten azon fogvatartottak kerülnek elhelyezésre, akik alacsony intelligenciával rendelkeznek, súlyos pszichés zavarokkal küzdenek, illetve az elkövetett bűncselekményük vagy egyéb ok (pl. extrém „másságuk”) komoly viktimológiai kockázatot jelent, így a biztonságos fogvatartásuk nem biztosítható hagyományos körleten, viszont állapotuk nem indokolja a gyógyító-nevelő

csoportha való helyezését. Emellett a pszichoszociális körleten való elhelyezés mindenképpen alternatívája a gyógyító-nevelő csoportban történő elhelyezésnek.

A körleten elhelyezett fogvatartottak (maximum 35 fő) következetes, célirányos, fejlesztő jellegű foglalkozást igényelnek.

A szabadságvesztés-büntetés okozta kényszerű tétlenség következménye az érzelmi elsivárosodás és a szeretetigény csökkenése, amely ebben a csoportban halmozottan jelentkezik. E problémák enyhítésére a Budapesti Fegyház és Börtön pszichoszociális körletén Komplex Nevelési Tervet dolgoztunk ki, melyben nevelési célokként kitűztük:

- a szociokulturális hátrányok enyhítését;
- a pozitív érzelmek felkeltését, az érzelmi intelligencia (EQ) fejlesztését;
- a személyiség formálását, a viselkedés befolyásolását, a pozitív értékek elfogadását;
- a felelősségérzet, az alkalmazkodóképesség kialakítását;
- a jövőtervezésben és az életút tudatos építésében való segítségnyújtást;
- az élvezeti és kábítószerrel való elkerülésére való képesség kialakítását,
- a lelki egyensúly megteremtésének képességét – egyszóval a reszocializációt, vagy reintegrációt.

E reszocializációs folyamathoz a hagyományos egészségnevelést és felvilágosítást, az érzelmi intelligenciát, a társas kompetenciákat és az alkalmazkodást fokozó beavatkozásokat, illetve a büntetés-végrehajtás adta lehetőségeket (nevelői foglalkozások, közös kulturális programok, sportnapok stb.) használjuk fel.

A programokat sokrétűen, a nevelési célnak adekvátan állítottuk össze. Ennek megfelelően az alábbi foglalkozásokkal segítjük fogvatartottaink reszocializációját:

1. Kulturális programok (filmklub, utazási program, játékos vetélkedő, ünnepi megemlékezések, aktualitások, zeneterápiás foglalkozások)
E foglalkozások segítségével csökkentjük a fogvatartottak bezártság-érzetéből adódó negativisztikus elemeket. Az egyén „magárahagyottságának” érzete a közösségi élmény átélésével csökken, a pozitív érzelmek kialakulásának lehetősége fennáll.
2. Kézműves foglalkozások (akvarell-festés, só-liszt gyurmából készült munkák, terményképek készítése stb.)
A kényszerű tétlenség okozta prizonizáció oldódik, miközben a motoros funkciókat fejlesztve teret engedünk a kreativitásnak.
3. Csoportfoglalkozások (az életmód, önismeret-fejlesztés, konfliktuskezelés, társadalmi elvárások, személyiségfejlesztés témakörében)
A csoport – mint „mini” társadalom – erősíti az egyén hovatartozás-érzetét, miközben az megtanulja, vagy fejleszti a csoportban való működéshez szükséges elvárásokat, a többiekhez való alkalmazkodást.

4. A rendszeres egyéni foglalkozások biztosítása különös jelentőséggel bír, mert következtében – a körlet fogvatartottjainak viszonylatában – ugrásszerűen csökkent a pszichológusi meghallgatások száma.
5. A testedzés érdekében a körleten zenés mozgáskultúra-fejlesztő foglalkozásokat tartunk.

A zenés tornafoglalkozások – a motorikus funkciókra támaszkodva – a szabadságvesztés-büntetés által felállított korlátok, illetve a kényszerközösségből adódó neurózis tüneteit enyhítik.

6. A napi nevelői szemle mellett intézetünk pszichológusai kéthetente szemlét, illetve szükség szerinti pszichológusi meghallgatásokat biztosítanak a körleten elhelyezett fogvatartottak számára.

A pozitív kapcsolatok hiányát, a mások érdekeivel szembeni közöny enyhítését szolgálva a fogvatartottakkal közösen választottunk egy közismert dalt – a Lokomotív GT együttes „Elfejtett szó” című számát –, melyet minden foglalkozás elején közösen énekelünk el, erősítve ezzel az összetartozás érzését.

Az „Érzem, amit érzel, látom, amit látsz...” gondolat a sorsközösség élményét erősíti, megelőzve ezzel a konfliktusok keletkezését, hiszen fő mondanivalóként az egymásra utaltságot és az egymás támogatásának szükségességét jeleníti meg, amely már az önkéntes szabálykövetés fontos tényezője lehet.

A fogvatartottak prizonizációs ártalmainak megelőzése és a reszocializációs tevékenység komplex nevelői, illetve szakterületi tevékenységet igényel a személyi állomány minden tagjától.

Hangsúlyt fektetünk a szinten szolgálatot teljesítő körletfelügyelők fogvatartottakkal szembeni bánásmódjának „alakítására”. Fontosnak tartjuk, hogy az emberséges hangnem – mint verbális eszköz – koncentrált fejlesztése a más területen munkánkat segítő kollégák fogvatartottakkal szembeni attitűdjének meghatározó elemévé váljon. Ennek lényeges eszköze a megfelelő információszolgáltatás és a folyamatos, egymást partnernek tekintő kommunikáció a nevelő és a felügyelői állomány között.

Rendszeres kapcsolatot tartunk a pszichológiai osztály munkatársaival, és minden fogvatartott esetében igyekszünk közös álláspontot kialakítani a terápiás célok elérése érdekében.

Az egészségügyi osztály dolgozóival is kiváló munkakapcsolatot ápolunk. A fogvatartottak egészségi, illetve pszichiátriai állapota miatt szükségszerű a rendszeres kapcsolattartás, hiszen pl. egy skizofrén beteg állapotromlása beláthatatlan következményekkel járhat.

A pártfogói szolgálat képviselője is rendszeresen bekapcsolódik a reszocializációs tevékenységünkbe. Munkájának komoly szerepe van a fogvatartottak szabadulásra való felkészítésében, esetenként a családdal való konfliktusok oldásában.

Gondot fordítunk a fogvatartottak közötti konfliktusok – lehetőség szerinti – azonnali oldására. Ezt részben hagyományos módszerekkel (pl. kis-, és nagycsoportos foglalkozás), részben, új elemet igénybe véve, a mediációs eljárás bizonyos elemeit alkalmazva érjük el.

Anyagi és tárgyi lehetőségeink szűkösek. Ennek enyhítése érdekében külső kapcsolatokat is kerestünk, hogy minél szerteágazóbb reszocializációs, terápiás munkát végezhessünk a körleten. Ezért felvettük a kapcsolatot:

- a Magyar Emberjogi Alapítvány szakembereivel, akik olyan foglalkozásokat tartanak a körleten, amelyek szorosan kapcsolódnak a komplex nevelési tervben foglaltakhoz (kézműves foglalkozás, play back színház, filmklub, jogi tanácsadás);
- a Kőbányai Cigány Kisebbségi Önkormányzat képviselőivel, akik adományokkal segítik kézműves foglalkozásainkat, illetve szándékuk szerint kulturális programokat fognak biztosítani számunkra;
- a Kőbányai Írók és Költők Társaságának tagjaival, akik - a fogvatartottak nagy örömeire - rendhagyó irodalmi kávéházi programokkal támogatják munkánkat;
- a Pataky Művelődési Központ Igazgatójával, aki ingyenes filmklub vezetésével és - a fogvatartottak műveiből válogatott - a Művelődési Központba kihelyezett kiállítás megrendezésével segíti nevelői tevékenységünket;
- a Budapest Kőbányai Önkormányzat Polgármesteri Hivatala, illetve Kulturális és Oktatási Bizottsága által is rendszeres támogatásban részesül intézetünk.

Nem utolsó sorban komoly feladatunknak érezzük a szakmai fejlődésünket is.

Az idő rövidege (egy év) miatt statisztikailag igazolt eredmények még nem mutathatók ki, viszont jelentős részeredményeket értünk el nevelői tevékenységünk során. A legjelentősebb eredmény az, hogy a körleten nyugalom van, a fogvatartottak jól érzik magukat a nevelési csoportban. Igyekeznek az elvárásoknak megfelelni. Komoly sikerként könyveljük el azt is, hogy a fogvatartottak egymást figyelmeztetik a házirend és a magatartási szabályok betartására, mert kialakult bennük a békés, harmonikus légkörre való igény. Ennek megfelelően az agresszív cselekedetek - és a panaszok - száma jelentős mértékben csökkent.

A körleten elhelyezett elítéltek rendszeresen részt vesznek mind a csoportos, mind pedig az egyéni foglalkozásokon, illetve már igényt tartanak azokra. Ez érthető, hiszen ezek a tevékenységek nagymértékben oldják a kényszerű tétlenségéből adódó neurózisukat, élhetővé teszik a sivár, egybefolyó napokat.

A büntetés-végrehajtás szemléletét képező reszocializációs tevékenységnek ki kell terjednie a fentebb vázolt kapcsolati minőségek ápolására, lehetőség szerint új alternatív megoldások alkalmazásával. A szabadság korlátozása okozta, illetve az egyén szempontjából releváns személyekkel való kapcsolat hiányából adódó negatív hatások csökkentése végett komoly szemléletváltás bevezetését kell célul kitűznünk mind intézményi, mind reszocializációs aspektusból. Ennek fontos szempontja a fogvatartottak pozitív érzelmeinek felkeltése, fejlesztése, a szeretet és kötődés megtanítása. Így lesznek „ünnepek” is

a mindennapokban, mi magunk is így jutunk sikerélményhez, ami a legnagyobb kitüntetés. Moravcsik Ernő Emil professzorral, az IMEI megalapítójával együtt valljuk, hogy „a nevelés az empátia és a szigorú követelmény támasztás együttese”.

Felhasznált szakirodalom

- Arató Mihály – Túry Ferenc: *Mindennapi lelki szenvedéseink*. Grafit Kiadó, Budapest, 1995.
- Bernáth László – Solymosi Katalin (szerk.): *Fejlődésléktan olvasókönyv*. Tertia Kiadó, Budapest, 1997.
- Berne, Eric: *Emberi játszmák*. Gondolat, Budapest, 1984.
- Durkó Mátyás: *Felnőttkori sajátosságok és a felnőttnevelés*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Kárpáti Tamás: *A nevelői tevékenység tapasztalatai a Márianosztrai Fegyház és Börtönben*. Börtönügyi Szemle, 2003. 3. 45-50.
- Kernberg, Otto F.: *Borderline szindróma és patológiás nárcizmus*. Párbeszéd Könyvek, Budapest, 1993.
- Mezey Barna: *A nevelés és a javítás gondolatának megjelenése a börtönügy történetében*. Börtönügyi Szemle, 2007. 3. 13-24.
- Segédlet az iskolai egészségnevelési, fejlesztési program elkészítéséhez*. OM, Budapest, 2004.
- Szegál Boris: *A szocializáció és a reszocializáció a börtönben*. Börtönügyi Szemle, 2007. 3. 25-38.
- Veczkó József: *Gyermek- és ifjúságvédelem. Család- és gyermekérdekek*. APC Stúdió, Gyula, 2002.

Estók József

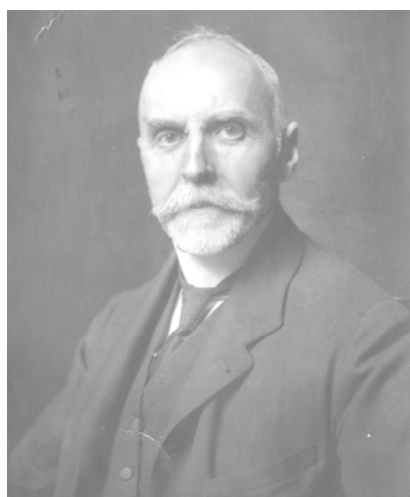
A magyar börtönügy arcképcsarnoka

Balogh Jenő
(1864 – 1953)

*„... a bűncselekményt nem megtorolni kell,
hanem a züllés és a bűncselekmények
okait kell elhárítani.”*

(Balogh Jenő)

A jogi és az államtudományok doktora, jogtudós, vallás- és közoktatásügyi politikai államtitkár, igazságügyminiszter, számos igazságügyi reform megvalósítója, egyetemi tanár, több egyetem tiszteletbeli doktora, a Magyar Jogászegylet, a Magyar Pedagógiai Társaság, a Budapesti Pszichológiai Társaság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Magyar Néprajzi Társaság tagja. A MTA tagja, majd főtávkára, később pedig másodelnöke, a dunántúli református egyházkerület főgondnoka, majd az egyetemes református konvent világi elnöke.

MŰLT

Balogh Jenő 1864. május 14-én született a Veszprém megyei Devecseren kismemesi szülők gyermekeként. Édesapja, aki szintén jogi akadémiát végzett, mint írnok részt vett az 1848. évi országgyűlésen, majd önkéntesként a 1948/49-es szabadságharcban, annak bukása után egy ideig a családi gazdaságban tevékenykedett, ezt követően Devecserbe hívták ügyvédnek. Apjának a szabadságeszmék iránti elkötelezettsége, Deák Ferenchez való kötődése, a puritán keresztény értékeket képviselő családi miliő – ahogy ezt Balogh Jenő az egyik életrajzában leírja – nagy hatással volt világnézetének, szakmai tevékenységének és életmódjának alakulására. Feltehetően ezeknek volt tulajdonítható az az „erős magyar nemzeti érzés”, amely komoly hatással volt a politikai, de a szakmai pályafutására is.

Önéletrajza szerint az elemi iskola első osztályának ismereteit – magántanulóként – a szülői házban sajátította el, nyolc éves korától két éven keresztül a pápai református gimnáziumban tanult, majd 1874-től – mivel a család Győrbe költözött – a győri Szent Benedek rendi gimnáziumban folytatta tanulmányait, ahol 1880-ban sikeres érettségi vizsgát tett.

Jogot a győri jogi akadémián, a budapesti egyetemen, majd 1885–86-ban a berlini egyetemen tanult. 1887-ben Budapesten jogtudományi és államtudományi doktori oklevelet szerzett. Ekkor már több nyelven beszélt.

1887-től Budapesten ítéltáblai segédfogalmazó lett, 1891-től az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítő osztályán titkárként, majd később osztálytanácsosként dolgozott. 1897–1900. között ítéltáblai bíró.

A magántanári képesítés megszerzését követően 1888-ban a budapesti tudományegyetemen a büntetőjog és a büntetőeljárás magántanára lett, majd 1900-tól 1910-ig, államtitkári kinevezéséig az anyagi és az alaki büntetőjog rendes tanára, 1903–1904-ben kar dékánja, a debreceni és a kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktora.

1910 novemberétől 1913 januárjáig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium politikai államtitkára, 1913. január 4-től 1917. június 15-ig igazságügyminiszter.

1910-1918 között a Nemzeti Munkapárt programjával a marosújvári választókerület országgyűlési képviselője. A felsőház tagja 1927-től 1945-ig.

A Magyar Tudományos Akadémiának 1901-től levelező, 1912-től rendes tagja, 1920. és 1935. között az MTA főtitkára, 1940-től 1943-ig pedig az akadémia másodelnöke. Az MTA főtitkáráként jelentős szerepe volt az intézmény anyagi helyzetének rendbetételében. Az 1920-as években határozottan fellépett az akadémián is megjelent szélsőjobb-dali-antiszemita irányzat ellen.

Visszatérve tanári, tudósi pályájára: 1888-tól, az egyetemi katedrara kerülésétől kezdve egyre többet foglalkozott kriminológiai kérdésekkel, a börtönüggyel, a bűncselekmények megelőzésével, a visszaesés témakörével, a fiatalok kriminalitásának okaival, a velük szemben tanúsítandó bánásmóddal. A jelzett témában született az egyik akadémiai székfoglaló beszéde is, amit „A kriminológia hatása az ítélkezésre” címen publikált.

Számos fontos törvény (pl. a fiatalok büntetőjoga, a büntetés feltételes felfüggesztése, a börtönügyi igazgatási reformok, a próbára bocsátás, a képviselőházi bíráskodás stb.) meghozatalát kezdeményezte.

Tudományos munkáinak zömét az 1800-as évek végétől 1910-ig – politikai pályára lépésének kezdetéig – publikálta. Ez az időszak a magyar börtönügy és a bűnügyi tudományok fejlődésének is kiemelkedő időszaka.

Balogh Jenő kriminológiai munkásságát vizsgálva külön kell szólni a fiatalokat érintő tevékenységéről. Munkáiban, tudományos értekezéseiben különösen nagy jelentőséget tulajdonít a fiatalok esetében a prevenciónak, a megtorlás helyett a züllés és a bűncselekmények okainak feltárására, elhárítására helyezi a hangsúlyt.

Álláspontja az, hogy a nyomor, a szegénység, az éhínség, a nyomasztó gazdasági helyzet, a gazdasági egyenlőtlenségek és a bűnözés alakulása között szoros kapcsolat áll fenn. E negatív tényezők közé sorolta még a nagyvárosok túlszűfolt munkáslakásainak problematikáját is, ahol különböző családok élnek egyazon szobában, és a romlott, züllött gyerekek rossz példája, csábítása követendő példa lehet a hasonló korú társaknak, és egyben egyik melegágya a fiatalok bűnözővé válásnak.

Szintén a kriminogén tényezők közé sorolta a romlott, erkölcstelen, laza, szeretet nélküli családi környezetet, a szülők mértéktelen élvezetvágyát, továbbá a vallásos érzés hiányát.

Miniszterségének időszakához köthető többek között a fiatakorúakkal kapcsolatos büntetőjogszabályok reformja, a fiatakorúak bünetőbíróságának a létrehozása. A törvény szellemiségéből adódóan a fiatakorúakkal kapcsolatos ítélkezés alap gondolata a nevelés, a mentés, a megelőzés lett.

Miniszteri kinevezését követően látogatást tett néhány, a fiatakorúak elhelyezésére kijelölt fogházban, és az ott tapasztaltak alapján arra az elhatározásra jutott, hogy a bonyolult végrehajtási rendszer egyszerűsítése, a felkészültebb személyzet biztosítása, a nevelési, foglalkoztatási célok szakszerűbb és eredményesebb megvalósítása érdekében – ugyan feladva a fiatakorúak önálló intézete létrehozásának a gondolatát – az egy évnél hosszabb szabadságvesztés-büntetésre ítélt fiatakorúakat egy országos fogházban helyezték el.

A fiatakorúakkal szemben a rövidtartamú, határozott idejű szabadságvesztés helyett a hosszabb tartamú, vagy határozatlan idejű szabadságvesztés kiszabását tartotta célszerűnek alkalmazni, mert szerinte a büntetés nevelő jellege csak abban az esetben eredményes, ha az hosszabb ideig tart.

Lelkes híve, képviselője és motorja volt a patronázs mozgalomnak. „Ha minden virág, levél és gyümölcs a 'gyökér érdeme', akkor alig van hazánkban patronázs-mű, amely valahogy nem Balogh Jenő érdeme volna” – olvasható egy alapítványi aktivista visszaemlékezésében.

A „preventív gyermekvédelem” körébe nemcsak a pártfogó felügyelet intézményét sorolta, hanem a megelőzésnek azt a – büntetőjogon kívüli – formáját, amely elsősorban a közigazgatási eszközök alkalmazására épül. Álláspontja szerint, ha a bűncselekmények elkövetése családi okokra vezethető vissza, akkor az ilyen szülők alkalmatlanok a gyermek nevelésére, tőlük meg kell vonni a szülői hatalmat (az érintett gyerekeket, ha bűncselekményt még nem követtek el, gyermekmenhelyekbe kell elhelyezni), ugyanakkor a tisztességes szülőknek minden segítséget meg kell adni, hogy megfelelő eréllyel tudjanak fellépni a züllésnek indult gyerekekkel szemben.

Szerinte az iskolának nemcsak oktató, hanem nevelő feladatot is el kell látnia. Minden lehetséges eszköz bevetését sürgetette, amivel felszámolható a nyomor és a tudatlanság.

A fenti célok megvalósítása érdekében támogatta – saját vagyonából is – a gyermekmenhelyek, szeretetházak létesítését. Ezekre a célokra a magánadományok mellett a központi állami intézkedések bevezetését, az állami szerepvállalás növelését szorgalmazta, és sürgető feladatnak tekintette – többek között – a közjótékonyság és a szegényügy szabályozását, a betegsegélyezést, a munkásbiztosítást.

Balogh Jenő tudományos tevékenysége mellett az egyházi területen is kiemelkedő munkát végzett. 1917-től a református egyház zsinatának tagja, 1921-től haláláig a dunántúli egyházkerület főgondnoka és az egyetemes konvent tagja volt. 1928–1933. között a zsinat világi alelnöke, 1933-tól 1951-ig a zsinat világi elnöke, majd 1951-től haláláig ismét a zsinat világi alelnöke. Több

gyülekezetben volt presbiter, és tevékenyen részt vett az egyház szeretetszolgálatának irányításában is.

Budapesten hunyt el 1953. február 15-én, sírját viszont egy vidéki kis faluban lehet megtalálni. Évtizedekkel halála előtt úgy rendelkezett, hogy „temetése a legegyszerűbb, a búcsúvétel szinte néma legyen, földi porrészeit boldogult édesapja mellé temessék a bőnyi falusi temetőbe”. Így a jogtudós

minisztertől, a magyar református egyház nagy halottjától előbb farkasréti temetőben vettek búcsút az egyház püspökei, képviselői és tisztelői, majd koporsóját – kívánságának megfelelően – Bőnyrétalapra (Győr-Moson-Sopron megye) szállították, ahol Pöör József lelkipásztor szolgálatával végső nyughelyére helyezték.

Balogh Jenő életműve előtt tisztelegve röviden összefoglalható, hogy kiemelkedő eredményeket ért el a kriminológia alapjainak lerakása, a büntetőjog megreformálása terén, és elévülhetetlen érdemeket szerzett a fiatalkorú bűnelkövetőkkel kapcsolatos munkásságával, az e téren megfogalmazott nézetei – szinte kivétel nélkül – ma is helytállóak.

Balogh Jenő arcképét a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, Balogh Jenő síremlékének fotóját Kovács Imola bőnyi református lelkész és Friedery Lászlóné egyházgondnok, Balogh Jenő műveit, illetve a róla szóló írásokat a Sárospataki Református Kollégium Könyvtára bocsátotta a szerző rendelkezésére.

Felhasznált irodalom

- Balogh Jenő: *Börtönügyi viszonyaink reformjához*. Bp. 1888.
- Balogh Jenő: *Gyermekvédelem és büntetőjog*. Bp. 1907.
- Balogh Jenő: *Nyomor és büntettek*. Bp. 1908.
- Balogh Jenő: *Adalékok a fiatalkorú büntettek pszichológiájához*. Bp. 1909.
- Balogh Jenő: *Fiatalkorúak és a büntetőjog*. Bp. 1909.
- Balogh Jenő: *A büntetőjog válsága*. Bp. 1910.
- Balogh Jenő (1864-1953)*. Református Egyház, 1953. 3-4. szám, 2-3.
- Balogh Jenő*. Új magyar életrajzi lexikon. Szerk. Markó László. I. kötet. A-Cs. Bp. 2001. Farkas Edit: *Balogh Jenő és a patronázs*. In: Büntetőjogi dolgozatok Balogh Jenő születésének ötvenedik évfordulójának ünnepére. Bp. 1914.
- Gönczöl Katalin: *Szegénység és bűnözés*. Szociálpolitikai Értesítő, 1987. 1. szám. 250-300.
- Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: *Büntetéstan alapfogalmak*. Bp. 2005.
- Kónyáné Kutrucz Katalin: *Balogh Jenő 1864-1953*. In: Balogh Jenő emlékkötet. Bp. 1988.

Pallo József

Néhány gondolat a kóros elmeállapotú bűnelkövetőkkel kapcsolatos európai elvárásokról

A címben jelölt európai követelményeket jórészt az Európa Tanács (ET) ajánlásai rögzítik, ám ezek a szó valódi értelmében véve nem minősülnek jogforrásoknak, legfeljebb az úgynevezett „puha jog” (soft law) kategóriájába tartoznak, noha egyébként kimutatható a tagállami törvényhozásokra gyakorolt hatásuk. Külön le kell szögezni, hogy ezen ajánlások jelentős része csak a kötelező pszichiátriai kezelést szabályozza, de az egyes rendelkezéseken belül az ET expressis verbis kimondja, mely szabályokat lehet a bűnvádi eljárás során elrendelt, mentálisan zavart személyeket érintő kezelések során alkalmazni.¹

Az ajánlások mellett szólni kell az ET keretében elfogadott két, büntetés-végrehajtási jogi relevanciával is bíró, emberi-jogi tárgyú nemzetközi egyezményről. Ezek: Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény – ismertebb elnevezésével: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye² –, (a továbbiakban: „Egyezmény”), és az 1987-ben elfogadott „A kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzéséről szóló európai egyezmény” („Kínzás elleni egyezmény”).³ Ez utóbbi az emberi méltósághoz való jog érvényesülését hivatott biztosítani azokon a helyszíneken, ahol szabadságuktól a közhatalom által megfosztott személyek vannak.⁴

Az Egyezmény cikkei közül a 3. és az 5. cikkek azok, amelyek különös jelentőséggel bírnak a mentális rendellenességük, vagy fogyatékosságuk miatt fogva tartott, illetve kényszer-gyógykezelt személyek fogvatartását illetően.⁵

Az Egyezmény végrehajtását az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) hivatott biztosítani, melynek joghatósága – azon államok tekintetében, amelyek ezt elismerték – kiterjed az Egyezmény értelmezésére és alkalmazására. Az EJEB többször is hangsúlyozta, hogy az Egyezmény élő dokumentum, melyet a mindenkori körülmények fényében kell értelmezni,⁶ ugyanakkor a zárt

¹ Ennek nyilvánvaló oka az, hogy sok országban a kényszer-gyógykezelés, mint büntetőjogi intézkedés, nem is létezik.

² Magyarországon kihirdetve az 1993. évi XXXI. törvénnyel.

³ Magyarországon kihirdetve az 1995. évi III. törvénnyel.

⁴ Kínzás elleni egyezmény, I. fejezet, 2. cikk

⁵ „Senkit sem lehet kínzásnak, vagy embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni.” (3. cikk.)

„Mindenkinek joga van a szabadságra és a személyi biztonságra. Szabadságától senkit sem lehet megfosztani, kivéve az alábbi esetekben és a törvényben meghatározott eljárás útján: a) törvényes őrizetben tartás az illetékes bíróság által történt elítélést követően; (...) c) törvényes letartóztatás vagy őrizetbe vétel abból a célból, hogy e bűncselekmény elkövetése alapos gyanúja miatt az illetékes hatóság elé állítsák vagy amikor ésszerű oknál fogva szükséges, hogy megakadályozzák bűncselekmény elkövetésében vagy annak elkövetése után a szökésben; (...)

e) törvényes őrizetbe vétel fertőző betegségek terjedésének megakadályozása céljából, valamint elmebeteg, alkoholisták, kábítószer-élvezők vagy csavargók őrizetbe vétele” (5. cikk. 1. pont)

⁶ Shaw, Malcom N.: Nemzetközi jog. Osiris, Budapest, 2001. 231. old.

pszichiátriai intézetekben való fogvatartás egymáshoz való viszonyáról szólva pedig kimondta, hogy „az alárendeltség és tehetetlenség ama állapota, amely a pszichiátriai intézetekben fogva tartott személyeket jellemzi, fokozott figyelemre int az Egyezmény betartásának vizsgálatakor.”⁷

Az EJEB előtt eljárást kezdeményezhet egyik részes állam a másik állam ellen (államközi panasz), valamint – meghatározott feltételekkel – a részes állam állampolgára, állampolgárainak csoportja, illetve nem kormányzati szervezete (egyéni és kollektív panasz).

A Kínzás elleni egyezmény végrehajtását a Kínzás, Embertelen, Megalázó Eljárás vagy Büntetés Elleni Európai Bizottság (European Committee for the Prevention of Torture – CPT) ellenőrzi. A CPT munkatársai időszakos vagy rendkívüli látogatásokat tehetnek a büntetés-végrehajtási intézményekben⁸, de egyéni panasszal is lehet hozzájuk fordulni, különösen, ha fennáll a lehetőség, hogy az ügyben a hatóságok nem járnak el megfelelően. A CPT és a tagállami hatóságok tagjait az eljárás során együttműködési és titoktartási kötelezettség terheli.⁹

A strasbourgi székhelyű bíróság eddigi joggyakorlata során három olyan követelményt nevezett meg, amelyeknek mindenkor fenn kell állniuk, ha az egyént mentális rendellenessége miatti közveszélyessége folytán személyes szabadságától megfosztják. E három követelményt az EJEB először a Winterwerp kontra Hollandia ügyben¹⁰ fogalmazta meg, és ezekre „Winterwerp kritériumok” (Winterwerp criteria) néven többször is hivatkozott az egyes ítéleteiben.¹¹ Ezek a feltételek az alábbiak:

- Az intézkedés alanyának bizonyíthatóan értelmileg sérültnek (értelmi fogyatékosnak vagy elmebetegnek) kell lennie, mely sürgős szükség esetén utólag is megállapítható.
- A szabadságelvonást előzetes orvosi vizsgálatnak kell megelőznie, mely valódi „mentális rendellenességet” mutat ki.
- A betegségnek olyan súlyúnak kell lennie, amely indokolja a szabadságelvonással járó intézkedés elrendelését.

E három követelményen túlmenően azonban a tagállamok széles mérlegelési joggal rendelkeznek a tekintetben, hogy kit tartanak olyan elmeállapotúnak, akivel szemben a személyi szabadság korlátozása megengedett.¹²

A szabadság elvonására irányuló eljárással nem célozok részletesen foglalkozni, lévén, hogy jelen írásom nem ezzel a témával foglalkozik. Szükséges azonban legalább két dolgot megemlíteni. Legelőször is azt, hogy a kényszer-

⁷ Herczegfalvy v. Ausztria. Alkalmazási szám: 10533/83, ítélet: 1992. szeptember 24., 82. szakasz.

⁸ Kínzás elleni egyezmény III. fejezet 7-9. cikk

⁹ Vö. Lukács Krisztina: CPT látogatások Magyarországon. *Collega*, 2007. 2-3. szám, 91. old.

¹⁰ Winterwerp v. Hollandia. Alkalmazási szám: 6031/73, ítélet: 1979. október 24.

¹¹ Pl. a Kolanis-ügy indoklása során. (Kolanis v. Egyesült Királyság. Alkalmazási szám: 517/02, ítélet: 2005. június 21., 67. szakasz)

¹² Az Egyezmény 1940-es években lefektetett szövege még az „elmebeteg” (persons of unsound mind) kifejezést használja, ám ez terminológia ma már elavult, s így napjainkban az eljárást megalapozó elmeállapotot inkább már egy bizonyos mértéket meghaladó mentális zavaroként, vagy fogyatékosként (mental disabilities) szokás meghatározni.

gyógykezelték kényszerbeutalására irányuló eljárásnak – mivel szabadság-megvonással jár – szintén jogilag szabályozottnak kell lennie. Érdemes ezzel kapcsolatban felidézni az EJEB egyik döntését, amely kimondta, hogy „amikor a szabadság-megvonásáról van szó, különösen fontos hogy a jogbiztonság követelménye érvényesüljön. Ezért lényeges, hogy a szabadságelvonás feltételeit a hazai jog világosan meghatározza, valamint hogy a jogalkalmazás kiszámítható legyen, ezzel eleget téve a törvényesség Egyezményben foglalt követelményének, amely szerint a szabályozásnak kielégítően pontosnak kell lennie ahhoz, hogy az egyén – amennyiben szükséges, megfelelő jogi tanácsadás révén – az adott helyzetben, ésszerű mértékben előre láthassa magatartásának következményeit.”¹³

A kényszer-gyógykezelés elrendelésének, mint bármely más szabadságelvonó intézkedésről való döntés meghozatalának, „gyorsnak” kell lennie. Egész pontosan az EJEB azt mondta ki, hogy „a bíróság – az eljárás megindulását követően – kellő gyorsasággal döntsön az elzárás törvényességét, illetve – amennyiben a törvényes feltételek hiányoznak – megszüntetését illetően.”¹⁴ A mentális fogyatékoság valamely fajtájának pusztá diagnosztizálása önmagában még nem elegendő ahhoz, hogy valakit szabadságától megfossszanak, vagy vele szemben a szabadságelvonást fenntartsák.¹⁵ Ennek előfeltétele ugyanis az egyén mentálisan zavart, illetve fogyatékos állapotának folyamatosága. Az EJEB kifejtette: ha már nem áll fenn a szabadságelvonást szükségessé tévő fajtájú vagy mértékű fogyatékoság, az illető személyt el kell bocsátani a fogva tartó intézményből.¹⁶

Az Eriksen-ügyben¹⁷ hozott döntés szerint, az érintett (norvég) hatóságok nem sértették meg a fogvatartott szabadsághoz való jogát azzal, hogy a pszichiátriai állapota miatt elrendelt biztonsági őrizet időtartamának lejárta után őt még további három hónapra fogva tartották, tekintettel arra, hogy ezt, az intézkedés meghosszabbításáról való döntés meghozataláig szükségesnek ítélték meg. Az indoklás szerint a konkrét esetben arra lehetett következtetni, hogy az illető, nyomban a szabadlábba helyezése után visszaesővé fog válni (ami egyébként utóbb be is következett). Hasonló döntés született egy másik ügyben is, amelyben az EJEB kimondta, hogy nem sérti a szabadsághoz és biztonságához való jogot az, ha a bíróság által elrendelt kényszer-gyógykezelés időtartamának lejárta után, az intézkedés meghosszabbításáról való döntés meghozataláig még több mint egy hónapig fogva tartják a kényszer-gyógykezelt személyt, feltéve, hogy az elzárás hatályának fenntartása megfelel a hatályos büntető-eljárás törvény rendelkezéseinek.¹⁸ Egy több mint egyéves fogvatar-

¹³ Kawka v. Lengyelország. Alkalmazási szám: 2587/94, ítélet: 2001. január 9., 49. szakasz

¹⁴ Musial v. Lengyelország. Alkalmazási szám: 28300/06, ítélet: 1999. március 25., 43. szakasz

¹⁵ Winterwerp v. Hollandia. 39. szakasz

¹⁶ Vö. Van der Leer v. Hollandia. Alkalmazási szám: 11509/85, ítélet: 1990. február 21.

¹⁷ Emberi Jogi Füzetek, 1998. 3. szám 38-40. old. – Idézi Tóth Mihály: A magyar büntetőeljárás az Alkotmánybíróság és az európai emberi jogi ítélkezés tükrében. KJK-Kerszöv, Budapest, 2001. 220. old.

¹⁸ Rutten Hollandia elleni ügye. Ítélet: 2001. július 24.
<http://www.lb.hu/embjog/ej003201.html>

tást azonban már semmilyen körülmények között nem tart jogszerűnek az EJEB.¹⁹

Nemcsak a kényszer-gyógykezelés meghosszabbításáról való döntés meghozatalával, hanem az annak alapjául szolgáló felülvizsgálatok lefolytatásával való késlekedés is az Egyezmény sérelmére vezethet adott esetben.²⁰ Magáról a felülvizsgálat tartalmáról szólva pedig kimondták, hogy ennek „elég széleskörűnek kell lennie ahhoz, hogy mindazon körülményeket figyelembe vegye, amelyek a Egyezmény szerint elengedhetetlenek az elmezavarban szenvedő személy törvényes fogva tartásához, különös tekintettel arra, hogy azok az indokok, amelyek az efféle szabadságelvonást előzetesen igazolják, megszűnhetnek.”²¹

Az EJEB álláspontja szerint, ha valaki a büntetőjogi felelősség alól kóros elmeállapota miatt mentesül, a bíróság által vele szemben elrendelt bármely szabadságelvonás csak akkor törvényes, ha azt kórházban, klinikán, vagy más megfelelő intézetben hajtják végre.²² Így például az Egyezmény 5. cikke 1. pontjának sérelmére vezet az, ha az elmebeteg elkövetőt hosszú időn keresztül a kényszer-gyógykezelésre alkalmatlan büntetés-végrehajtási intézet pszichiátriai részlegében tartják fogva.²³

A büntetés-végrehajtási intézet általában nem tekinthető az elmebetegek őrizetben tartására alkalmas intézménynek. Ezért is mondta ki még az 1987-es Európai Börtön szabályok, hogy az elmebetegnek minősített személyeket nem szabad bebörtönözni, hanem mihamarabb intézkedni kell a megfelelő elme-egógyintézetbe történő átszállításukról.²⁴ Ezzel szemben az új Európai Börtön szabályok (a továbbiakban: Börtön szabályok) elviekben már nem zárja ki, hogy az ilyen személyeket alkalmasint büntetés-végrehajtási intézetben tartsák fogva, viszont előírja, hogy helyzetüket és szükségleteiket külön szabályokkal rendezzék.²⁵

Az ET ugyanakkor még mindig azt tartja a legkívánatosabbnak, hogy a mentálisan beteg személyeket, akiknek állapota összeegyeztethetetlen a börtönben történő fogvatartással, speciális, e célra kijelölt intézményekben (forenzikus klinikákon) helyezzék el.²⁶

A szabadságvesztés végrehajtása során megzavarodott elméjű fogvatartottakat szintén elme-egógyintézetekben vagy az intézetek szakosított részlegeiben, illetőleg szakosított büntetés-végrehajtási intézményekben kell elhelyezni.²⁷ A Börtön szabályok továbbá azt is kimondja, hogy a büntetés-végrehajtás

¹⁹ Vö. Musial v. Lengyelország ügy.

²⁰ Magalhaes Pereira Portugália elleni ügye. Ítélet: 2002. február 26.
<http://www.lb.hu/embjog/ej000902.html>

²¹ Wassink v. Hollandia. Alkalmazási szám: 12535/86, ítélet: 1990. szeptember. 27., 58. szakasz

²² Winterwerp v. Hollandia. 39. szakasz

²³ Lásd Aerts Belgium elleni ügye. Ítélet: 1998. július 30.

<http://www.lb.hu/embjog/ej005898.html>

²⁴ Európai Börtön szabályok. Conseil de L'Europe, Strasbourg, 1991. 100. 1. pont

²⁵ Vö. Új európai börtön szabályok és magyarázatuk. Összeállította: Vókó György. Ügyészek Országos Egyesülete, Budapest, 2007., 12. 2. Szabály

²⁶ Vö. Új európai börtön szabályok és magyarázatuk. 12. 1. Szabály.

²⁷ Vö. Új európai börtön szabályok és magyarázatuk. 47. 1. Szabály.

közegében működő egészségügyi szolgálatnak biztosítania kell minden olyan fogvatartott pszichiátriai kezelését, akinek ilyen terápiára van szüksége, és kiemelt figyelmet kell fordítania az öngyilkosság megelőzésére.²⁸

A mentálisan beteg fogvatartottak speciális kezelési igényeit sem az új Börtön szabályok, sem a korábban hatályos szabályzat nem részletezte különösebben. Érdemes azonban felidézni az 1987-es ajánlás kommentárját, mely szerint „Az e kategóriába tartozó fogvatartottak kezelésével és gondozásával megbízott minden alkalmazottnak különleges képzettséggel és gyakorlattal kell rendelkeznie. Ez különösen fontos olyan intézményekben, ahol a források elégtelensége nem teszi lehetővé a szóban forgó fogvatartottak szükségleteinek kielégítését vagy a vezetésre háruló feladatok teljesítését. E terület fontossága és problematikája jellege indokolttá teszi, hogy a vezetés állandó orvosi és vezetői felügyeletet gyakoroljon a problémák és az egyéni esetek felett. Nagyon fontos, hogy a pszichiátriai kezelés a szabadon bocsátást követően is folytatódjon.”²⁹

A kényszer-gyógykezelés foganatosítására az ET 2004-es ajánlása³⁰ irányadó. Ennek során a beteget, illetve képviselőjét mind írásban, mind szóban tájékoztatni kell a jogairól, illetve arról, hogy milyen jogorvoslati lehetőségek állnak a beteg rendelkezésére. Továbbá rendszeresen és kielégítően kell informálni a kezelés alá vont személyt a kezelés okáról, szükségességéről, tartamáról és befejezéséről.³¹

A mentálisan sérült személyt nem szabad korlátozni abban, hogy az ügyvédjével, képviselőjével, vagy a hatósággal kommunikáljon. Tilos továbbá indokolatlanul korlátozni abban, hogy egyéb látogatókat fogadjon, ám ilyen esetekben pszichiáter közreműködését is biztosítani kell.³²

A kezelés eredményességének alapfeltétele és kötelező eleme a szakképzett személyzet és a személyre szabott kezelési terv, mely elkészítésénél, ha lehetőség van rá, figyelembe kell venni az érintett véleményét is.³³ A kezelésnek lehetőleg a beteg beleegyezésén, vagy ha nem rendelkezik a döntés meghozatalához szükséges belátási képességgel, akkor a törvényes képviselője által adott felhatalmazáson kell alapulnia.³⁴ A magyar jogban a fentebb említett elvekről az egészségügyi törvény (Eütv.) részletesen is rendelkezik, és ez alapján elmondható, hogy a hazai szabályozás megfelel az ajánlásban rögzítetteknek.

Az elmebetegek kezelésével foglalkozó rekomendasiók közül megemlítenő még az Európa Tanács 1983-as ajánlása.³⁵ E dokumentum rögzíti, hogy

²⁸ Vö. Új európai börtön szabályok és magyarázatuk. 47. 2. Szabály.

²⁹ http://web.t-online.hu/barabbas/tananyag/eu-bosz/eu-bosz-agyazatok.htm#Elmebeteg_%C3%A9s_szellemileg_fogyat%C3%A9kos_fogvatartottak

³⁰ Rec (2004) 10 of the Committee of Ministers to member States concerning the protection of the human rights and dignity of persons with mental disorder

³¹ Uo. Article 2 - Right to information

³² Uo. Article 23 - Right to communication and to visits of persons subject to involuntary placement

³³ Uo. Article 12 - General principles of treatment for mental disorder, 1.

³⁴ Uo. Article 12 - General principles of treatment for mental disorder, 2.

³⁵ R (83) 2 számú Ajánlás az elmebetegségben szenvedő, kényszergyógykezelt személyek jogi védelméről (Elfogadta a Miniszteri Bizottság 1983. február 22-én, a miniszteri megbízottak 356. ülésén)

olyan kezelést, amelyet az orvostudomány még nem ismert el általánosan, vagy amely a tartós agykárosodás okozásának vagy a beteg személyisége megváltozásának komoly veszélyével jár, csak akkor lehet alkalmazni, ha az orvos feltétlenül szükségesnek tartja, és abba a beteg – tájékoztatását követően – beleegyezik. Ha a beteg nem képes megérteni a kezelés jellegét, az orvos a kérdést döntés céljából törvényben meghatározott független hatóság elé terjeszti, amely kikéri a beteg jogi képviselőjének véleményét.³⁶ Tilos a gyógykezelt, elmebetegségben szenvedő személyeken olyan termékek és terápiák klinikai tesztelése, amelyeknek nincs pszichiátriai kezelési célzata.³⁷ Külön meg kell említeni az elektrosokk terápiát (ECT), melyet a CPT kiemelt figyelemmel vizsgál ellenőrzései során, hangsúlyozva azt is, hogy alkalmazása összhangban álljon a modern pszichiátria gyakorlatával, azaz mindig gyengített formában történjen a kezelés. Az EJE egy eseti döntésében kifejtette, hogy a kórháznak képesnek kell lennie arra, hogy a beteg felett elbocsátása után bizonyos mértékű felügyeletet gyakoroljon, és ennek érdekében az intézkedés megszüntetését meghatározott feltételektől teheti függővé. Ilyen feltétel lehet, hogy a kórház gondoskodni tudjon az utódgondozásról. Lehetőség van arra, hogy valamely ilyen jellegű feltétel teljesüléséig a kórház elhalassza a beteg elbocsátását.

Megfelelő garanciáknak kell azonban rendelkezésre állnia annak érdekében, hogy a szabadon bocsátás elhalasztása összhangban álljon a szabadságelvonás céljával, és különösen, hogy az elbocsátást ne késleltessék indokolatlanul.

Európa legtöbb országában a büntető kódexek szabályozzák az elmeállapota miatt beszámíthatatlan személyek által elkövetett jogellenes cselekmények következményeit. Ilyen esetekben biztonsági és kezelő jellegű intézkedésekre kerül sor, amelyek általában elmebetegintézetbe utalással és a börtönbüntetés alóli mentesüléssel járnak együtt. Az európai követelményeket összegezve megállapítható, hogy bár a kényszer-gyógykezelés végrehajtásának, illetőleg a mentálisan beteg, illetve sérült kategóriába tartozó fogvatartottak őrzésének, kezelésének és gondozásának emberi jogi vonatkozásait immár számos Európa tanácsi egyezmény és ajánlás érinti, ezen élethelyzetek szabályozása ugyanakkor még mindig fölvet néhány súlyos, erkölcsi jellegű kérdést. Alapvető dilemma például, hogy a kényszer-gyógykezelt személyek esetében hiányzik a személyes szabadság korlátozásának morális indoka: a bűnösség, ám ennek ellenére gyakran mégis egyértelműen börtönszerű, ha éppen nem rosszabb körülmények között helyezik el őket.³⁸

E probléma boncolgatása persze nem tartozik az európai büntetés-végrehajtási jog területére, de az már igen, hogy milyen bánásmódban részesülnek a büntetés-végrehajtás szervezetébe tartozó klinikákon kezelt fogvatartottak.

³⁶ R (83) 2 számú Ajánlás, 5. Cikk 2. Szabály

³⁷ R (83) 2 számú Ajánlás, 5. Cikk 3. Szabály

³⁸ Arról nem is szólva, hogy ugyanezt a zárt pszichiátriai intézetekben kezelt, bűncselekményt el nem követő betegek vonatkozásában is el lehetne mondani.

Király Klára

Hírek a börtönvilágból

A bűncselekmények és a fogvatartottak számának összefüggései Spanyolországban

Spanyolországot az egyik legbiztonságosabb országnak tartják Európában, mivel ezer lakosra 43,6 bűncselekmény jut. Ez az szám például háromszoros Svédországban, kétszeres az Egyesült Királyságban. Ugyanakkor Spanyolországban 100 ezer lakosra 166 fogvatartott esik, ami igen magas szám, hiszen Nagy-Britanniában 153, Portugáliában 104, Franciaországban 96 Olaszországban 92 a fogvatartotti ráta.

Még nagyobb aránytalanság figyelhető meg a spanyol tartományok közül Galíciában. 2008-ban Galíciában ezer lakosra 26,8 bűncselekmény jutott, csak Aragóniában, Asztúriában és Navarrában voltak jobbak a közbiztonság mutatói. A tartomány azonban jelentős börtönpopulációval rendelkezik: 2009 júliusában 5 228 főt regisztráltak. 2008-ban Galíciában 187 fogvatartott jutott 100 ezer lakosra, ez az ötödik legrosszabb mutató a spanyol tartományokat tekintve.

További aggodalomra ad okot, hogy Galíciában 2008-ban 12,4%-kal növekedett 2007-hez képest a fogvatartottak száma, míg ez az emelkedés országos viszonylatban csak 4,4%-os volt. Galícia tartományban különösen a Teixeira büntetőintézet és Pontevedra város börtöne számít túlzásúfoltnak.

Forrás: Masificación penitenciaria en Galicia pese al bajo índice de criminalidad. Angel Orgaz, Antonio Fidalgo. El Correo Gallego, 2009. 08. 17.

Börtönépítési tervek Pennsylvania államban

Pennsylvania államban, Harrisburgban négy új börtönépület felépítését tervezik rekordidő alatt. A projektre 800 millió dollárt (160 milliárd forintot) fognak fordítani.

Az állam büntetés-végrehajtásért felelős minisztere, Jeffrey A. Beard kihangsúlyozta, hogy a legfontosabb cél, hogy biztonságos és humánus büntetés-végrehajtási intézeteket hozzanak létre. Pennsylvániában a 27 állami intézet befogadóképessége 43 200 fő, de jelenleg a fogvatartotti létszám ennél magasabb: 50 957 fő.

A négy intézet egyenként 2 000 fogvatartott elhelyezésére lenne alkalmas. Két intézet a Graterford Börtön tulajdonában álló földterületen állna Montgomery megyében, a másik kettő pedig a Fayette megyei büntetőközpont mellett helyezkedne el.

A sürgős lépések megtételére többek között azért is szükség van, mert az állam még 2005-ben eladta a Greene megyében található waynesburgi intézetet, mely döntés később – a börtönnépesség növekedésével – kedvezőtlen helyzetet teremtett.

Forrás: Pa. grapples with growing prison needs by Mario F. Cattabiani. Philly News, 2009. 08. 07.

Nemzetközi börtön-egészségügyi konferencia Madridban

2009. október 29. és 31. között Madridban rendezik meg az „Egészség és börtön” című nemzetközi konferenciát, amelynek központi témája a büntetés-végrehajtási intézetekben megjelenő betegségek és egészségügyi problémák kezelése.

A tanácskozás keretében a börtönök egészségügyi szolgálatait, illetve azok szolgáltatásait állítják középpontba, a HIV, a hepatitisz C, a tuberkulózis, a drogfüggőség és ez utóbbival összefüggő mentális betegségek megelőzése és kezelési lehetőségei – továbbá az influenzajárványok kialakulásának megelőzése a börtönpopuláció körében – is kiemelten fontos témakörök lesznek.

A konferenciára elsősorban orvosokat, pszichológusokat, szociális munkásokat, kutatókat, büntetés-végrehajtási szakembereket várnak. A rendezvény szervezői között találjuk – többek között – az Egészségügyi Világszervezet, a WHO Európai Irodáját, a spanyol Egészségügyi Minisztériumot és Belügyminisztériumot, az ENSZ Kábítószerügyi és Büntelmegelőző Hivatalát, az AIDS Kelet-Nyugat Alapítványt, a KNCV Tuberkulózis Alapítványt, az Európa Tanács Pompidou Csoportját, valamint a Kábítószer és Kábítószer-függőség Európai Megfigyelőközpontját.

Forrás: Conferencia internacional sobre salud y prisión. Sociedad Española de Sanidad Penitenciaria, 2009.

Az öngyilkosságok számát igyekeznek csökkenteni a franciaországi börtönökben

Franciaország számos intézkedést kíván bevezetni annak érdekében, hogy csökkenjen az öngyilkosságok száma a büntetés-végrehajtási intézetekben. A franciaországi helyzetet összehasonlítva a spanyolországi és olaszországi statisztikákkal, megállapítható, hogy az utóbbi két országban negyedannyi öngyilkosságot jelentettek a börtönszolgálatok.

Michèle Alliot-Marie igazságügyi miniszter az orleans-i büntetőközpontban tett látogatását követően kijelentette, hogy a jövőben nagyobb hangsúlyt kell fektetni arra, hogy a börtönnépességből kiszűrjék a pszichésen sérülékeny fogvatartottakat, és gondoskodjanak a biztonságukról.

Az öngyilkosságok megelőzése érdekében szükség lesz szétválaszthatatlan takarók, lepedők és pizsamák beszerzésére, és a jövőben kerülni kell a gyúlékony matracok használatát.

Az OIP (Observatoire International des Prisons – Börtönök Nemzetközi Megfigyelő-szervezete) statisztikai adatai szerint 2007-ben 96, 2008-ban 115, 2009 első félévében eddig 88 öngyilkosságot követtek el a francia börtönökben.

Forrás: Francia establece una serie de medidas para evitar los suicidios en prisiones. La Verdad, Staff report, 2009. 08. 19.

Szekrények cseréje egy connecticuti börtönben

Az 1995-ben Somersben megnyílt Northern Büntetőintézet kénytelen volt lecserélni a fém öltözőszekrényeket biztonságosabb, műanyagból készült változatra.

Az intézet 290 cellájának mindegyikét érinti a változás, mivel a jövőben az elítéltek biztonsága csak így tartható fenn. A korábban használt szekrények könnyebben eltávolítható fémrészeit a fogvatartottak arra használták fel, hogy késeket készítsenek belőlük. Az intézet gazdasági osztálya jelezte, hogy egy-egy új szekrény 22 dollárba (4 500 forintba) került, ami az illetékesek szerint kedvező árnak számít.

Forrás: State replacing metal lockers with plastic ones at Somers Prison by Shawn R. Beal. Hartford Courant, 2009. 09. 11.

A munkáltatás lehetőségei egy spanyol tartományban

Cordoba Munkáltatóinak Szövetsége látogatást tett a tartomány büntetés-végrehajtási intézeteinek munkáltatást végző munkahelyein. A szakemberek megállapították, hogy a hulladék újrahasznosítás, a faáru-feldolgozás, a fémipar, bizonyos mezőgazdasági szektorok, az ékszerkészítés és az egyéb művészi színvonalú termékek gyártása elegendő munkalehetőséget ad a fogvatartottaknak. A szakemberek ugyanakkor elemzik a termelés hatékonyságát, valamint kiértékelik azt is, hogy a munkavállalók a megszerzett gyakorlatuk révén mekkora esélyekhez és fizetéshez juthatnak a szabadságra kerülésüket követően.

Forrás: La Confederación de Empresarios de Córdoba visita los talleres de la cárcel. Diario Córdoba, 2009. 07. 29.

Fotóalbum-gyártó műhely egy osztrák börtönben

Az ausztriai Stein intézet elítéltejei különféle műhelyekben tevékenykedhetnek, a börtön igyekszik a későbbi megélhetésüket biztosító továbbképzéseket nyújtani számukra. A fogvatartottak ECDL számítógép-kezelői tanfolyamon vehetnek részt, a bővebb informatikai ismeretekkel rendelkező haladók pedig megtanulhatják a weboldal-szerkesztést és -fejlesztést. Lehetőség adódik olyan szakmák elsajátítására, mint a könyvkötészetet, papírgyártás, de a fogvatartottak tanulhatnak pincérnek, szakácsnak vagy ácsnak is.

Az intézet kreatívabb, kezűgyességgel bíró elítéltejei számára fotóalbumokat gyártó műhely nyílt meg, ahol A5-ös, A4-es, A3-as formátumú díszes albumokat készítenek. A művészi színvonalat elérő bőr- vagy papírkötésű tárgyakat a börtönön kívül értékesítik: az albumok ára 35 és 90 euró (9 és 25 ezer forint) között mozog.

Forrás: Produkte Lederwaren Wien-Mittersteig. Broschüre Unternehmerarbeiten, 2009.

A brit „Ötletek” projekt megvalósulása

Az „Ötletek” projekt egyik menedzsere, Helen Streater szerint bátorítani kell azokat a kezdeményezéseket, amelyek az elítéltek vagy a börtönszemélyzet javát szolgálják. A legjobb pályázatok minimum 500 font (150 ezer Ft) és maximum 5 000 font (1 millió 500 ezer forint) támogatást kapnak a tervek kivitelezéséhez.

A projektet egy jótékonyági alapítvány, a Charles Dunstone Charitable Trust finanszírozza, és a Media for Development Unlimited (Média a Fejlesztésért Kft.) működteti.

A projekt legelső sikere közé tartozott a wandsworth-i „Házi feladat klub” létrehozása, amelyet 3 000 fontos (900 ezer forintos) költséggel valósítottak meg. A kezdeményezés célja az, hogy a fogvatartottak a gyermekeikkel való kapcsolattartás során minél tartalmasabban tudják eltölteni az időt. A „házi feladat” elnevezés nem véletlen, hiszen a programban résztvevő elítéltek, akik egyben szülők is, akár az iskolai feladatok megoldásához és ellenőrzéséhez is segítséget kaphatnak.

Egy másik jelentős eredmény szintén a wandsworth-i büntetés-végrehajtási intézethez köthető, ahol oktató DVD-t készítettek a börtönszemélyzet újoncainak kiképzéséhez. A film készítői tervük megvalósításához 4 000 fontot (1 millió 200 ezer forintot) kaptak. Az elkészült DVD-t a Brixtoni Börtön is átvette, és alkalmazza a kiképzésben.

Jelenleg az „Ötletek” projekt kilenc brit börtönben (Belmarsh, Brixton, Downview, High Down, Latchmere House, Send, Standford Hill, Wandsworth, Wormwood Scrubs) működik.

Forrás: Ideas Project. Prison Service Magazin, 2009. február–március.

„Kulcs a jövőhöz” program

León-Castilla tartomány nyolc büntetés-végrehajtási intézetében párhuzamosan indul el 2009 novemberétől a „Kulcs a jövőhöz” nevű – számítógépes ismereteket nyújtó – oktatási program. A kezdeményezéshez az érintett börtönök elítélteinek 20%-a tud csatlakozni.

Biztonsági okokból megakadályozzák a számítógépeken, hogy a fogvatartottak visszaélhessenek az internet nyújtotta lehetőségekkel. A programot az Observatorio Regional de la Sociedad de la Información (Információs Társadalom Regionális Megfigyelőközpontja) működteti, amely a legutolsó hivatalos jelentésében szintén beszámolt a témához kapcsolódó terveiről.

Forrás: Ocho centros penitenciarios con reclusos que «teclean» futuro. J. G. Abc, 2009. 08. 01.

Könyvek a börtönben

A fogvatartottak számára a könyvekhez jutás egyben a külvilággal való kapcsolattartás egyik formája. Az amerikai büntetés-végrehajtási intézetek igyekeznek könyvtáraik kínálatát különböző módokon bővíteni. A Philadelphia állambeli Marienvilleben található Forest Állami Büntetőintézet vezetése is mindent megtesz annak érdekében, hogy az elítéltek minél több, az igényeiknek megfelelő könyvhöz jussanak. Az intézet fogvatartottjai a „Könyvek a rácson át” szervezetet is megkereshetik speciális kéréseikkel.

Az önkénteseket foglalkoztató civil szervezet szívesen fogad el bárkitől könyvadományt. Tim Dunn, aki a kezdetektől aktív résztvevője volt a programnak, elmondta, hogy ma már gyorsan és szervezeten jutnak el a kért könyvek a fogvatartottakhoz, akiktől havonta mintegy 1500 kérés érkezik hozzájuk.

A különféle témájú regényeken kívül nagyon keresettek szótárak és a középiskola befejezéséhez szükséges tankönyvek.

Forrás: Help for prisoners looking to turn a new page by Wallace McKelvey. Philadelphia Inquirer, 2009. 08. 14.

Új börtönkönyvtár az olaszországi Padovában

Az „Olvasás és dokumentáció a börtönben” nevű projektnek köszönhetően a padovai büntetés-végrehajtási intézetben az elítéltek 2009 tavaszától modern könyvtárat látogathatnak. A kezdeményezést Veneto tartomány finanszírozta.

Az új könyvtár állományát a magánszemélyek adományai is gyarapították, illetve önkéntesek is közreműködtek a gyűjtemény létrehozásában. A könyvtár katalógusait az Isis-WinIride szoftver segítségével érhetik el az olvasók.

Forrás: Padova, una nuova biblioteca per i detenuti. Vita, 2009. 03. 19.

Sakkozó elítéltek a németországi Rottweilben

A németországi Baden-Württemberg tartományban található büntetés-végrehajtási intézetben rendszeres esti időtöltéssé nőtte ki magát a sakkozás. A sakktáblát és a bábukat a fogvatartottak maguk készítik. Egyesek a kenyér belsejének felhasználásával gyúrnak figurákat. Egyébként az elítéltek szabadidejükben könyvtárba mehetnek, és természetesen sportolhatnak is, mindazonáltal szükség lenne a lehetőségek kibővítésére. A fogvatartottak a pihenő idejükben egy katolikus gyülekezetbe is járhatnak, és lelki támaszt kereshetnek.

Sokak szerint az intézet néhány évtized múlva nem fog megfelelni az új követelményeknek. A főépület a börtön legrégebbi része, 1861-ben emelték, a többi részt pedig később építették hozzá. Tervek születtek arra nézve, hogy új, modern épülettel egészítsék ki, vagy akár végleg helyettesítsék a már meglévő börtönt. Egy új intézetben az elítéltek számára sokféle lehetőség nyílna a továbbképzésre és a szabadidő más formában történő eltöltésére is.

Forrás: Häftling baut Schachspiel aus Abendbrot. DPA, Ärzte Zeitung, 2009. 07. 16.

Gospel kórusok fellépése a börtönökben

Idén májusban Arizona állami börtöneiben lehetőséget adtak az intézetek vezetői, hogy gospel kórusok tartsanak előadásokat.

Az Egyesült Államokban nem egyedi jelenségről van szó. A börtönök kápolnáiban gyakran maguk az elítéltek is próbálkoznak ennek a zenei irányzatnak a művelésével. Az Észak-Amerikai Reformált Keresztény Egyház magazinja 2005. szeptemberében az „Egyház a rácsok mögött” c. cikkében is foglalkozott a zene és a gospel börtönbeli jelentőségével.

A gospel bibliai témákat feldolgozó, zsoltárokon vagy evangéliumi történeteken alapuló, eredetileg szöveggel énekelt zene, elhangozhat nem vallásos jellegű rendezvényeken is, hiszen közösségi zenei műfajról van szó. A gospel ma már ismert Európában is, bár könnyedsége ellenére nehezen honosodik meg.

A gospel zenéjében előtérbe kerülnek a vokálok. Éneklés közben az egyén számára lehetőség nyílik arra, hogy pár pillanatra figyelmet kapjon, és kiemelkedjen a tömegből. A modern zenei irányzatok, mint például a blues és a jazz elemeinek megjelenése a dalok témájának könnyebb megértését eredményezik.

A kórus tagjai a műveket olyan átéléssel tudják tolmácsolni, hogy a nézőtérén nehéz kívülállónak maradni. A felszabaduló spirituális energia révén a hallgatóság is felszabadultabb lesz. Az arizonai börtönök vezetői szerint ez a zenei irányzat jótékony hatással van a börtön falai között a jövőre sokszor szorongva gondoló elítéltekre.

A fentiekhez hasonló kezdeményezés 2007 augusztusában egy olaszországi börtönben is megvalósult, amikor az Ancient Soul nevű kórus tartott előadást a Larino intézetben. A börtön vezetése az előadás megtartását azért engedélyezte, mert a műfaj lényege a vallásosságban és a hit emberi lelket és közösséget összetartó erejében rejlik.

Forrás: Spettacolo di gospel al carcere di Larino. Giuseppe Stirni. Tempo, 2007. 01. 19. – Sharing the gospel in Arizona prisons by Roy Lormis. Arizona News, 2009. 05. 06.

Tánctanulás egy angol börtönben

A latin táncok közé sorolható salsára tanítják a rabokat egy angol börtönben. A Preston közelében található Kirkham fegyház elítélteji szerdánként az egyik társuktól vesznek táncórákat. A fogvatartottak nagy kedvet éreznek ahhoz, hogy az utóbbi időben legdivatosabb táncstílussal, a salsával ismerkedjenek meg.

Természetesen a szabadidő eltöltésének más formája is biztosított a börtönben, lehet bowlingozni, biliárdozni. Jelenleg egy kisebb golfpálya kiépítését is elkezdték.

Az intézet vezetősége szívesen ad teret a belső feszültséget oldó és harmóniát teremtő szabadidős tevékenységeknek, mivel ezek szemmel láthatóan kedvező hatást gyakorolnak a fogvatartottak közérzetére.

Forrás: Criminals are being given exotic salsa dancing classes in prison by John Kay, Rhodri Phillips. The Sun, 2009. 08. 06.

ESEMÉNYNAPTÁR

(2009. július 1-jétől szeptember 30-áig)

JÚLIUS 8.

Az MBT megújuló történeti szekciójának ülését rendezték meg a Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön kultúrtermében. A börtönügyi történeti kutatások jelenlegi helyzetéről dr. Mezey Barna, az MBT elnöke tartott előadást, dr. Estók József pedig, akit az ülés folyamán a szekció vezetőjévé választottak, a Börtönmúzeum jelenéről és jövőbeni terveiről adott tájékoztatást. A rendezvény programja a Múzeum, illetve az intézet megtekintésével zárult.

JÚLIUS 9.

Dr. Iványi Gábor, a Wesley János Lelkészképző Főiskola rektora előadást tartott a dél-amerikai börtönök helyzetről a Kalocsai Fegyház és Börtönben. Az előadó Peruban és Ecuadorban járva az ott bebörtönzött magyar állampolgárokat látogatta meg, illetve vizsgálta a helyi börtönkörülményeket is. A fogvartartottak érdeklődésére elmondta, hogy a börtönök Limában és Quitóban tapasztalt színvonala jelentősen alacsonyabb, mint hazánkban.

JÚLIUS 16.

A TÁMOP 5.6.2 kiemelt projekt keretében induló bűnmegelőzési, re-integrációs és áldozatvédelmi programról szóló sajtótájékoztatón a büntetés-végrehajtás szerepét Csóti

András bv. vezérőrnagy, az országos parancsnok stratégiai és koordinációs helyettese mutatta be. Mint az IRM Büntetőpolitikai Főosztályának vezetője, Sömjéni László közölte: a 9 milliárd forintos programból

az ország három régiójában bűnmegelőzési programokat valósítsanak meg. Az Igazságügyi Hivatal vezetője, Hatvani Erzsébet elmondta, hogy a hivatal részben a pártfogói felügyelői szolgálat fejlesztésével, részben az áldozatsegíttéssel veszi ki a részét a munkából.

JÚLIUS 24.

A büntetés-végrehajtás országos parancsnoka 80. születésnapja alkalmából büntetés-végrehajtási munkássága elismeréséül tárgyjutalomban részesítette dr. Kozári Józsefné ny. bv. ezredest, BVOP egykori Igazgatási Osztálya vezetőjét. Az elismerést Csóti András bv. vezérőrnagy, az országos parancsnok stratégiai és koordinációs helyettese adta át.

Az ünnepségen részt vett Nagy Tibor ny. bv. vezérőrnagy és dr. Tari Ferenc ny. bv. altábornagy, a büntetés-végrehajtás két korábbi országos parancsnoka is.

JÚLIUS 28.

Az Alföldi Bútorgyárban az 1988. július 28-i tüzesetben hősi halált halt Kovács Hegedűs Gábor bv. őrnagy és Szalay Árpád bv. alhadnagy emlékére a Szegedi Fegyház és Börtön, valamint a Nagyfa-Alföld Mezőgazdasági és Vegyesipari Kft. vezetői és dolgozói – az elhunytak hozzátartozói jelenlétében – koszorúzást tartottak az intézet oszlopcsarnokában elhelyezett emléktáblánál, továbbá a szegedi Belvárosi Temetőben koszorúkat és virágokat helyeztek el a hősi halottak sírjainál.

AUGUSZTUS 5.

A Fővárosi Bv. Intézet III. objektumában előre be nem jelentett ellenőrzést tartott prof. dr. Szabó Máté, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa két munkatársa, dr. Fogarassy Edit és dr. Pajcsicsné dr.

Csóri Erika kíséretében. Az ellenőrzés arra irányult, hogy az állampolgári jogok országgyűlési biztosa tájékoztatást kapjon a Fővárosi Bv. Intézet II. számú objektumának ideiglenes bezárása által okozott változásokról.

AUGUSZTUS 6.

Hat helyszínen – az Állampusztai Országos Bv. Intézetben, a Békés Megyei Bv. Intézetben, a Fővárosi Bv. Intézetben, a Közép-Dunántúli Országos Bv. Intézetben, a Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtönben, továbbá a Váci Fegyház és Börtönben – rendezték meg a „Büntetés-végrehajtás Hivatás Mestere” országos szakmai vetélkedő regionális fordulóját. A versenyeket a Balassagyarmati Fegyház és Börtön, a Budapesti Fegyház és Börtön, a Heves Megyei Bv. Intézet, a Szegedi Fegyház és Börtön, a Szombathelyi Országos Bv. Intézet, valamint a Tolna Megyei Bv. Intézet a csapatai nyerték, akik ezzel biztosították részvételüket az országos döntőn.

AUGUSZTUS 8.

A Váci Fegyház és Börtönben tett látogatást Ékes Ilona országgyűlési képviselő, az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottságának tagja. Éles Ilonát az intézet parancsnoka, Vatai Gyula bv. ezredes fogadta, és tájékoztatta a fogvatartottak elhelyezési körülményeiről.

A Bv. Szervezet Továbbképzési és Rehabilitációs Központja Igali Te-

lephelyén – Igal városavató ünnepségét követően – látogatást tettek dr. Kolber István, dr. Gyenesei István és dr. Grúber Attila országgyűlési képviselők.

AUGUSZTUS 18.

Sopronkőhidai Fegyház és Börtönben megnyitották az „Indonézia textiljei és fotói” című kiállítást. A tárlatot Mangasi Sihombing, Indonézia nagykövete nyitotta meg. A rendezvényen részt vett – többek között – Abdai Géza Sopron alpolgármestere, valamint Dömény Sándor bv. vezérőrnagy, az országos parancsnok biztonsági és fogvatartási helyettese.

AUGUSZTUS 20.

A Magyar Köztársaság elnöke állami ünnepünk alkalmából eredményes szakmai munkája elismerésül a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjét adományozta dr. Kiszely Pál bv. dandártábornok, bv. főtanácsosnak, a Szegedi Fegyház és Börtön parancsnokának, illetve a Magyar Köztársasági Arany Érdemkeresztet adományozta Tikász Sándor bv. ezredesnek, a Tiszalöki Országos Bv. Intézet parancsnokának és dr. Laczkó János bv. alezredesnek, az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet főigazgató-helyettesének.

AUGUSZTUS 29.

A Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön „H” épületének falán elhelyezett emléktáblánál koszorúzással

egybekötött megemlékezést tartottak. Az emlékhelyen koszorút helyezett el az 1945-56 közötti Politikai Elítéltek Közösségének csoportja vitéz Fehérváry István elnök vezetésével, továbbá Szamosvölgyi Péter, Sátoraljaújhely város polgármestere. Az intézet vezetői, valamint a rendvédelmi és társszervek képviselői szintén megkoszorúzták az emlékhelyet. A megemlékezést követően az intézet börtönkápolnájában igeliturgiára került sor, amelyet Hajdú Miklós börtönlelkész tartott.

AUGUSZTUS 31.

„Köztes átmenetek” címmel kiállítás nyílt a Pálhalmi Bv. Intézet és a dunaújvárosi Dracéna Kht. szervezésében Pálhalmán. A kiállítás célja, hogy a 14 éven felüli fiatalok és a felnőtt társadalom tagjai hiteles módon szembesüljenek a drogfogyasztás lehetséges okaival, veszélyeivel, a szenvedélybetegség kialakulásának folyamatával, a magyarországi droghelyzettel és a segítségnyújtás alternatíváival.

SZEPTEMBER 1.

A romániai Buziási Ifjúsági Átnevelő Intézet szakmai küldöttsége Florin Serpe igazgató vezetésével látogatást tett a kecskeméti Fiatalkorúak Regionális Bv. Intézetében, ahol – „Transznacionális partnerség egy befogadó társadalom kialakítása” néven – együttműködési megállapodást kötött a két intézet. A delegáció tagjai ezt követően látogatást tettek a Szegedi Fegyház és Börtön-

ben, ahol a közös pályázati projektek lehetőségéről és a további szakmai együttműködés irányairól folytattak megbeszélést. A vendégeket fogadta, valamint az együttműködési megállapodás megkötésén és a megbeszéléseken részt vett Csóti András bv. vezérőrnagy, bv. főtanácsos, az országos parancsnok stratégiai és koordinációs helyettese.

Böjte Csaba atya, a Dévai Szent Ferenc Alapítvány elnöke a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben vette át az Alapítvány részére gyűjtött adományokat, amelyek gyűjtésében a holland „Fapapucs Alapítvány”, a Vöröskereszt, valamint a Balassagyarmati Fegyház és Börtön személyi állománya és fogvatartottjai vettek részt. A gyermekruhákat, könyveket, játékokat, konzerveket a Dévai Szent Ferenc Alapítvány által gondozott gyermekek, a „dévai árvák” kapták.

SZEPTEMBER 3-4.

A Veszprém Megyei Bv. Intézetben a Magyar Helsinki Bizottság ötfős csoportja, a börtönmegfigyelő program keretében intézetlátogatáson vett részt. A megfigyelők az intézet bejárása és a fogvatartottakkal történt elbeszélgetés során a fogvatartás körülményeit vizsgálták.

SZEPTEMBER 4.

A Bv. Továbbképzési és Konferencia Központjában rendezték meg a „Büntetés-végrehajtás Hivatás Mestere” országos szakmai vetélke-

dő döntőjét. A rendezvény elöljárója dr. Turi András, az IRM rendészeti szakállamtitkára, a szakmai vetélkedő szervezője, a zsűri elnöke Dömény Sándor bv. vezérőrnagy, az országos parancsnok biztonsági és

fogvatartási helyettese volt. Az országos döntőbe jutott hat bv. intézet csapata közül az első helyezett a Szombathelyi Országos Bv. Intézet csapata (Ujvári László bv. százados, Doma Andrea bv. őrnagy, Vizvárdy András bv. hadnagy, Hompasz Ottó bv. zászlós, Klis Tibor bv. zászlós, Fordán Krisztián bv. törzszászlós) lett.

A Magyar Köztársaság Elnöke – az igazságügyi és rendészeti miniszter előterjesztésére – a büntetés-végrehajtási szervezet napja alkalmából szeptember 8-ai hatállyal kinevezte bv. dandártábornokká Schmehl János bv. ezredest, a Pálhalmi Or-

szágos Bv. Intézet parancsnokát. A kinevezés átadására a Köztársasági Elnöki Hivatalban került sor.

SZEPTEMBER 5.

A „Büntetés-végrehajtási Szervezet Napja” alkalmából régióként helyi ünnepeket, családi napokat rendeztek, ahol a bv. szervek vezetői a kiváló munkát végzettek számára elismeréseket adtak át.

A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága és a budapesti intézetek, intézmények Szent Adorján-napi rendezvényüket a Bv. Szervezet Oktatási Központjában tartották meg, ahol számos program várta a vendégeket, többek között a Budapesti Fegyház és Börtön szolgálati kutyavezetőinek és szolgálati kutyáinak, valamint a Fővárosi Bv. Intézet akcióscsoportjának bemutatója. A rendezvényt számos könnyűzenei, sport- és gyermekprogram színesítette.

SZEPTEMBER 7.

Az Állampolgári Jogok Országgyűlési Biztosának Hivatala, valamint a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága közötti együtt-

működés keretében ünnepélyesen megnyitották a Szegedi Fegyház és Börtönben elhelyezett fogvatartottak festményeiből és grafikáiból összeállított „Kereten kívül” című kiállítást az Hivatal földszinti termében. A megnyitón köszöntőt mondott prof. dr. Szabó Máté, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, valamint Csóti András bv. vezérőrnagy, az országos parancsnok stratégiai és koordinációs helyettese.

SZEPTEMBER 10.

A büntetés-végrehajtási szervezet napja, Szent Adorján Nap alkalmából központi ünnepséget tartottak a Fővárosi Bv. Intézet III. objektumának színháztermében. A rendezvény elöljárója dr. Draskovics Tibor igazságügyi és rendészeti miniszter volt. Az ünnepség keretében a Magyar Köztársaság Elnöke - az igazságügyi és rendészeti miniszter előterjesztésére - a büntetés-végrehajtási szervezet napja alkalmából kinevezte nyugállományú bv. dandártábornokká Fejes Imre ny. bv. ezredest, az egykori BVOP Módszertani Igazgatóság igazgatóját. A „Büntetés-végrehajtás Hivatás Mestere”

díjat elnyerő Szombathelyi Országos Bv. Intézet győztes csapata az igazságügyi és rendészeti minisztertől vehette át a vándorkupát. Legvégül dr. Draskovics Tibor ünnepélyes keretek között átadta a büntetés-végrehajtási szervezet új gépjárműveit: 50 kis befogadó képességű, illetve 5 nagy befogadó képességű fogvatartotti szállítójárművet.

Fotó: Vezda János

A Bv. Szervezet Oktatási Központja és a Márianosztrai Fegyház és Börtön szervezésében az intézet lőterén rendezték meg a büntetés-végrehajtási szervezet 2009. évi országos lőbajnokságát. A versenyen 33 csapat 137 versenyzője vett részt. A résztvevők négy fegyvernemben és négy versenyszámban mérték össze

Fotó: Sebestyén Jenő

tudásukat. A csapatverseny első helyezettje a Heves Megyei Bv. Intézet

csapata lett. A díjátadást követően a rendezvény Dömény Sándor bv. vezérőrnagy, az országos parancsnok biztonsági és fogvatartási helyettese értékelésével zárult.

SZEPTEMBER 14.

A bajai Eötvös József Főiskola és az Állampisztai Országos Bv. Intézet együttműködési megállapodást kötött, amelyet dr. Majdán János rektor és Ujszászi Zoltán bv. ezredes, parancsnok írt alá. A megállapodás alapján a bv. intézet lehetőséget biztosít az andragógiai alapképzésben részt vevő főiskolai hallgatók gyakorlati oktatásához, valamint a főiskola tudományos munkájához. A főiskola biztosítja a személyi állomány képzésekben való részvételét, illetve – a szükséges feltételek megléte esetén – azt, hogy a fogvatartottak magántanulónként folytathassanak tanulmányokat.

SZEPTEMBER 17.

A Márianosztrai Fegyház és Börtönben ünnepélyes keretek között együttműködési megállapodást írt alá dr. Ármós Sándor r. dandártábornok, r. főtanácsos, a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság vezetője, Biczó László bv. dandártábornok, bv. főtanácsos, a Márianosztrai Fegyház és Börtön parancsnoka, Vatai Gyula bv. ezredes, a Váci Fegyház és Börtön parancsnoka, Tóth Tamás bv. ezredes, bv. tanácsos, a tököli Fiatalok Bv. Intézete igazgatója, valamint Nyíma Tamás bv. őrnagy, bv. tanácsos, a Bv. Központi Kórháza

igazgató-helyettese. A megállapodásban rögzítették – többek között – a személyi állomány továbbképzésére, a sport- és kulturális létesítmények igénybevételére, továbbá az egészségügyi ellátás terén történő együttműködésre vonatkozó feltételeket.

SZEPTEMBER 18.

A TeaHáz Szellemi Műhely újabb rendezvényét tartották meg a Váci Fegyház és Börtönben a Magyar Börtönügyi Társaság, az Európai Börtönnevelési Társaság – az EPEA – magyar tagozata és a házigazda Intézet szervezésében. Az összejövetelre a szervezők ezúttal Popper Pétert hívták meg, aki „Bűn, büntetés, bűnhődés” címmel tartott előadást, majd a résztvevők által feltett kérésekre válaszolt.

SZEPTEMBER 19.

Prof. dr. Vókó György, a Legfőbb Ügyészség Bv. Törvényességi Felügyeleti és Jogvédelmi Önálló Osztályának vezetője nyitotta meg Apró Andrea fotográfus „Beáramló fények” című kiállítását a Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtönben. A kiállítás nyitánya volt a Kulturális Örökség Napja alkalmából szervezett rendezvénysorozat helyi rendezvényeinek. A kulturális programba bekapcsolódott a Magyar Büntetés-végrehajtás Múzeuma is.

A Váci Fegyház és Börtön szintén csatlakozott a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal által szervezett

országos rendezvénysorozathoz. Az intézet kápolnájában a fogvatartottak által készített festményekből, tárgyakból és Teknős Miklós Pulitzer-díjas fotóriporter fogvatartotti portréiból összeállított kiállítás volt látható, a „Doberdó” körleten az 1950-es évek fogvatartási körülményeit ismerhették meg a látogatók.

SZEPTEMBER 20.

A Nógrád Megyei Önkormányzat Szécsényben – a Megyenap alkalmából megrendezett közgyűlésén – a közrend és a közbiztonság érdekében kifejtett eredményes tevékenységéért a Szondi György Díjat adományozta a Balassagyarmati Fegyház és Börtönnek. Az elismerést dr. Budai István bv. ezredes, bv. főtanácsos, az intézet parancsnoka vette át.

SZEPTEMBER 20-27.

A magyar Külügyminisztérium kezdeményezésére palesztin büntetés-végrehajtási szakemberekből álló

delegáció utazott hazánkba, és szakmai képzésen vett részt a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksá-

ga szervezésében. A kilencfős küldöttség a magyar büntetés-végrehajtási szervezet felépítését és működését tanulmányozta, ennek során látogatást tettek a BVOP-n, valamint négy bv. intézetben. Az ünnepélyes záró rendezvényen Dömény Sándor bv. vezérőrnagy, az országos parancsnok biztonsági és fogvatartási helyettese – a palesztin nagykövet, valamint a Külügyminisztérium képviselői jelenlétében – oklevelet adott át a képzés résztvevőinek.

SZEPTEMBER 24.

A Szegedi Fegyház és Börtönben látogatást tett prof. dr. Szabó Máté, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, melynek során tájékozódott az intézet általános helyzetéről, a személyi állomány és a fogvatartottak problémáiról, és megtekintette az intézet „Csillag”, valamint HSR körletrészeit.

SZEPTEMBER 29.

Dr. Szobonya Zoltán, az 1956-os forradalom vértanúja halálának 51. évfordulója alkalmából koszorúzási ünnepséget tartottak a Bács-Kiskun Megyei Bv. Intézet falán elhelyezett emléktáblánál. Az eseményen részt vett és beszédet mondott dr. Zombor Gábor országgyűlési képviselő, Kecskemét Megyei Jogú Város polgármestere, Nyitrai András országgyűlési képviselő és dr. Zinner Tibor jogtörténész, egyetemi tanár, a Legfelsőbb Bíróság Tudományos Kabinetjének vezetője, főosztályvezető.

A büntetés-végrehajtási szervezetet a rendezvényen Csóti András bv. vezérőrnagy, az országos parancsnok stratégiai és koordinációs helyettese képviselte.

Összeállította: Deák Ferenc István

Deák Ferenc István

Ajánló

Fellegi Borbála: Út a megbékéléshez. A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009. 380 oldal. 2 900 Ft.

A könyv a helyreállító (resztoratív) igazságszolgáltatás elméleti hátterét, gyakorlati alkalmazásait, nemzetközi elterjedtségét, a magyarországi intézményesülés folyamatát és a jelenlegi büntetőjogi közvetítői (mediációs) rendszer jellegzetességeit tekinti át, ugyanakkor képet fest egy, a jogalkalmazókat érintő – interjúkra épülő – kutatáson keresztül a hazai bírák és ügyészek mediációval kapcsolatos véleményéről is.

A szerző pszichológiai, szociálpolitikai, szociológiai, kriminológiai és jogi szempontokat egyaránt figyelembe vett nagyszabású, összefoglaló jellegű munkája elkészítésekor. Fellegi Borbála könyvében arra keresi a választ, hogy a resztoratív szemlélet hogyan segítheti a gyermek- és családvédelem, az oktatás, a közösségépítés, a szociális és mentális segítség, az egészségvédelem, a foglalkoztatás, a jogvédelem, a bűnmegelőzés, az áldozatvédelem, valamint az igazságügy területeit a társadalmi feszültségek hatékony feloldásában.

A kötet anyaga öt fejezetre oszlik. Az első, bevezető fejezet – többek között – a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet legfontosabb tudnivalóit, a szerző hipotéziseit, a kutatás módszertanát ismerteti. A második fejezet a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos háttérismereteket foglalja össze. A harmadik anyagrészt a resztoratív szemlélet magyarországi múltját és jelenét állítja az olvasó elé. A negyedik fejezet a helyreállító igazságszolgáltatást az ügyészek és a bírák véleményén keresztül mutatja be. Az „Út a megbékéléshez – Hol tartunk most?” című utolsó fejezet a kérdéskör szakmapolitikai dilemmáit veszi sorra, illetve a helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi rendszerét elemzi a SWOT-analízis segítségével.

Ius et legitimitas. Tanulmányok Szilbereky Jenő 90. születésnapja tiszteletére. Szerkesztette: Szabó Imre. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2008. 377 oldal. Ár nélkül. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 23.)

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszékén készült kötet dr. Szilbereky Jenőt, a polgári eljárásjog professzorát köszönti. A könyvben található több mint húsz tanulmány közül azt a kettőt emeljük ki, amelyek szorosabban kapcsolódnak a büntetőjog, s ezen keresztül a börtönügy témaköréhez.

Balogh Elemér jogtörténeti tanulmánya a „A szabadságvesztés jogintézménye az 1830. évi magyar büntetőtörvény-tervezetben” címet viseli. Ehhez a törvény-tervezethez egy önálló jogforrásnak szánt melléklet készült, amely a

Tractamentum captivorum címet viselte. Ez a jogforrás a szabadságvesztésre ítétekkel kapcsolatos bánásmódot viszonylag részletesen szabályozta, s világos különbséget tett a fogvatartottak két csoportja – a letartóztatottak és az elítéltek – között. A szerző szerint a *Tractatum captivorum* a magyarországi börtönbüntetés normatív szabályozására tett első kísérletnek tekinthető.

Nagy Ferenc tanulmánya a fiatalkorúak új svájci büntető törvényét ismerteti, illetve értékeli a magyar megítélés szemszögéből nézve. (A jelenlegi hatályos svájci jogban a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjog már nem az általános Btk. alkotórésze, hanem külön, önálló törvényben kapott helyet.) A szerző szerint a svájci törvényben szembeötlő a szabadságelvonás-büntetés – hazai szemszögből nézve – rövid tartama. Nagy Ferenc ehhez kapcsolódva a következőket írja: „...a jelenleg hatályos fiatalkorúakra vonatkozó magyar szabályozás és a hazai Btk. új általános részi hivatalos törvénytervezete is ebből a szempontból igencsak punitívnek [büntetőnek] és távolról sem előre mutatónak minősíthető, hasonlítva az itt bemutatott svájci törvényhez”.

Kádár András Kristóf – Tóth Balázs – Vavró István: Védtelenül. Javaslat a magyar kirendelt védői rendszer reformjára. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2007. 140 oldal. Ár nélkül.

Kádár András Kristóf szerint a nehéz anyagi helyzetben lévő terheltek jogi segítséghez való hozzájutása a büntető eljárásjog egyik fontos garanciális kérdése. A rászorulóknak ingyenes és kellőképpen hatékony védelmének biztosítása állami kötelesség, amely a nemzetközi jogban gyökerezik, illetve levezethető az Alkotmány megfelelő szakaszaiból. A magyar kirendelt védői rendszer alapvetően az „igazságszolgáltatás érdekében” alapul, és csak másodlagosan játszik benne szerepet a terhelt rászorultsága.

A hazai kirendelt védői rendszer átalakítása érdekében a Magyar Helsinki Bizottság egy programot (Büntetőjogi Segítségnyújtási Program) dolgozott ki, amelynek működését a Holland Külügyminisztérium MATRA programja és az Európai Bizottság anyagi támogatása biztosította.

A könyv tartalma hat fejezetből tevődik össze. Az első fejezet a magyar kirendelt védői rendszer strukturális problémáit tárja fel. A második anyagrész a Magyar Helsinki Bizottság által kidolgozott Büntetőjogi Segítségnyújtási Programot ismerteti. A harmadik gondolati egység a Program gyakorlati működését – együttműködés a rendőrséggel, az ügyvédekkel, a programban vitt ügyek áttekintése – írja le. A negyedik fejezet a Program hozadékait foglalja össze. Ezt követően a Program tapasztalatainak értékeléséről olvashatunk. (Az értékelés a Bizottság széleskörű, valamennyi közreműködő felet érintő kérdőíves felmérése alapján készült.) Az utolsó fejezet fogalmazza meg a kirendelt védői rendszer reformjára tett javaslatokat.

Kállai Ernő: Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről, 2008. Országgyűlési Biztosok Hivatala, Budapest, 2009. 249 oldal. Ár nélkül.

Kállai Ernő a könyv bevezetőjében – a 2008-as évről szólva – utal arra, hogy a korábban még csak szemérmesen megfogalmazott kirekesztő és gyűlölködő tartalmak már az általános közbeszéd részeivé váltak. A gyűlöletbeszéd elsődleges célpontja a cigányság lett. A kialakult helyzetért a kisebbségi ombudsman a politikai elitet teszi felelőssé, amely „gyakran képmutató és kétértelmű nyilatkozatokat tett”, ugyanakkor elismeri, hogy a roma politikai elit sem mentes a hibáktól.

A kötet tartalma három fejezetre épül. Az első fejezet a kisebbségi autonómia érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatokat foglalja össze. A törvényi szabályozástól kezdve, a kisebbségi önkormányzatok működésének nehézségein keresztül, a kisebbségi oktatás témaköréig szerteágazó problémakört fog át ez az anyagrészt. A második fejezet a hátrányos megkülönböztetés elleni fellépés területeit tekinti át, külön kitérve a romák elleni támadásokra. A harmadik fejezet a kisebbségi biztos kapcsolatrendszerét (kapcsolat a civil szervezetek, a tudomány világával, a nemzetközi szervezetekkel stb.) térképezi fel. A könyv statisztikai jogszabálymutatóval, illetve statisztikai táblázatokkal zárul.

Utóbbiakat tanulságos alaposabban tanulmányozni. 2008-ban a kisebbségi ombudsman hivatalában az ügyek száma (1033 ügy) – a 2006-os évhez viszonyítva – megduplázódott. A kiadvány szövegszerűen ugyan nem tér ki a büntetés-végrehajtás működését érintő ügyekre, azonban a statisztikákból meg tudható, hogy 2008-ban 31 ügy – az összes ügy 3%-a – érintette a büntetés-végrehajtást. (Összehasonlításképpen: 67 ügy – az összes ügy 6%-a – vonatkozott a rendőrség munkájára.)

Kriminológiai tanulmányok, 46. Szerkeszti: Virág György. OKRI, Budapest, 2009. 314 oldal. Ár nélkül.

Az 1962 óta megjelenő kiadványsorozat legújabb kötete, a hagyományokat követve, az Országos Kriminológiai Intézet munkatársainak elmúlt évi kutatási eredményeibe nyújt betekintést.

Borbíró Andrea tanulmánya a prevenció, a bűnmegelőzési politika és a büntető igazságszolgáltatás kapcsolatrendszerét vizsgálja. Vig Dávid dolgozata a határozatlan ideig tartó szabadságelvonás európai körképét tárja az olvasó elé. Antal Szilvia, Nagy László Tibor és Solt Ágnes tanulmánya az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálatának eredményeit tartalmazza. Bárd Petra dolgozata az Európai Unió a terrorizmus elleni tett intézkedéseit és a jogállamiság összeférhetőségének kérdését elemzi. Kiss Anna tanulmánya az Európai Ügyész intézményének lehetséges jogkörét járja körül. Barabás A. Tünde és Windt Szandra dolgozatának célja, hogy megvizsgálja: a mediáció alkalmazása a hazai büntetőeljárásban milyen változásokat hozott az ügyészi

munkában. Mészáros Ádám tanulmányában a „társadalomra veszélyesség” jogi kategóriával kapcsolatban fejti ki gondolatait. Parti Katalin dolgozata az észt és a magyar fiatalok látens devianciáit, a családhoz és a kortársakhoz való kötődésüket hasonlítja össze. Kerezi Klára és Kó József tanulmánya a 15 éves DADA-programot értékeli. Gyurkó Szilvia és Virág György dolgozata a bűn és a gyermekek médiabeli ábrázolását állítja középpontba. Tilki Katalin és Dunavölgyi Szilveszter tanulmánya a vám- és pénzügyőrség a környezetvédelemben betöltött szerepét mutatja be.

Szigorúan ellenőrzött iratok. A magyar igazoltatási gyakorlat hatékonyságáról és etnikai aspektusairól. Kutatási jelentés. (Szerzők: Kádár András Krisztof, Körner Júlia, Moldova Zsófia, Tóth Balázs.) Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2008. 74 oldal. Ár nélkül.

A kötet a STEPSS (Strategies for Effective Police Stop and Search – Hatékony rendőrségi igazoltatási stratégiák) program tapasztalatait tárja az olvasó elé. A program Magyarországon a Magyar Helsinki Bizottság, az Országos Rendőr-főkapitányság és a Rendőrtiszti Főiskola együttműködésében valósult meg. A program működésének anyagi forrását az Európai Bizottság AGIS programja és a Budapesti Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány (OSI) biztosította.

A 2007-ben lezajlott kutatás kimutatta, hogy Magyarországon az évente 1 000 főre jutó igazoltatások száma meglepően magas más európai országok adataihoz képest. Egy másik fontos következtetés, hogy az igazoltatások aránytalanul érintik a romákat. Míg a romák aránya az összlakosságon belül 6 és 8 százalék között van, a mintákban a rendőrök által romaként azonosított személyek az igazoltatottak 22%-át tették ki. A kutatási eredmények azt bizonyították, hogy nincs különbség a romák és a nem romák igazoltatásának eredményessége között, mivel a felmérés három helyszínén (Budapest VI. kerületében, Szegeden és Kaposvárott) a romákat érintő igazoltatások 22%-át és a nem romákat érintő igazoltatások 21%-át követte valamilyen további rendőri intézkedés. A bűncselekmény gyanúja miatt indított igazoltatások esetén pedig a nem romákkal szemben foganasított intézkedések bizonyultak a hatékonyabbnak.

A kutatás alátámasztotta azt az állítást, hogy az etnikai profilalkotás jelen van a magyar rendőrség intézményes gyakorlatában is. Tóth Balázs szerint „ahhoz, hogy a rendőrök gondolkodását meg tudjuk változtatni és egyben javítsuk az igazoltatási gyakorlatot, elengedhetetlen módosításokat, reformokat véghezvinni a rendőrségi tevékenység több területén is”.

(Válogatás a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Szakkönyvtára legújabb szerzeményeiből)

C O N T E N T S

STUDY

1	Barna Mezey:	Deviation of work ethos and poor relief policy
21	Márta Horváth –
András Körmendi:	Practice of religion of the inmates – legal regulation and application of law in Hungary and abroad
49	András Pajor –
György Vókó:	Methods of restorative jurisdiction in prisons
63	András Szűcs:	Nowadays practice of the enforcement about forbidding from driving vehicles in having regard the legality of the prison's procedure
73	Dávid Vig:	Further thoughts about the suffrage among the persons sentenced to imprisonment

WORKSHOP

83	Gergely Fliegauf:	The relationship between the differentiated associated theory and the cognitive behavior therapy: the prison as the intersection of criminology and social-psychology
97	Albert Antal –
Ágnes Lehoczki –
János Hamula –
Bálint Benke –
Éva Gibiszer –
Éva Deli:	The retrospective statistics date about the occurring suicide attempts in prisons and browbeating with committing suicide
101	Ágnes Lehoczki:	The background of the self-damage committed in prison environment
107	Erzsébet Vörös:	Suggestion for establish a special group for youngsters
115	Mária Solymosi
Csicsayné – László Balázs:	A forgotten word...

PAST

123	József Estók:	Portrait gallery of the Hungarian prison issue: Jenő Balogh (1864-1953)

OUTLOOK

127	József Pallo:	Some thoughts about the European expectations concerning insane offenders
133	Klára Király:	News from prison world

IN SHORT

139		Event calendar

BOOKSHELF

147	Ferenc István Deák:	Recommendation

I N H A L T

STUDIUM		
1	Mezey Barna:	Die Kriminalisierung der Arbeitsethos und die Armut-Polizei
21	Márta Horváth - András Körmendy:	Die Religionsübung der Strafgefangenen - gesetzliche Regelung und Rechtsanwendung in Ungarn und im Ausland
49	András Pajor - György Vókó:	Die Methoden der restaurativen Justizgewalt innerhalb der Gefängnisse
63	András Szűcs:	Die derzeitige Praxis der Durchführung des Autofahrenverbotes in Betracht der Gesetzmäßigkeit des Justizvollzugsamt-verfahrens
73	Dávid Vig:	Weitere Gedanken über die Wahlrecht der Gefangenen
WERKSTATT		
83	Gergely Fliegauf:	Die Beziehung der differenzierten assoziatischen Theorie und der kognitiven Verhaltenstherapien: Das Gefängnis als Schnittpunkt zwischen der Kriminologie und der Sozialpsychologie
97	Albert Antal - Ágnes Lehoczki - János Hamula - Bálint Benke - Éva Gibiszer - Éva Deli:	Die vorkommenden Selbstmordversuche in den Justizvollzugsämtern, retrospektive statistische Analyse der Daten von den Strafgefangenen die mit Selbstmord drohen
101	Ágnes Lehoczki:	Über den physischen Hintergrund einer Selbstbeschädigung während der Einkerkierung
107	Erzsébet Vörös:	Vorschlag über die Gründung einer speziellen Gruppe der jungen Erwachsenen
115	Mária Solymosi Csicsayné - László Balázs:	Ein vergessenes Wort...
VERGANGENHEIT		
123	József Estók:	Porträtgalerie über die ungarischen Gefängnisfälle: Jenő Balogh (1864-1953)
AUSBLICK		
127	József Pallo:	Einige Gedanken über die europäischen Erwartungen der geisteskranken Sträflinger
133	Klára Király:	Nachrichten aus der Gefängniswelt
KURZ		
139		Ereigniskalendarium
BÜCHERREGAL		
147	Ferenc István Deák:	Empfehlung